

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ

ΠΜΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

Διπλωματική Εργασία

*«Ο ρόλος των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη των
κρατών»*

ΚΛΟΥΤΣΑΡΑ ΕΛΕΝΗ, ΑΜ: 8085202201059

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Εγκρίθηκε από την τριμελή επιτροπή αξιολόγησης την ηη/μμ/2024

Δημήτριος Σωτηρόπουλος, Καθηγητής, επιβλέπων

Κωνσταντίνος Τσούντας, Καθηγητής, μέλος

Κωνσταντίνος Μαυρέας, Καθηγητής, μέλος

Φεβρουάριος 2024,

Καλαμάτα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
UNIVERSITY *of the* PELOPONNESE

School of Management (Kalamata)

Department of Business and Organization Administration POSTGRADUATE

PROGRAM MSc-MPA: PUBLIC ADMINISTRATION and LOCAL
GOVERNMENT

“The role of institutions in the economic development of states”

Kloutsara Eleni

Kalamata, February 2024

[iii]

Ευχαριστίες

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου **κ. Σωτηρόπουλο Δημήτριο** για την πολύτιμη καθοδήγησή και την ουσιαστική υποστήριξή του. Επιπλέον, θέλω να ευχαριστήσω τους καθηγητές του Προγράμματος, για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν με υπομονή, οι οποίες θα με συνοδεύουν στην μετέπειτα επαγγελματική μου καριέρα.

Τέλος, οφείλω να αφιερώσω την Διπλωματική μου Εργασία στην οικογένεια μου για την αμέριστη συμπαράσταση που μου παρείχε κατά την διάρκεια της φοίτησής μου στο *Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Δημόσια Διοίκηση Τοπική Αυτοδιοίκηση*.

Περίληψη

Η οικονομική ανάπτυξη είναι το βασικό ζητούμενο για κάθε οικονομία, εφόσον μέσω αυτής μπορεί να βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων. Όσο απαραίτητη, όμως, είναι η οικονομική ανάπτυξη τόσο, ταυτόχρονα, σύνθετη και, συχνά, δυσχερής μπορεί να είναι επίτευξή της. Αυτό συμβαίνει διότι η οικονομική ανάπτυξη εξαρτάται από πολλούς παράγοντες οι οποίοι δεν λειτουργούν πάντα- για διάφορους λόγους- προς την επιθυμητή κατεύθυνση. Βασικό πυλώνα υποστήριξης της οικονομικής ανάπτυξης αποτελούν οι θεσμοί που αναπτύσσονται σε ένα κράτος. Θεσμοί όπως η χρηματοπιστωτική αγορά, το πολιτικό καθεστώς, η επιχειρηματικότητα και η εκπαίδευση είναι σε θέση να καθορίσουν- ανάλογα με την έκταση και την ποιότητά τους- το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης σε ένα κράτος το οποίο εκτιμάται, κυρίως, μέσα από τον ετήσιο υπολογισμό του Α.Ε.Π. Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά- μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης- την επίδραση των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη των κρατών, με τον σχολιασμό υπαρκτών παραδειγμάτων.

Λέξεις Κλειδιά: Οικονομική Ανάπτυξη, Θεσμοί.

Abstract

Economic development is the basic requirement for any economy, since through it the standard of living of the people can be improved. However, as necessary as economic development is, at the same time, it can be complex and often difficult to achieve. This happens because economic development depends on many factors that do not always work - for various reasons - in the desired direction. The basic support of economic development is the institutions that develop in a state. Institutions such as the financial market, the political regime, entrepreneurship and education are able to determine - depending on their extent and quality - the level of economic development in a state which is estimated, mainly, through the annual calculation of G.D.P. This thesis investigates - through the bibliographic review - the effect of institutions on the economic development of states, by commenting on existing examples.

Keywords: Economic Development, Institutions.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	iv
Περίληψη	v
Abstract	vi
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	vii
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	ix
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΙΝΑΚΩΝ	x
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	2
1.1 Εννοιολογική προσέγγιση της οικονομικής ανάπτυξης	2
1.2 Θεωρίες για την οικονομική ανάπτυξη	5
1.3 Παράγοντες επίδρασης στην οικονομική ανάπτυξη	9
1.4 Μέτρηση της οικονομικής ανάπτυξης	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΟΙ ΘΕΣΜΟΙ	15
2.1 Εννοιολογική προσέγγιση	15
2.2 Βασικές μορφές θεσμών	18
2.2.1 Το κράτος	18
2.2.2 Η κυβέρνηση	19
2.2.3 Το πολίτευμα	21
2.2.4 Οι χρηματοπιστωτικές αγορές	22

2.2.5	Η επιχειρηματικότητα	24
2.2.6	Η κοινωνική προστασία	25
2.2.7	Η εκπαίδευση	27
2.3	Ο ρόλος της διαφθοράς	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΕ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ		30
3.1	Ο επιμερισμός των χωρών με βάση το στάδιο ανάπτυξής τους.....	30
3.2	Γεγονότα του 21 ^{ου} αιώνα που επέδρασαν στην οικονομική ανάπτυξη των κρατών	35
3.3	Ο αναπτυξιακός ρόλος των θεσμών σε επιλεγμένες εθνικές οικονομίες.....	42
3.3.1	Θεσμοί και ανάπτυξη στις Η.Π.Α.....	42
3.3.2	Θεσμοί και ανάπτυξη στο Ηνωμένο Βασίλειο	45
3.3.3	Θεσμοί και ανάπτυξη στη Γερμανία.....	47
3.3.4	Θεσμοί και ανάπτυξη στην Ινδία	50
3.3.5	Θεσμοί και ανάπτυξη στην Αργεντινή	52
3.3.6	Θεσμοί και ανάπτυξη στην Τουρκία.....	54
3.3.7	Οι χώρες του τρίτου κόσμου.....	57
3.4	Η περίπτωση της Ελλάδας	59
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ		64
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		65

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 3.1 Το Α.Ε.Π. στις υποανάπτυκτες χώρες, 1971-2019.....	33
Γράφημα 3.2 Κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. στις ανεπτυγμένες, αναπτυσσόμενες και υποανάπτυκτες χώρες, 1981-2018 (σε \$).....	34
Γράφημα 3.3 Το Α.Ε.Π. των Η.Π.Α., 2000-2022 (σε δις \$).....	43
Γράφημα 3.4 Το Α.Ε.Π. του Ηνωμένου Βασιλείου, 1980-2022 (σε δις \$).....	45
Γράφημα 3.5 Το Α.Ε.Π. της Γερμανίας, 1970-2022 (σε τρις \$).....	47
Γράφημα 3.6 Το Α.Ε.Π. της Ινδίας, 2000-2022 (σε δις \$).....	51
Γράφημα 3.7 Το Α.Ε.Π. της Αργεντινής, 1995-2022 (σε δις \$).....	53
Γράφημα 3.8 Το Α.Ε.Π. στη Τουρκία, 2000-2022 (σε δις \$).....	56
Γράφημα 3.9 Το Α.Ε.Π. της Σομαλίας, 2013-2022 (σε δις \$).....	58
Γράφημα 3.10 Το ελληνικό Α.Ε.Π., 1980-2022 (σε δις \$).....	60
Γράφημα 3.11 Ετήσια μεταβολή ελληνικού Α.Ε.Π., 1980-2022.....	61

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 3.1 Ανεπτυγμένες, αναπτυσσόμενες και υποανάπτυκτες χώρες 35

Πίνακας 3.2 Ποσοστιαία μεταβολή Α.Ε.Π. σε επιλεγμένες χώρες, 2019-2021 (σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο).....40

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης αποτελούσε πάντα πεδίο μελέτης ανάμεσα στους θεωρητικούς της οικονομικής επιστήμης οι οποίοι προσπάθησαν να εντοπίσουν τις παραμέτρους εκείνες και άρα τις πολιτικές που είναι σε θέση να βοηθήσουν στην επίτευξή της. Η προσπάθεια αυτή, σαφώς, και δεν υπήρξε εύκολη, δεδομένου ότι κάθε εθνική οικονομία έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και άρα άλλες δυνατότητες και προοπτικές σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη.

Παρόλα αυτά, έχουν εντοπιστεί κάποιοι παράγοντες που θεωρούνται κοινά αποδεκτοί για την θετική επιρροή τους στην οικονομική ανάπτυξη. Οι επενδύσεις και η απασχόληση, μεταξύ άλλων, είναι ύψιστης σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη ισχυρών θεσμών που υποστηρίζουν τις διαδικασίες αυτές θεωρείται απαραίτητη για την επίτευξη της οικονομική ανάπτυξης.

Η παρούσα διπλωματική εργασία στοχεύει στο να αναδείξει την σημαντική επίδραση που δύναται να έχει η ύπαρξη και η ποιότητα των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη των κρατών. Βασίζεται στη βιβλιογραφική ανασκόπηση και επιμερίζεται σε τρία κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο, αποσαφηνίζεται η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης και μεγέθυνσης, σχολιάζονται οι βασικές σχετικές θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί μέσα στον χρόνο, ενώ αναφέρονται και οι βασικοί παράγοντες προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τους θεσμούς και τις διάφορες μορφές που δύναται αυτοί να λαμβάνουν.

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο εντοπίζεται η σχέση των θεσμών με την οικονομική ανάπτυξη επιλεγμένων κρατών τα οποία προέρχονται από τις τρεις βασικές αναπτυξιακές κατηγορίες, δηλαδή, τις ανεπτυγμένες, τις αναπτυσσόμενες και τις υποανάπτυκτες. Σε ξεχωριστή ενότητα σχολιάζεται η περίπτωση της Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Στο παρόν κεφάλαιο αναλύεται η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης. Αφού, αρχικά, δίνεται ο ορισμός της, αναφέρονται οι βασικές θεωρίες που έχουν διαχρονικά αναπτυχθεί σε σχέση με το μέγεθος αυτό, οι βασικοί προσδιοριστικοί της παράγοντες, αλλά και οι μέθοδοι με τις οποίες εκτιμάται η πορεία της οικονομικής ανάπτυξης σε μια οικονομία.

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση της οικονομικής ανάπτυξης

Αρχικά, χρειάζεται να διευκρινιστεί ότι, αν και συμβαίνει ευρέως και συχνά, η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης δεν πρέπει να συγχέεται με εκείνη της οικονομικής μεγέθυνσης.

Οι πρώτοι οικονομολόγοι, εστίασαν την προσοχή τους στην αύξηση του εισοδήματος, καθιστώντας, αρκετά συχνά, ασαφή την διαχωριστική γραμμή μεταξύ της ανάπτυξης και της μεγέθυνσης (Taylor & Lybbert, 2016).

Η οικονομική μεγέθυνση αφορά σε αλλαγές στην υλική παραγωγή και σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, συνήθως ενός έτους. Στην οικονομική θεωρία, η οικονομική μεγέθυνση συνεπάγεται ετήσια αύξηση της υλικής παραγωγής εκφρασμένη σε αξία, δηλαδή, το ρυθμό αύξησης του Α.Ε.Π. ή του εθνικού εισοδήματος (Ivic, 2015).

Η οικονομική ανάπτυξη έχει ισχυρή θεωρητική βάση και ποσοτικοποιείται εύκολα ως αύξηση της συνολικής παραγωγής (Feldman et al., 2016).

«Η απόκτηση μεγαλύτερης παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών ή η διατήρησή της σταθερή στην οικονομία μιας χώρας, μπορεί να καθοριστεί με τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης, της τεχνολογίας ή από την προστιθέμενη αξία των αγαθών και των υπηρεσιών που λαμβάνονται στους τομείς της οικονομίας. Η οικονομική μεγέθυνση εκφράζεται ως ποσοστό από το πραγματικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν - ΑΕΠ, το οποίο προσαρμόζεται από τον πληθωρισμό. Το Α.Ε.Π. αντιπροσωπεύει την αγοραία αξία των

τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται στην οικονομία μιας χώρας» (Drăgoi, 2020, p.3).

Όπως αναφέρουν οι Feldman et al. (2016) η οικονομική ανάπτυξη, από την άλλη, είναι η διαρκής αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος και τα μέτρα της κατανομής του εισοδήματος και του πλούτου, καθώς και οι αυξήσεις των δεικτών ποιότητας ζωής, που κυμαίνονται από το προσδόκιμο ζωής έως τις στατιστικές εγκληματικότητας και την ποιότητα του περιβάλλοντος. Η οικονομική ανάπτυξη, δηλαδή, επικεντρώνεται στη μικροοικονομία της μεγέθυνσης. Από αυτή την άποψη, η οικονομική ανάπτυξη διαφέρει από την μεγέθυνση όσον αφορά την εστίαση σε ένα ευρύτερο σύνολο μετρήσεων που πραγματοποιούνται πιο άμεσα.

Η οικονομική ανάπτυξη, άρα, δεν αφορά μόνο σε ποσοτικές αλλαγές σε σχέση με την οικονομική θέση μιας χώρας, αλλά και σε ποιοτικές αλλαγές που οδηγούν σε καλύτερη και πληρέστερη ικανοποίηση όλων των ανθρώπινων αναγκών (Ivic, 2015).

Όπως σχολιάζουν οι Todaro & Smith (2015), στο παρελθόν η οικονομική ανάπτυξη χαρακτηρίστηκε από την άποψη της προγραμματισμένης αλλαγής της δομής της παραγωγής και της απασχόλησης, έτσι ώστε το μερίδιο της γεωργίας σε αυτά τα μεγέθη να μειωθεί και, αντίθετα, να αυξηθεί στις βιομηχανίες μεταποίησης. Ως εκ τούτου, οι αναπτυξιακές στρατηγικές έχουν συνήθως επικεντρώνονταν στην ταχεία εκβιομηχάνιση, συχνά σε βάρος της γεωργίας και της αγροτικής ανάπτυξης.

Τα αναπτυξιακά σχέδια ανά την υφήλιο σήμερα εστιάζουν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα που σχετίζονται με τη φτώχεια, τον υποσιτισμό, την ανισότητα και την υγεία. Η ανάπτυξη αφορά την εκπλήρωση βασικών φυσικών αναγκών, όπως η διατροφή, η στέγαση και ο ρουχισμός, αλλά και την καλλιέργεια του πνεύματος μέσω της εκπαίδευσης, γεγονός που αυξάνει τα δυνητικά οφέλη των ανθρώπων. Τέτοιου είδους σχέδια, επίσης, εστιάζουν στο περιβάλλον, στη διατήρηση του φυσικού κάλλους και του κλίματος, στη βιώσιμη χρήση των πόρων, στα ανθρώπινα δικαιώματα, στη φυλετική και εθνική ισότητα, ακόμα και στην διαφθορά των κυβερνήσεων (Taylor & Lybbert, 2016).

Συνολικά, λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί ότι η έννοια της ανάπτυξης δεν είναι μονοσήμαντη. Έχει πολλές πτυχές, όπως το ότι είναι μια διαδικασία υπέρβασης κάποιου σημείου της οικονομικής προόδου μιας χώρας, το ότι δεν υπάρχει αυτόματη πορεία προς την ανάπτυξη, το ότι δεν είναι ένα στάδιο, αλλά μια δομική συνθήκη, το

ότι οι δυνάμεις της αγοράς από μόνες τους δεν είναι ικανές να αναπτύξουν μια χώρα, καθώς και το ότι η μεγέθυνση δεν είναι ανάπτυξη, ωστόσο δεν υπάρχει ανάπτυξη χωρίς μεγέθυνση. Η μεγέθυνση, δηλαδή, είναι το μέσο για την ανάπτυξη, όχι η ίδια η ανάπτυξη (Terra et al., 2020).

Αξίζει να αναφερθεί ότι η ανάπτυξη είναι τόσο σημαντική και χρειάζεται σε βάθος μελέτη, γεγονός που έχει οδηγήσει στην δημιουργία ενός ξεχωριστού θεωρητικού κλάδου, της οικονομικής της ανάπτυξης. Η οικονομική της ανάπτυξης αναφέρεται στις εκτεταμένες αλλαγές της δομής των οικονομιών, των τεχνολογιών, των κοινωνιών και των πολιτικών συστημάτων. Αφορά στην μελέτη των οικονομιών που δεν μπορούν να υπαχθούν στις περισσότερες από τις βασικές υποθέσεις που διέπουν την οικονομική ανάλυση σε χώρες με υψηλά εισοδήματα, όπως αυτή περί εύρυθμης λειτουργίας των αγορών, της τέλει πληροφόρησης και του χαμηλού κόστους συναλλαγών. Όταν αυτές οι υποθέσεις παύουν να ισχύουν, τότε παύουν να ισχύουν και τα βασικότερα συμπεράσματα των οικονομικών πολιτικών της ευημερίας (Taylor & Lybbert, 2016).

Η αναπτυξιακή οικονομική από το να ασχολείται με την αποτελεσματική κατανομή των υφιστάμενων σπάνιων παραγωγικών πόρων και τη διαρκή ανάπτυξή τους με την πάροδο του χρόνου, ασχολείται επιπρόσθετα με τους οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και θεσμικούς μηχανισμούς, δημόσιους και ιδιωτικούς, που είναι απαραίτητοι για γρήγορες και μεγάλης κλίμακας βελτιώσεις στα επίπεδα διαβίωσης για τους λαούς της Αφρικής, της Ασίας, της Λατινικής Αμερικής και των πρώην σοσιαλιστικών μεταβατικών οικονομιών. Σε σύγκριση με τις πιο ανεπτυγμένες χώρες, στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες, οι αγορές εμπορευμάτων και πόρων είναι συνήθως εξαιρετικά ατελείς, οι καταναλωτές και οι παραγωγοί έχουν περιορισμένη πληροφόρηση, ενώ σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές λαμβάνουν χώρα τόσο στην κοινωνία όσο και στην οικονομία (Todaro & Smith, 2015).

Το μείζον ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης απασχολεί εδώ και αιώνες την επιστημονική κοινότητα- και όχι μόνο- με αποτέλεσμα κατά καιρούς να εκφράζονται διάφορες απόψεις για τη φύση της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και για τους παράγοντες που την διαμορφώνουν. Στην συνέχεια, αναφέρονται ενδεικτικά μερικές από τις βασικές απόψεις που έχουν εκφραστεί στην ιστορία για την οικονομική ανάπτυξη, καθώς η πλήρης αναφορά του συνόλου των σχετικών θεωριών ξεφεύγει από τους σκοπούς της εργασίας.

1.2 Θεωρίες για την οικονομική ανάπτυξη

Οι οικονομολόγοι, με πρώτο τον Adam Smith, προσπαθούν διαχρονικά να κατανοήσουν τις αιτίες που καθιστούν κάποιες χώρες πλούσιες και άλλες φτωχές. Ιστορικά, αυτή η προσπάθεια εδραζόταν, κατά κύριο λόγο, στη θεωρία και λιγότερο στα στατιστικά δεδομένα. Μεγάλο μέρος της προσπάθειας αυτής βασίστηκε στην αφηρημένη έννοια της μεγέθυνσης και των υποδειγμάτων. Αντίθετα, οι αναπτυξιακοί οικονομολόγοι των τελευταίων δεκαετιών τείνουν ολοένα και περισσότερο να κάνουν χρήση των εμπειρικών δεδομένων για να κατανοήσουν το τι είναι αποτελεσματικό και τι όχι στην πράξη, συνήθως με μια ισχυρή μικροοικονομική θεμελίωση (Taylor & Lybbert, 2016).

Ο Adam Smith που θεωρείται πατέρας της οικονομικής επιστήμης και ο οποίος ασχολήθηκε εκτενώς με τα αίτια και τις συνθήκες της οικονομικής εξέλιξης πίστευε ότι η ανάπτυξη είναι το αποτέλεσμα της αλληλουχίας: επέκταση της αγοράς- αύξηση των επενδύσεων-αύξηση του πληθυσμού-μεγαλύτερος καταμερισμός της εργασίας σε μεγάλη κλίμακα-αύξηση της παραγωγικότητας- επέκταση της αγοράς. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν κύκλο που ξεκινά και καταλήγει στην επέκταση της αγοράς, κάτι που σημαίνει διηλεκτή μεγέθυνση του εθνικού πλούτου. Αυτή η χαρακτηριστικά αισιόδοξη βασική τοποθέτηση του Σμιθ δεν επέτρεπε την πιθανότητα του τερματισμού της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης και την κατάληξή της, κάποτε, σε μια στάσιμη κατάσταση (Γεωργακόπουλος κ.α., 2007).

Επόμενοι κλασσικοί μελετητές που στήριζαν το έργο τους στις απόψεις του Smith, όπως ο Ricardo, ο Mill και άλλοι, αντιτάχθηκαν στην πεποίθηση ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι διηλεκτής. Υποστήριζαν, δηλαδή, ότι η ανάπτυξη είναι ένα προσωρινό γεγονός και για τον λόγο αυτό καταλήγει σε μια στάσιμη κατάσταση της οικονομίας. Η στάσιμη οικονομία επέρχεται με την αύξηση των μισθών και της έγχειας προσόδου που οδηγεί στην πτώση των κερδών και στην μείωση των επενδύσεων (Backhouse, 2009).

Συγκεκριμένα, ο David Ricardo παρουσίασε την άποψή του για την οικονομική ανάπτυξη με μη συστηματικό τρόπο στο βιβλίο του “The Principles of Political Economy and Taxation”. Όπως κι ο Smith, όμως, ο Ricardo δεν πρότεινε ποτέ κάποια

ξεκάθαρη και συγκεκριμένη θεωρία για την ανάπτυξης, αλλά ανέλυσε απλώς τη θεωρία της διανομής. Το μοντέλο που ανέπτυξε συνιστά, δηλαδή, μια θεωρία της διανομής που καθορίζει το μερίδιο των εργατών, των ιδιοκτητών και των καπιταλιστών στη κατοχή της, στην εργασία και στα κέρδη σε μια οικονομία (Πετράκη- Κώττη & Κώττης, 2008).

Βέβαια, παρά τη διαφορετική ερμηνεία της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ των κλασικών οικονομολόγων, όλοι συμφωνούσαν στο ότι η ανάπτυξη εκτυλίσσεται ισόρροπα και προστατεύεται από κάθε διαταραχή μέσω της ουδετερότητας του χρήματος και των ρυθμιστικών δυνάμεων του μηχανισμού των τιμών. Σημειώνεται ότι την άποψη περί στασιμότητας της οικονομίας λόγω της πτώσης της κερδοφορίας- την οποία ανέπτυξαν αρκετοί κλασικοί οικονομολόγοι και κυρίως ο Ricardo- ενστερνίστηκε και ο Karl Marx ο οποίος κατέληξε στο ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται, λόγω της επιδίωξης της μεγιστοποίησης του κέρδους και του ανταγωνισμού, από συνεχή υποκατάσταση του μεταβλητού κεφαλαίου με σταθερό (Γεωργακόπουλος κ.α., 2007).

Ο John Maynard Keynes υπήρξε, επίσης, ένας ακόμα σημαντικός μελετητής στην εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης ο οποίος σχολίασε και αυτός το θέμα της οικονομικής ανάπτυξης. Ο Keynes υποστήριξε ότι το κράτος θα πρέπει να είναι ένας θεσμός συλλογικής δράσης, δομημένος από κάτω προς τα πάνω τόσο από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, που αναλαμβάνουν οικονομικές πολιτικές για τη σταθεροποίηση των οικονομικών κύκλων όσο και από τις παραγωγικές οικονομικές τάξεις, των οποίων οι επενδύσεις δημιουργούν απασχόληση και εισόδημα. Το κράτος θα πρέπει να έχει ως απώτερο στόχο την οικονομική ανάπτυξη. Για τον Keynes, η έννοια της ανάπτυξης περιλαμβάνει ένα στάδιο του καπιταλισμού όπου τα οικονομικά προβλήματα, όπως η ανεργία, η άνιση κατανομή εισοδήματος και πλούτου, η σπατάλη παραγωγικών πόρων, ο αγώνας για τις βασικές ανάγκες της ζωής, μεταξύ άλλων, δεν είναι πλέον ευρέως διαδεδομένα. Αυτά τα οικονομικά ζητήματα πρέπει να ξεπεραστούν για να επέλθει η ανάπτυξη. Η πλήρης απασχόληση και η πιο ισότιμη κατανομή εισοδήματος και πλούτου είναι σημαντικά στοιχεία στον δρόμο προς την ανάπτυξη. Ωστόσο, δεν είναι η ίδια η ανάπτυξη. Βοηθούν την κοινωνία να φτάσει σε ένα επόμενο στάδιο οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων (Terra et al., 2020).

Με βάση την θεωρία των οικονομικών κύκλων, εν συνεχεία, οι διακυμάνσεις της οικονομικής συγκυρίας καθορίζουν τον κυκλικό χαρακτήρα της κοινωνικής

αναπαραγωγής, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην τακτική επανάληψη των μικρών κύκλων (διάρκειας επτά έως δέκα ετών) και περιλαμβάνουν τέσσερις φάσεις: την κρίση, την ύφεση, την αναζωογόνηση και την οικονομική άνοδο, η οποία συνοδεύεται από υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης του Α.Ε.Π. Ωστόσο, η παγκόσμια οικονομία στο σύνολό της υπόκειται σε μεγάλους μακροχρόνιους κύκλους- 45 έως 50 έτη- που προκαλούνται από πολλούς παράγοντες και χαρακτηρίζονται από μακρές διακυμάνσεις των μέσων ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης και του μέσου επιπέδου τιμών (Σίσκος, 2017).

Ένας από τους σημαντικότερους εκφραστές της θεωρίας των οικονομικών κύκλων υπήρξε ο J. Schumpeter. Κατά την άποψη του Schumpeter, η οικονομική ανάπτυξη είναι ένας θεμελιώδης μετασχηματισμός μιας οικονομίας, κάτι που περιλαμβάνει την αλλαγή της βιομηχανικής δομής, των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού, και μάλιστα ολόκληρου του κοινωνικού και θεσμικού ιστού. Ενώ η μεγέθυνση προσεγγίζεται από την απασχόληση μέσα σε ένα υπάρχον οικονομικό πλαίσιο, η οικονομική ανάπτυξη στοχεύει στην αλλαγή αυτού του πλαισίου, ώστε οι άνθρωποι να εργάζονται πιο παραγωγικά, με συνακόλουθη στροφή σε ολόκληρη την οικονομία προς δραστηριότητες υψηλότερης προστιθέμενης αξίας. Ένα σημαντικό συμπέρασμα από αυτό είναι ότι, ενώ η οικονομική μεγέθυνση μπορεί να μετρηθεί ανά τρίμηνο, η πραγματοποίηση κερδών στην οικονομική ανάπτυξη μπορεί να διαρκέσει δεκαετίες ή γενιές (Feldman et al., 2016).

Οι θεωρητικοί των δεκαετιών του 1950 και του 1960 θεώρησαν τη διαδικασία της ανάπτυξης ως μια σειρά από διαδοχικά στάδια οικονομικής μεγέθυνσης από τα οποία πρέπει να περάσουν όλες οι χώρες. Πρότειναν πρωτίστως μια οικονομική θεωρία ανάπτυξης στην οποία η σωστή ποσότητα και το μείγμα αποταμίευσης, επενδύσεων και ξένης βοήθειας ήταν όλα όσα ήταν απαραίτητα για να μπορέσουν τα αναπτυσσόμενα έθνη να προχωρήσουν σε μια πορεία οικονομικής μεγέθυνσης που ιστορικά ακολουθούσαν οι πιο ανεπτυγμένες χώρες. Η ανάπτυξη έγινε έτσι συνώνυμη με την ταχεία, συνολική οικονομική μεγέθυνση (Todaro & Smith, 2015).

Ο Αμερικανός οικονομολόγος, κοινωνιολόγος και ιστορικός Walt W. Rostow, κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, ανέπτυξε τη θεωρία των σταδίων της οικονομικής ανάπτυξης, σύμφωνα με την οποία η οικονομική πρόοδος παρουσιάζεται ως αντικειμενική διαδικασία της εξελικτικής μετάβασης της κοινωνίας σε ένα όλο και πιο

υψηλό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Σύμφωνα με τον Rostow, μια κοινωνία διέρχεται από τα εξής αναπτυξιακά στάδια (Σίσκοις, 2017):

1. Το στάδιο της παραδοσιακής κοινωνίας.
2. Το στάδιο της δημιουργίας των προϋποθέσεων για την οικονομική ανάκαμψη σε ένα υψηλότερο επίπεδο.
3. Το στάδιο της ανάκαμψης της οικονομίας.
4. Την περίοδο της μετάβασης του κοινωνικοοικονομικού συστήματος στην ωριμότητα.
5. Το στάδιο της μαζικής κατανάλωσης προϊόντων και υπηρεσιών.
6. Το στάδιο της βελτίωσης της ποιότητας ζωής και της πνευματικής ανάπτυξης της κοινωνίας.

Η θεωρία της δομικής αλλαγής εστιάζει στον μηχανισμό με τον οποίο οι υπανάπτυκτες οικονομίες μετατρέπουν τις εγχώριες οικονομικές δομές τους από τη μεγάλη έμφαση στην παραδοσιακή γεωργία σε μια πιο σύγχρονη, πιο αστικοποιημένη και πιο βιομηχανικά ποικιλόμορφη οικονομία παραγωγής και υπηρεσιών. Χρησιμοποιεί τα εργαλεία της νεοκλασικής θεωρίας κατανομής τιμών και πόρων και της σύγχρονης οικονομετρίας για να περιγράψει πώς λαμβάνει χώρα αυτή η διαδικασία μετασχηματισμού (Todaro & Smith, 2015).

Ο Paul Rosenstein-Rodan εξέφρασε την λεγόμενη θεωρία της μεγάλης ώθησης (big push) και υποστήριξε ότι οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες χρειάζονται μια «μεγάλη ώθηση» ταυτόχρονων επενδύσεων ή επενδύσεων μεγάλης κλίμακας σε διάφορους κλάδους της βιομηχανίας προκειμένου να επιτευχθεί οικονομική ανάπτυξη. Η θεωρία του Rodan βασίστηκε σε έρευνα που διεξήγαγε κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου εξετάζοντας πολλά φτωχά έθνη της Ανατολικής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η σκέψη του επικεντρώθηκε στη χρησιμοποίηση αυξανόμενων αποδόσεων που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν από μεγάλης κλίμακας προγραμματισμένα έργα εκβιομηχάνισης που κάλυπταν πολλούς σημαντικούς τομείς της οικονομίας ταυτόχρονα. Μια τέτοια «μεγάλη ώθηση» ταυτόχρονων βιομηχανικών επενδύσεων θα είχε ένα αποτέλεσμα με τη μορφή κύματος σε πολλές κατευθύνσεις όπου θα υπήρχε αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των βιομηχανιών και μεταξύ των τομέων. Έτσι, εάν η οικονομική ανάπτυξη ξεκινούσε σε λιγότερο ανεπτυγμένα έθνη, υποστήριξε ότι η κυβέρνηση θα έπρεπε να δώσει αυτή την

ουσιαστική ώθηση. Αυτή η θεωρία υποστηρίζει, επίσης, το ότι οι μεμονωμένοι επιχειρηματίες είναι απίθανο να επενδύσουν αρκετά για να προωθήσουν την οικονομία, επειδή λειτουργούν για να μεγιστοποιήσουν τα προσωπικά τους κέρδη (Wickramaratne, 2020).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 άρχισαν να εμφανίζονται ορισμένες μελέτες που επέκριναν το σύστημα της αγοράς και το πλαίσιο της μακροοικονομικής ανάλυσης και πολιτικής, υποστηρίζοντας την ανάγκη για διαφορετικής μορφής οικονομική ανάπτυξη και για δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος. Από το άλλο μέρος, ορισμένα κενά στα μακροοικονομικά υποδείγματα της εποχής εκείνης προβλημάτισαν τους οικονομολόγους και δημιούργησαν ώθηση για την τροποποίηση ή τη συμπλήρωσή τους, καθώς και για την αναζήτηση νέων θεωρητικών σχημάτων. Αποτέλεσμα ήταν να αναπτυχθεί σημαντικά η μακροοικονομική σκέψη κατά το διάστημα 1980-1990 (Πετράκη- Κώττη & Κώττης, 2008).

Όπως εντοπίζεται, όσοι ασχολήθηκαν με το θέμα της οικονομικής ανάπτυξης έδωσαν διαφορετική βαρύτητα σε συγκεκριμένους παράγοντες που την επηρεάζουν. Τέτοιοι παράγοντες είναι οι παρακάτω.

1.3 Παράγοντες επίδρασης στην οικονομική ανάπτυξη

Σύμφωνα με την Wickramaratne (2020), η οικονομική ανάπτυξη απαιτεί πολιτισμική και κοινωνική αλλαγή. Ως εκ τούτου, για να υπάρξει οικονομική ανάπτυξη, πρέπει να υπάρχει μια κουλτούρα εργασίας και παραγωγής όπου η κοινωνία προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της τεχνολογικής προόδου. Η τεχνολογική πρόοδος είναι το πιο κρίσιμο σημείο της οικονομικής ανάπτυξης. Οι κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες λαμβάνει χώρα η παραγωγή είναι συχνά σημαντικά διαφορετικές στις αναπτυσσόμενες χώρες από ό,τι στις πιο προηγμένες χώρες. Σήμερα, ο αναπτυσσόμενος κόσμος ενσωματώνει μείγματα αγροτικών παραγωγικών μεθόδων σε συνδυασμό με καπιταλιστικές μεθόδους παραγωγής.

Οι οικονομίες, στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, επηρεάζονται από διάφορους παράγοντες, οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς κ.λπ. Οι παράγοντες αυτοί είναι διαφορετικοί από χώρα σε χώρα, αλλά αφορούν, κυρίως, σε φυσικούς

πόρους, ειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Μεταξύ των σημαντικότερων οικονομικών παραγόντων που επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη, αναλυτικότερα, περιλαμβάνονται οι φυσικοί και ενεργειακοί πόροι, η συσσώρευση κεφαλαίου, οι τεχνολογικοί πόροι, οι μεταφορές και επικοινωνίες, η εκπαίδευση, καθώς και το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό. Κάθε παράγοντας επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη ή το βιοτικό επίπεδο μιας χώρας ανάλογα με τις τρέχουσες και τις διαθέσιμες οικονομικές συνθήκες (Drāgoi, 2020).

Για την οικονομική ανάπτυξη κάθε χώρας έχουν, επίσης, μεγάλη σημασία και οι αλλαγές στη δομή παραγωγής και η εισαγωγή νέων προϊόντων, νέων τεχνικών και τεχνολογιών, νέων διαδικασιών παραγωγής, πρώτων υλών και νέων πηγών ενέργειας. Σημαντικές είναι, επίσης, οι αλλαγές στην κατανομή των συντελεστών παραγωγής, και όχι μόνο της εργασίας, αλλά ολόκληρου του τεχνικού δυναμικού. Όσον αφορά τα λειτουργικά περιουσιακά στοιχεία, η ανακατανομή του τεχνικού δυναμικού γίνεται μέσω της δέσμευσης συσσώρευσης μετρητών, προκειμένου να δημιουργηθεί νέα παραγωγική ικανότητα. Οικονομική ανάπτυξη, εν κατακλείδι, σημαίνει μεγαλύτερη και αποτελεσματικότερη συμμετοχή της οικονομίας μιας χώρας στη διεθνή οικονομία (Ivić, 2015).

Οι φυσικοί πόροι σε μια χώρα αντιπροσωπεύουν τη γη, τα ορυκτά, τα δάση, το πετρέλαιο και τον άνθρακα, κυρίως, που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της χώρας δημιουργώντας θέσεις εργασίας και αυξάνοντας τα έσοδα από τις πωλήσεις τους. Η αξία των φυσικών πόρων αποδίδεται από το διεθνές ενδιαφέρον απέναντί τους. Υπογραμμίζεται, όμως, ότι οι πόροι αυτοί έχουν περιορισμένο χαρακτήρα και εξαντλούνται, κάτι που πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν στα όποια αναπτυξιακά προγράμματα υιοθετούνται ώστε να μπορούν να εξασφαλίσουν και να διατηρήσουν και το μέλλον της οικονομίας, εκτός από την ανάπτυξή της. Η ενέργεια και οι ενεργειακοί πόροι προέρχονται από φυσικούς πόρους μέσω επεξεργασίας και εκμετάλλευσης από το εργατικό δυναμικό από όπου προκύπτει πυρηνική ενέργεια, ηλεκτρική ενέργεια και ηλιακή ενέργεια, που επιτρέπουν την εκβιομηχάνιση και τον εκσυγχρονισμό μιας χώρας. Οι γεωργικές και βιομηχανικές ικανότητες βελτιώνονται και αντικατοπτρίζονται στην ποιότητα ζωής ενός έθνους (Todaro & Smith, 2015).

Ο παράγοντας του κεφαλαίου περιλαμβάνει το μηχανολογικό εξοπλισμό, τις κτιριακές εγκαταστάσεις, τις υποδομές, καθώς και τα αποθέματα εμπορευμάτων. Η σημασία του

κεφαλαίου είναι τεράστια για την οικονομική ανάπτυξη, εάν ληφθεί υπόψιν ότι ο σιδηρόδρομος, τα αυτοκίνητα και τα αεροπλάνα, η ηλεκτρική ενέργεια και οι τηλεπικοινωνίες αύξησαν σημαντικά την παραγωγικότητα, ενώ δημιούργησαν και νέες θέσεις εργασίας (Γιαννέλης, 2006).

Οι περισσότερες θεωρίες της οικονομικής ανάπτυξης, τονίζουν σχεδόν αποκλειστικά το κεφάλαιο ως κύριο παράγοντα για την επίτευξη ανάπτυξης. Στην πραγματικότητα, η οικονομική ανάπτυξη δεν είναι δυνατή χωρίς επενδύσεις κεφαλαίων. Φυσικά το ίδιο το κεφάλαιο, αν και απαραίτητο, δεν αποτελεί επαρκή προϋπόθεση για την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης. Η αποτελεσματικότητα στη χρήση του κεφαλαίου εξαρτάται από μια σειρά άλλων παραγόντων όπως η αποτελεσματικότητα των θεσμών, η οικονομική υποδομή, ο προσανατολισμός προς την ανάπτυξη, οι κοινωνικές αξίες, η ποιότητα της εκπαίδευσης του ανθρώπινου δυναμικού, τη μορφή της αγοράς κ.λπ. (Nikoloski et al., 2015).

Η αύξηση των επενδύσεων, με τη σειρά της, συμβάλλει στο να φέρει την οικονομία σε ένα ποιοτικά νέο επίπεδο ανάπτυξης, αφού οι επενδύσεις οδηγούν στην ανάπτυξη καινοτομιών, σύγχρονων τεχνολογιών και προόδου (Γιαννέλης, 2006).

Η τεχνολογική πρόοδος γίνεται παράγοντας οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης, αλλά σε ορισμένες χώρες ποικίλλει ανάλογα με την ένταση και τις μορφές υλοποίησης (Nikoloski, 2016). Η τεχνολογική πρόοδος είναι το κομβικό σημείο για την οικονομική ανάπτυξη. Καθώς λαμβάνει χώρα η τεχνολογική πρόοδος, εντείνεται η συσσώρευση κεφαλαίου κι επιτυγχάνεται οικονομική ανάπτυξη. Χωρίς τεχνική πρόοδο, η συσσώρευση κεφαλαίου μπορεί να αυξήσει την παραγωγή και το εισόδημα σε περιορισμένο βαθμό. Με σταθερό εργατικό δυναμικό και δεδομένη τεχνολογία, η συσσώρευση κεφαλαίου μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της παραγωγής, όχι όμως σε επιθυμητά επίπεδα. Εάν, όμως, εισαχθεί η πλέον προηγμένη τεχνολογία στην παραγωγή, αυτό μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της παραγωγής και του εισοδήματος και, κατ' επέκταση, να επιτευχθεί η επιθυμητή οικονομική ανάπτυξη (Γεωργακόπουλος κ.α., 2007).

Στους σημαντικότερους παράγοντες που επιδρούν στην οικονομική ανάπτυξη περιλαμβάνεται και το ανθρώπινο κεφάλαιο το οποίο αναφέρεται στην συσσωρευμένη γνώση, την εμπειρία και την εκπαίδευση που κατέχει το εργατικό δυναμικό μιας χώρας. Χωρίς το ανθρώπινο κεφάλαιο, τα κεφαλαιουχικά αγαθά και η τεχνολογία δεν μπορούν

να αξιοποιηθούν για να επιτευχθεί οικονομική ανάπτυξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η οικονομία της Γερμανίας που, αν και καταστράφηκε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μπόρεσε να ανακάμψει χάρη στο εξειδικευμένο και πειθαρχημένο εργατικό δυναμικό που διέθετε (Γιαννέλης, 2006).

Όπως σχολιάζει ο Σούλης (2015), η αναπτυξιακή κατάρρευση θεωρείται νομοτελειακή συνέπεια σε οικονομίες που αδυνατούν να σχηματίσουν χαρακτηριστικά επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου στο σύνολο των οικονομικών κλάδων, που αδυνατούν να σχηματίσουν, μέσω εκτεταμένων επενδύσεων στην εκπαίδευση, προσωπικό υψηλής εξειδίκευσης στη χρήση νέων τεχνολογιών για εξασφάλιση υψηλής παραγωγικότητας και εργατικό δυναμικό με υψηλό επίπεδο οργανωσιακής κουλτούρας σε επιχειρησιακό επίπεδο.

1.4 Μέτρηση της οικονομικής ανάπτυξης

Η μέτρηση της οικονομικής ανάπτυξης, λόγω της σύνθετης φύσης του μεγέθους αυτού, είναι ένα δύσκολο εγχείρημα. Εντούτοις, υπάρχουν κάποια μέτρα και δείκτες που χρησιμοποιούνται τόσο για την εκτίμηση της ανάπτυξης σε μια χώρα, όσο και για την ολοκλήρωση διεθνών συγκρίσεων.

Σε αντίθεση με την οικονομική μεγέθυνση που μπορεί να μετρηθεί σύμφωνα με τα οικονομικά αποτελέσματα που προκύπτουν με την πάροδο του χρόνου από δραστηριότητες παραγωγής και κατανάλωσης, η οικονομική ανάπτυξη είναι πιο περίπλοκη. Πρέπει να μετρηθεί ευρύτερα για να ληφθούν υπόψη τα σχετικά ποιοτικά και δομικά χαρακτηριστικά της εκάστοτε τοπικής οικονομίας (Malizia, 1990).

Όπως αναφέρει ο Γιαννέλης (2006), η διαφορά μεταξύ των φτωχών και των πλούσιων χωρών δεν εστιάζεται μόνο στην ανισοκατανομή του εισοδήματος. Οι φτωχές χώρες, για παράδειγμα, έχουν ελλιπή υγειονομική περίθαλψη, μεγάλα ποσοστά αναλφαβητισμού και πολύ χαμηλό μέσο προσδόκιμο όρο ζωής. Τα Ηνωμένα Έθνη καταρτίζουν τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης με βάση ορισμένα κριτήρια και οι χώρες ταξινομούνται σύμφωνα με τον δείκτη αυτό. Τα κριτήρια αυτά είναι: το κατά κεφαλήν εισόδημα, ο μέσος προσδόκιμος όρος ζωής, το ποσοστό αναλφαβητισμού και το επίπεδο της εκπαίδευσης.

Η κατά κεφαλήν παραγωγή είναι ένα μέτρο της ικανότητας μιας κοινωνίας να επιτύχει τους στόχους της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, όλα με σκοπό την κάλυψη των συνεχώς αυξανόμενων κοινωνικών αναγκών. Η αύξηση της κατά κεφαλήν παραγωγής στην οικονομική θεωρία εκφράζεται ως οικονομική ανάπτυξη, χωρίς την οποία καμία ο ανάπτυξη δεν μπορεί να επιτευχθεί (Ivic, 2015).

Το εισόδημα, εν συνεχεία, είναι ένας βασικός αναπτυξιακός δείκτης, καθώς παρέχει την πιο προφανή διάκριση μεταξύ πλουσίων και φτωχών. Αποτελεί, ταυτόχρονα, σημαντική πηγή πληροφόρησης της οικονομικής αναπτυξιακής διαδικασίας, μιας και κάθε είδους επένδυση – σε ανθρώπους, στην κοινωνία, στην καινοτομία, στη φύση- απαιτεί πόρους. Οι φτωχές χώρες έχουν χαμηλό εισόδημα κι έτσι λιγότερους διαθέσιμους πόρους προς επίτευξη των αναπτυξιακών τους στόχων. Το πιο βασικό μέγεθος του εισοδήματος μιας χώρας είναι το Α.Ε.Π. θεμελίωση (Taylor & Lybbert, 2016).

Το ύψος του Α.Ε.Π. αντικατοπτρίζει τις παραγωγικές δυνατότητες καθώς και τον ετήσιο παραγόμενο πλούτο μιας χώρας. Όσο μεγαλύτερο είναι το ύψος του Α.Ε.Π. τόσο οι δυνατότητες για σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου, με αποτέλεσμα οι επενδύσεις και οι αποταμιεύσεις να αυξάνονται. Αυτό σημαίνει ότι όσο μεγαλύτερο είναι το Α.Ε.Π. τόσο το ποσοστό της κατανάλωσης στη σύνθεσή του μειώνεται, όπως γίνεται ακριβώς και με το ατομικό εισόδημα. Έτσι, δημιουργούνται οι δυνατότητες για επενδύσεις σε δημόσια αγαθά, εκπαίδευση, υγεία, υποδομές μεταφοράς και για τον πολιτισμό (Σούλης, 2015).

Εκτός από τα αμιγώς οικονομικά μεγέθη, η οικονομική ανάπτυξη- όπως προαναφέρθηκε- έχει και μια ποιοτική συνιστώσα που την διαχωρίζει από την μεγέθυνση. Έτσι, υπάρχουν και κάποιοι άλλοι δείκτες που συνεκτιμώνται για τον προσδιορισμό της οικονομικής ανάπτυξης που έχουν περισσότερο κοινωνικό χαρακτήρα.

Έτσι, στα πλαίσια της μελέτης της οικονομικής ανάπτυξης και από την ποιοτική της σκοπιά υπάρχουν δείκτες όπως η αναλογία γιατρών και νοσοκομειακών κλινών προς τον πληθυσμό, η αναλογία δασκάλων κι αιθουσών διδασκαλίας προς τους μαθητές, το ποσοστό του αναλφαριθμητισμού, οι δείκτες φτώχειας, θνησιμότητας και νοσηρότητας κ.α. (Γεωργακόπουλος κ.α., 2007).

Με την ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου θεωρείται ότι αποδόθηκε μια σαφής αντίληψη για το περιεχόμενο, αλλά και την σημασία της οικονομικής ανάπτυξης σε μια χώρα. Όπως, επίσης, σχολιάστηκε εν μέρει η οικονομική ανάπτυξη εξαρτάται από την ύπαρξη και την ομαλή λειτουργία θεσμών, όπως αυτοί που αναλύονται στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναλύθηκε η μια από τις δύο βασικές έννοιες που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, δηλαδή, η οικονομική ανάπτυξη. Στο παρόν κεφάλαιο, γίνεται λόγος για την δεύτερη βασική έννοια αυτή των θεσμών και των διαφόρων μορφών τους, καθώς και η σημασία που κατέχουν στο πλαίσιο της επίτευξης της οικονομικής ανάπτυξης.

2.1 Εννοιολογική προσέγγιση

Όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από περισσότερο ή λιγότερο πολύπλοκα και αλληλοκαλυπτόμενα δίκτυα τακτικών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και πρακτικών. Είτε οικονομικές, είτε πολιτικές είτε πολιτιστικές, τέτοιες επαναλαμβανόμενες αλληλεπιδράσεις απαιτούν συμφωνημένους και προβλέψιμους κανόνες και τρόπους συμπεριφοράς. Αυτά τα σύνολα των κανόνων συνιστούν τους θεσμούς (Leftwich, 2006).

Όπως αναφέρει ο Hodgson (2006), η χρήση του όρου θεσμός έχει γίνει ευρέως διαδεδομένη στις κοινωνικές επιστήμες τα τελευταία χρόνια, αντανακλώντας την ανάπτυξη στα θεσμικά οικονομικά και τη χρήση της έννοιας του θεσμού σε αρκετούς άλλους κλάδους, όπως η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία, η πολιτική και η γεωγραφία. Ο όρος έχει μακρά ιστορία χρήσης στις κοινωνικές επιστήμες, που χρονολογείται τουλάχιστον από το 1725. Ωστόσο, ακόμη και σήμερα, δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία στον ορισμό αυτής της έννοιας.

Σύμφωνα με τον Keizer (2008), σύμφωνα με την οικονομική προσέγγιση οι θεσμοί είναι κανόνες που εξυπηρετούν τα συμφέροντα των οικονομικών-ορθολογικών παραγόντων και πρέπει να ενισχύουν την αποτελεσματικότητα των ενεργειών τους. Στα πλαίσια της κοινωνιολογικής ανάλυσης, από την άλλη, οι θεσμοί είναι κανόνες που εξυπηρετούν τα συμφέροντα των κοινωνικών παραγόντων και πρέπει να ενισχύουν το σχηματισμό σταθερών συστημάτων ιεραρχικά ταξινομημένων ομάδων.

Οι θεσμοί δρουν ως λειτουργικά συστήματα για τις κοινωνίες και τις οικονομίες: παρέχουν μια πλατφόρμα κανόνων, συμβάσεων, άγραφων κανόνων και διαδικασιών που επιτρέπουν στους ανθρώπους να γνωρίζουν το τι να αναμένουν από τις αποφάσεις τους και την αλληλεπίδρασή τους με άλλους ανθρώπους. Οι θεσμοί, έτσι, μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στον τρόπο που άνθρωποι και ομάδες λαμβάνουν αποφάσεις, στον τρόπο που αυτές οι αποφάσεις επηρεάζουν άλλους και στο πως όλες αυτές οι αποφάσεις και οι αλληλεπιδράσεις συλλειτουργούν για να δημιουργήσουν αγορές και την ευρύτερη κοινωνία. Συχνά, δρουν στο παρασκήνιο της ζωής του ανθρώπου και υποτιμώνται, έως ότου τελικά πάψουν να υπάρχουν (Taylor & Lybbert, 2016).

Στην ουσία, οι θεσμοί περιορίζουν, αλλά και διευκολύνουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Η ύπαρξη κανόνων συνεπάγεται περιορισμούς. Ωστόσο, ένας περιορισμός μπορεί να δημιουργεί και δυνατότητες, όπως το να επιτρέψει επιλογές και ενέργειες που διαφορετικά δεν θα υπήρχαν. Για παράδειγμα, οι κανόνες της γλώσσας επιτρέπουν την επικοινωνία, οι κανόνες της οδικής κυκλοφορίας βοηθούν την μετακίνηση ώστε να γίνεται πιο εύκολα και με ασφάλεια, ενώ το κράτος δικαίου μπορεί να αυξήσει την προσωπική ασφάλεια. Με άλλα λόγια, η ρυθμιστική παρέμβαση δεν είναι πάντα το αντίθετο της ελευθερίας, αλλά μπορεί να την υποστηρίζει. Επιπρόσθετα, επειδή οι θεσμοί εξαρτώνται, ταυτόχρονα, από τις δραστηριότητες των ατόμων που τους δομούν και τους διαμορφώνουν, υπάρχει μια ισχυρή ανατροφοδότησή τους με αποτέλεσμα οι θεσμοί να έχουν αυτοενισχύοντα και αυτοδιαϊωνιζόμενα χαρακτηριστικά. Οι θεσμοί διαϊωνίζονται, επειδή περιορίζουν και διαμορφώνουν ατομικές φιλοδοξίες και δημιουργούν ένα θεμέλιο για την ύπαρξή τους (Hodgson, 2006).

Οι θεσμοί – με την έννοια των κανόνων – συντηρούνται από ανθρώπους και οργανισμούς. Με άλλα λόγια, η θεσμική ανάπτυξη δεν μπορεί να υλοποιηθεί χωρίς τη συμμετοχή αυτών των δύο βασικών παραγόντων, των οργανισμών και των ατόμων (Bergström, 2006).

Οι θεσμοί μπορεί να έχουν επίσημη ή ανεπίσημη φύση. Οι επίσημοι θεσμοί, συνήθως, ιδρύονται και αποτελούνται από δεσμευτικούς νόμους, κανονισμούς και έννομες τάξεις που ορίζουν τι μπορεί ή δεν μπορεί να γίνει. Οι άτυποι ή ανεπίσημοι θεσμοί, από την άλλη πλευρά, αποτελούνται από συμβάσεις, κανόνες, αξίες και αποδεκτούς τρόπους δράσης, είτε οικονομικού, είτε πολιτικού είτε κοινωνικού χαρακτήρα. Πρόκειται για

στοιχεία που είναι ενσωματωμένα σε παραδοσιακές κοινωνικές πρακτικές και στην κουλτούρα, αλλά που μπορεί να είναι εξίσου δεσμευτικά. Έτσι, για παράδειγμα, νόμοι που χορηγούν, αναγνωρίζουν και προστατεύουν την ατομική ιδιοκτησία γης θεσπίζουν επίσημους θεσμούς που διέπουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας στη γη, ενώ τα κοινοτικά συστήματα κατοχής γης μπορούν να θεωρηθούν ως άτυπα, ενσωματώνοντας κανόνες που έχουν θεσπιστεί από έθιμα και συμβάσεις και που δεν επιτρέπουν την ιδιωτική ιδιοκτησίας. Και στις δύο, όμως, περιπτώσεις υπάρχουν επιπτώσεις. Από την μια, οι θεσμοί που διασφαλίζουν ισχυρά δικαιώματα ιδιοκτησίας στη γη μπορεί να ενισχύσουν την παραγωγικότητα επιτρέποντας στους ιδιοκτήτες να χρησιμοποιούν την περιουσία τους για να λάβουν πιστώσεις και εισροές, αλλά ταυτόχρονα υπάρχει το ενδεχόμενο να βαθύνουν την ανισότητα. Ο θεσμός της κοινοτικής κατοχής, από την άλλη πλευρά, μπορεί να εγγυηθεί την πρόσβαση στη γη για επιβίωση, αλλά δεν μπορεί να προάγει την ανάπτυξη μέσω της αυξημένης παραγωγικότητας. Ομοίως, οι επίσημοι πολιτικοί θεσμοί, δηλαδή, οι κανόνες που εκφράζονται στα συντάγματα και τους εκλογικούς νόμους, ή στον διαχωρισμό των εξουσιών μεταξύ της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας υποτίθεται ότι θέτουν τους κανόνες σχετικά με την πολιτική συμπεριφορά, τη χρήση της νόμιμης εξουσίας, την λήψη αποφάσεων και τα πρότυπα διακυβέρνησης (Leftwich, 2006).

Σε κάθε κοινωνικό σύστημα, οι κανόνες που εφαρμόζονται, στην πραγματικότητα, έχουν αναπτυχθεί από την αλληλεπίδραση μεταξύ των επίσημων και των άτυπων κανόνων. Μερικές φορές, μάλιστα, μπορεί να συμβεί οι αλλαγές σε άτυπους κανόνες να δημιουργούν πίεση στους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων με αποτέλεσμα να προσαρμόζουν ανάλογα και τους επίσημους κανόνες. Ωστόσο, μπορεί επίσης να εισαχθούν νόμοι που δεν έχουν την υποστήριξη εκείνων που πρέπει να τους εφαρμόζουν ή να τους τηρούν και στη συνέχεια να εμφανίζεται επιτακτική ανάγκη για να χρησιμοποιηθούν πόροι ώστε να ασκηθεί επιρροή στους άτυπους κανόνες με στόχο τη δημιουργία αρμονίας μεταξύ των επίσημων και ανεπίσημων κανόνων. Τονίζεται, επιπρόσθετα, ότι οι θεσμοί και οι κανόνες τους εντοπίζονται σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας. Μπορούν να είναι εθνικοί ή διεθνείς, να αναφέρονται σε έναν τομέα ή έναν οργανισμό ή και σε επίπεδο ομάδας. Συνήθως δομούνται ιεραρχικά με τους κανόνες σε υψηλότερα επίπεδα να ρυθμίζουν κανόνες για τα χαμηλότερα επίπεδα. Οι θεσμοί συνδέονται, επίσης, μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο που ένας κανόνας αναλαμβάνει όταν παύουν να ισχύουν άλλοι κανόνες. Με άλλα λόγια, οι θεσμοί και οι κανόνες

αλληλοσυμπληρώνονται και αυτό ισχύει τόσο για επίσημους όσο και για άτυπους κανόνες (Bergström, 2006).

2.2 Βασικές μορφές θεσμών

Όπως προαναφέρθηκε, οι θεσμοί μπορεί να εντοπίζονται με διάφορες μορφές. Στην παρούσα εργασία βαρύτητα δίνεται στην περίπτωση των επίσημων θεσμών με τους παρακάτω να είναι οι βασικότεροι εξ αυτών.

2.2.1 Το κράτος

«Το κράτος είναι ο πιο ισχυρός οργανισμός στην ανθρώπινη ιστορία. Από τα πρώτα σημάδια της άναρχης κατάστασης στη Μεσοποταμία γύρω στο 4000 έως το 2000 π.Χ., το κράτος ως θεσμική δομή έχει υποστεί πολυάριθμους μετασχηματισμούς σε μέγεθος, λειτουργία, μορφή και δύναμη. Έχει γίνει ένας οργανισμός χωρίς τον οποίο δεν μπορούμε να ζήσουμε» (Wang, 2021, p.1).

Ως κράτος νοείται μια κοινότητα ή μια κοινωνία οργανωμένη πολιτικά κάτω από μια ανεξάρτητη κυβέρνηση, μέσα σε μια ορισμένη επικράτεια. Το κράτος είναι ένας ειδικός θεσμός, που εξυπηρετεί το συμφέρον ολόκληρης της κοινότητας, ή μιας τάξης της κοινωνίας. Το κράτος αναδύεται σε ένα ορισμένο στάδιο κοινωνικής ανάπτυξης, ενώ χωρίς την κατανόηση των γενικών νόμων της κοινωνικής ανάπτυξης, το κράτος και η πολιτική δεν μπορούν να μελετηθούν αντικειμενικά. Το σύγχρονο κράτος είναι ένα πολύπλοκο σύνολο θεσμών, τα οποία είναι εξαιρετικά ενοποιημένα και δομημένα. Τα πρόσωπα που αποτελούν το κράτος δεν αντιμετωπίζονται ως άτομα αλλά ως πολίτες ή ψηφοφόροι. Εφόσον οι νόμοι τους παρέχουν ισότητα, ιδανικά όλοι οι πολίτες αντιμετωπίζονται ισότιμα, με δικαιώματα και προνόμια. Το κράτος, επίσης, έχει δημιουργήσει ένα δίκτυο θεσμών για τη διαχείριση και τη διακυβέρνηση. Το κράτος αναλαμβάνει την ευθύνη να παρέχει όλα τα δημόσια αγαθά όπως εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, πόσιμο νερό, βασικές υποδομές τόσο σε αγροτικές όσο και σε αστικές περιοχές, καθώς και κοινωνική ασφάλιση κ.τ.λ. (Σακελλαρόπουλος, 1999).

Όπως υπογραμμίζουν οι Clemens & Lu (2020), το κράτος έχει έναν διακριτό χαρακτήρα ως προς την ικανότητά του να διαμορφώνει τις κοινωνικές τάξεις, να ρυθμίζει σχέσεις και ανταλλαγές και να καθιερώνει αναγνωρισμένες κατηγορίες και μορφές δράσης. Με αυτή την έννοια, το κράτος γίνεται ευρέως αντιληπτό ως θεσμός, ως ένας μηχανισμός που έχει μεγαλύτερης βαρύτητας αποτελέσματα σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής και σε διάφορες μορφές κοινωνικής δράσης.

Η αποτελεσματική λειτουργία ενός κράτους προσδιορίζεται από την ικανότητά του σε σχέση με δύο βασικές παραμέτρους. Πρώτον, ένα κράτος με επαρκή ικανότητα πρέπει να είναι σε θέση να επιβάλλει τους κανόνες του σε ολόκληρη την επικράτεια που κυβερνά, κάτι που αναφέρεται ως νομική ικανότητα. Δεύτερον, πρέπει να είναι σε θέση να συγκεντρώνει αρκετά φορολογικά έσοδα από την οικονομία για να εφαρμόσει τις πολιτικές του, λειτουργία που συνιστά την λεγόμενη δημοσιονομική ικανότητα. Η κρατική ικανότητα, έτσι, θα πρέπει να διακρίνεται είτε από το μέγεθος είτε από την εμβέλεια του κράτους. Ένα κράτος με εκτενή και αναποτελεσματικό δημόσιο τομέα μπορεί να είναι συγκριτικά αναποτελεσματικό στην εφαρμογή πολιτικών και στην αύξηση των φορολογικών εσόδων (Johnson & Koyama 2017).

2.2.2 Η κυβέρνηση

Σύμφωνα με τον Keman (2011), η έννοια της κυβέρνησης δεν είναι αυτονόητη και μάλλον συνιστά ένα περίπλοκο φαινόμενο. Διακυβέρνηση σημαίνει άσκηση ελέγχου σε μια κοινωνία. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση είναι ένα σύνολο θεσμών και αφορά ένα σώμα παραγόντων, οι οποίοι καθορίζουν το πώς και σε ποιο βαθμό διαμορφώνονται και κατευθύνονται τα δημόσια πράγματα μέσα στην κοινωνία. Αναλυτικότερα, τα πιο κάτω χαρακτηριστικά είναι εγγενή στην λειτουργία μιας κυβέρνησης:

1. Υποδηλώνει την άσκηση ενός μέτρου ελέγχου στους άλλους.
2. Είναι προϋπόθεση διατεταγμένης διακυβέρνησης.
3. Αναφέρεται σε ένα σώμα ανθρώπων που είναι επιφορτισμένοι με το καθήκον της διακυβέρνησης.
4. Συνιστά τη μέθοδο διακυβέρνησης μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Ένα σύνολο ανθρώπων που καταλαμβάνει ένα τμήμα της επικράτειας δεν αποτελεί κράτος έως ότου οι άνθρωποι οργανωθούν πολιτικά και δημιουργήσουν μια πολιτική κυβέρνηση. Πρέπει, δηλαδή, να υπάρχει κάποια πολιτική υπηρεσία που να διοικεί και να ρυθμίζει τους κυβερνώντες που υπακούουν. Η κυβέρνηση ασκεί την εξουσία του κράτους. Η διακυβέρνηση είναι ένας στενότερος όρος από το κράτος, καθώς είναι μόνο μέρος του, εφόσον το κράτος περιλαμβάνει και την κυβέρνηση και τους διοικούμενους. Η κυβέρνηση είναι η καθιερωμένη μορφή πολιτικής διοίκησης ενός κράτους (Σακελλαρόπουλος, 1999).

Οι κοινωνίες διοικούνται από κυβερνήσεις που είναι υπεύθυνες για να προσδιορίζουν ένα αποτελεσματικό θεσμικό πλαίσιο (Keizer, 2008). Η κυβέρνηση είναι ένα κυρίαρχο μέρος του θεσμικού περιβάλλοντος, που λαμβάνει έγκυρες αποφάσεις - για τις οποίες έχει συνταγματική ή νομοθετική εξουσία- που είναι δεσμευτικές για τους κατοίκους και τις επιχειρήσεις εντός των ορίων της (Σακελλαρόπουλος, 1999).

Οι κυβερνητικές λειτουργίες είναι εκείνες οι δραστηριότητες που εμπλέκονται στη διοίκηση ενός κράτους με σκοπό την παραγωγή αξίας για τους πολίτες. Η δημόσια διοίκηση είναι ένα μέσο έκφρασης των αξιών και των προτιμήσεων των πολιτών, των κοινοτήτων και της κοινωνίας στο σύνολό της. Μερικές από αυτές τις αξίες και προτιμήσεις είναι σταθερές, άλλες αλλάζουν καθώς εξελίσσονται οι κοινωνίες. Περιοδικά, ένα σύνολο αξιών αναδύεται και αυτό είναι που διαμορφώνει τον ρόλο της κυβέρνησης και την πρακτική της δημόσιας διοίκησης (Γιαννέλης, 2006).

Η κυβέρνηση διαδραματίζει θεμελιώδη ρόλο στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Κι αυτό, διότι η οικονομική ανάπτυξη είναι σε μεγάλο βαθμό προϊόν των δυνάμεων της αγοράς, ενώ ταυτόχρονα οι κανόνες της αγοράς και οι διαδικασίες λειτουργίας, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και του δικαίου των συμβάσεων, καθορίζονται και επιβάλλονται από την κυβέρνηση. Η κυβέρνηση, πιο συγκεκριμένα, διαδραματίζει ρόλο στην οικονομία μέσω της παροχής δημόσιων αγαθών που έχουν συλλογικό χαρακτήρα και μέσω των προσπαθειών αντιμετώπισης ατελειών της αγοράς, όπως οι εξωτερικές επιδράσεις ή η κακή πληροφόρηση. Παρέχει, επίσης, δημόσιες υπηρεσίες τόσο σε επιχειρήσεις όσο και σε νοικοκυριά. Για τη χρηματοδότηση των υπηρεσιών της, οι πολιτείες και οι τοπικές κυβερνήσεις επιβάλλουν φόρους που αποτελούν μέρος του κόστους της επιχειρηματικής δραστηριότητας και, δεδομένου ότι αυτοί οι φόροι και οι υπηρεσίες που

χρηματοδοτούν διαφέρουν μεταξύ των πολιτειών και μεταξύ των τοπικών κυβερνήσεων, λαμβάνονται υπόψη στις αποφάσεις τοποθεσίας επιχειρήσεων και νοικοκυριών. Ομοίως, οι πολιτειακές και τοπικές κυβερνήσεις επιβάλλουν κανονισμούς που επηρεάζουν τις επιχειρήσεις και την οικονομική δραστηριότητα. Επιπλέον, αυτές οι αποφάσεις ποικίλλουν μεταξύ των πολιτειών, των μητροπολιτικών περιοχών και των τοπικών κυβερνήσεων, καθιστώντας ορισμένες πιο ευνοϊκές για τη δημιουργία οικονομικής ανάπτυξης συγκριτικά με άλλες (Taylor & Lybbert, 2016).

2.2.3 Το πολίτευμα

Οι πολιτικοί θεσμοί, όπως και οι οικονομικοί θεσμοί, καθορίζουν τους περιορισμούς και τα κίνητρα των βασικών παραγόντων σε ένα κράτος, αλλά στην πολιτική σφαίρα. Παραδείγματα πολιτικών θεσμών περιλαμβάνουν τη μορφή διακυβέρνησης, όπως για παράδειγμα, η δημοκρατία έναντι δικτατορίας ή απολυταρχίας, και την έκταση των περιορισμών στους πολιτικούς και τις πολιτικές ελίτ. Για παράδειγμα, σε μια μοναρχία, οι πολιτικοί θεσμοί κατανέμουν όλη την πολιτική εξουσία στον μονάρχη και θέτουν λίγους περιορισμούς στην άσκησης της. Μια συνταγματική μοναρχία, αντίθετα, αντιστοιχεί σε ένα σύνολο πολιτικών θεσμών που ανακατανέμει μέρος της πολιτικής εξουσίας του μονάρχη σε ένα κοινοβούλιο, περιορίζοντας έτσι ουσιαστικά την πολιτική εξουσία του μονάρχη (Acemoglu et al., 2004).

Το οικονομικό σύστημα σε μια δημοκρατική χώρα όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες ή η Αυστραλία είναι διαφορετικό από τους οικονομικούς θεσμούς σε μια χώρα με δικτατορία, όπως η Βόρεια Κορέα. Επομένως, ο ρόλος των οικονομικών θεσμών διαφέρει από χώρα σε χώρα. Οι οικονομικοί θεσμοί προκύπτουν από ένα πολιτικό σύστημα που βασίζεται στην συλλογική διαδικασία λήψης αποφάσεων θεωρείται ότι ενθαρρύνουν την οικονομική ανάπτυξη (Samarasinghe, 2019).

Ο θεσμός της δημοκρατίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη. Εκτός από την άμεση επίδρασή της, η δημοκρατία μπορεί κι έμμεσα να προσφέρει τα μέσα για τη δημιουργία των θεσμικών δομών που απαιτούνται για τη δημιουργία δεσμών μεταξύ των πολιτικών συστημάτων, της κουλτούρας της συμμετοχής και των κοινωνικών αξιών μιας κοινωνίας. Δεδομένου ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι μια πολυδιάστατη έννοια και μία από τις πρωταρχικές της απαιτήσεις

είναι η επίτευξη υψηλού επιπέδου εισοδήματος και κατάλληλης οικονομικής ανάπτυξης, η γνώση της σχέσης μεταξύ δημοκρατίας και οικονομικής ανάπτυξης είναι ιδιαίτερα σημαντική για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής (Mohammadi et al., 2023).

2.2.4 Οι χρηματοπιστωτικές αγορές

Οι Greenwood & Smith (1997), σχολιάζουν ότι η οικονομική σημασία των χρηματοπιστωτικών αγορών για την ανάπτυξη απορρέει από το γεγονός ότι εκπληρώνουν αρκετές από τις λειτουργίες που απαιτούνται προς την κατεύθυνση αυτή. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές είναι το πιο σημαντικό μέσο, για παράδειγμα, για τη διοχέτευση του επενδυτικού κεφαλαίου στις χρήσεις με την υψηλότερη απόδοση. Αυτές οι αγορές παρέχουν, επίσης, ρευστότητα και επιτρέπουν την αποτελεσματική συγκέντρωση κινδύνου. Και οι δύο αυτές δραστηριότητες αλλάζουν την κοινωνική σύνθεση της αποταμίευσης με τρόπο που είναι δυνητικά)ευνοϊκός για την ενισχυμένη συσσώρευση κεφαλαίου. Επιπρόσθετα, οι χρηματοπιστωτικές αγορές ενθαρρύνουν την εξειδίκευση στην επιχειρηματικότητα, την επιχειρηματική ανάπτυξη και την υιοθέτηση νέων τεχνολογιών, διαθέτοντας κεφάλαια σε δυνητικούς επιχειρηματίες για δραστηριότητες που - στις ανεπτυγμένες οικονομίες - πρέπει συνήθως να αναληφθούν σε μεγαλύτερη κλίμακα από ό,τι μπορεί εύκολα να διαχειριστεί οικονομικά ένας μικρός αριθμός ατόμων.

Το χρηματοπιστωτικό σύστημα είναι ένας από τους βασικούς θεσμούς που λειτουργούν σε κάθε χώρα. Όπως υποστηρίζουν οι Van & Linh (2019), όταν ένα κράτος διαθέτει ένα ανεπτυγμένο χρηματοπιστωτικό σύστημα το οποίο παρέχει πρόσβαση σε όλους τους πολίτες, τότε μπορεί να μειώνονται τα κόστη συναλλαγών και πληροφοριών. Αυτό, με τη σειρά του, επιδρά θετικά στις καταθέσεις και το ρυθμό μακροχρόνιας μεγέθυνσης, στις επενδυτικές αποφάσεις και στην τεχνολογική καινοτομία, στοιχεία που είναι απαραίτητα για την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης.

Πρωταρχικής σημασίας για τις οικονομικές επιδόσεις μιας κοινωνίας είναι οι οικονομικοί θεσμοί στην κοινωνία, όπως η δομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και η παρουσία και η τελειότητα των αγορών. Οι οικονομικοί θεσμοί είναι σημαντικοί επειδή επηρεάζουν τη δομή των οικονομικών κινήτρων στην κοινωνία. Χωρίς δικαιώματα

ιδιοκτησίας, τα άτομα δεν θα έχουν κίνητρο να επενδύσουν σε φυσικό ή ανθρώπινο κεφάλαιο ή να υιοθετήσουν πιο αποτελεσματικές τεχνολογίες. Οι οικονομικοί θεσμοί είναι, επίσης, σημαντικοί επειδή βοηθούν στην κατανομή πόρων στις πιο αποτελεσματικές χρήσεις τους, καθορίζουν το ποιος θα έχει κέρδη κι έσοδα και εναπομένοντα δικαιώματα ελέγχου. Όταν οι αγορές είναι ελλιπείς, τα κέρδη από το εμπόριο καθίστανται ανεκμετάλλευτα και οι πόροι κατανέμονται εσφαλμένα. Οι κοινωνίες με οικονομικούς θεσμούς που διευκολύνουν και ενθαρρύνουν τη συσσώρευση παραγόντων, την καινοτομία και την αποτελεσματική κατανομή των πόρων είναι και αυτές που θα ευημερήσουν (Acemoglu et al., 2004).

Οι τράπεζες, ως δομικό στοιχείο του χρηματοπιστωτικού συστήματος, διοχετεύοντας χρήματα από όσους έχουν πλεόνασμα σε όσους τα χρειάζονται αυτά τα χρήματα για κατανάλωση ή για επενδύσεις συμβάλλουν, αντίστοιχα, στη βελτίωση του επιπέδου κατανάλωσης και των επενδύσεων και κατά συνέπεια ενισχύουν την ευημερία ολόκληρης της οικονομίας της χώρας. Η ύπαρξη τραπεζών ως χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων βοηθά στη χρηματοδότηση των ανθρώπων και των επιχειρήσεων, ελαχιστοποιώντας το κόστος της πληροφόρησης, τον ηθικό κίνδυνο και την ασυμμετρία πληροφοριών (Osmani, 2020).

Οι σημερινές πιο πλούσιες χώρες διαθέτουν τόσο εξελιγμένες οικονομίες αγοράς όσο και ισχυρά, συγκεντρωτικά κράτη. Αντίθετα, οι φτωχότεροι άνθρωποι στον κόσμο τείνουν να ζουν σε περιοχές με δυσλειτουργικές αγορές και αδύναμα ή αποτυχημένα κράτη. Αυτή η απόκλιση μεταξύ πλούσιων κοινωνιών με τα ισχυρά κράτη και φτωχών οικονομιών με αδύναμα κράτη είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Μέχρι το 1800, η πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού ζούσε στη φτώχεια και η πολιτική εξουσία στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου ήταν διασκορπισμένη και κατακερατισμένη. Οι εύρυθμες αγορές δεν απαιτούνται μόνο για την κατανομή της οικονομικής αποτελεσματικότητας, αλλά παρέχουν επίσης τις απαραίτητες προϋποθέσεις για διαρκή οικονομική ανάπτυξη με την πάροδο του χρόνου. Όμως οι αγορές δεν μπορούν να λειτουργήσουν σε ένα θεσμικό κενό. Απαιτούν δικαιώματα ιδιοκτησίας που είναι καλά καθορισμένα και επιβάλλονται και βασίζονται σε θεσμούς διακυβέρνησης που μπορούν να διαιτητεύουν αξιώσεις και διαφορές (Johnson & Koyama, 2017).

2.2.5 Η επιχειρηματικότητα

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, άρχισαν να εμφανίζονται αρκετές μελέτες που εξετάζουν τις συνέπειες της επιχειρηματικότητας όσον αφορά τις οικονομικές επιδόσεις των κρατών που αναδεικνύουν ότι η αυξημένη οικονομική απόδοση από τις επιχειρήσεις και τις περιφέρειες είναι σε θέση να επηρεάσει θετικά τη συνολική οικονομική ανάπτυξη σε επίπεδο χώρας (Carree & Thurik, 2010).

Το περιβάλλον που διαμορφώνει την οικονομία επηρεάζει τη δυναμική της επιχειρηματικότητας σε κάθε χώρα. Αυτό το περιβάλλον χαρακτηρίζεται από αλληλεξαρτήσεις μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και των θεσμών, οι οποίες επηρεάζουν άλλα χαρακτηριστικά, όπως η ποιότητα της διακυβέρνησης, η πρόσβαση σε κεφάλαια και άλλους πόρους και οι αντιλήψεις των επιχειρηματιών (Acs et al., 2008).

Οι Kim et al. (2022) αναφέρουν ότι η επιχειρηματικότητα δρα καταλυτικά για την οικονομική μεγέθυνση και την συνεπαγόμενη οικονομική ανάπτυξη. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι οι επιχειρηματίες είναι εκείνοι που εισάγουν τις καινοτομίες σε μια οικονομία, δίνοντάς της μια αυξημένη δυναμική και ώθηση. Η επιχειρηματικότητα, άλλωστε, είναι η δραστηριότητα εκείνη η οποία δημιουργεί και συντηρεί τον ιδιωτικό τομέα που είναι αναπόσπαστο μέρος της οικονομικής μεγέθυνσης. Η διεθνής εμπειρία είναι και αυτή που αποδεικνύει ότι όσες χώρες έχουν έντονα ανεπτυγμένο το θεσμό της επιχειρηματικότητας, μπορούν να αναπτύσσονται οικονομικά με γρηγορότερους ρυθμούς.

Ο Acs (2006), υπογραμμίζει ότι η σημασία της επιχειρηματικότητας σε μια οικονομία ποικίλει κι εξαρτάται από το στάδιο της ανάπτυξης στο οποίο βρίσκεται. Έτσι, σε οικονομίες στο πρώιμο ή μεσαίο στάδιο της οικονομικής ανάπτυξης, η επιχειρηματική δραστηριότητα φαίνεται ότι σχετίζεται αρνητικά με την οικονομική ανάπτυξη, καθώς οι περισσότεροι άνθρωποι προσπαθούν να μεταβούν από την αυτοαπασχόληση στη μισθωτή απασχόληση. Στις ανεπτυγμένες οικονομίες, από την άλλη, η επιχειρηματική δραστηριότητα σχετίζεται θετικά με την οικονομική ανάπτυξη, καθώς οι άνθρωποι μετακινούνται από τη μισθωτή εργασία στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Αυτό το πλαίσιο φαίνεται να υπονοεί ότι μπορεί στην πραγματικότητα να υπάρχει μια σχέση σχήματος U μεταξύ της επιχειρηματικής δραστηριότητας και της οικονομικής

ανάπτυξης στην παγκόσμια οικονομία. Χώρες όπως η Ουγκάντα, το Περού και ο Εκουαδόρ είναι όλες χώρες με υψηλά επίπεδα επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά πολύ χαμηλά επίπεδα κατά κεφαλήν εισοδήματος. Οι χώρες με πολύ χαμηλότερα επίπεδα επιχειρηματικής δραστηριότητας όπως για παράδειγμα, η Βραζιλία και η Αργεντινή, φαίνεται να έχουν υψηλότερα επίπεδα κατά κεφαλήν εισοδήματος και κινούνται προς χαμηλότερα επίπεδα επιχειρηματικής δραστηριότητας. Το μεσαίο σημείο αντιπροσωπεύει ένα σύνολο χωρών που φαίνεται να μεταβαίνουν από ένα επίπεδο μεσαίου εισοδήματος σε ένα επίπεδο υψηλότερου εισοδήματος και ορισμένες έχουν αυξανόμενα επίπεδα επιχειρηματικής δραστηριότητας. Οι χώρες υψηλού εισοδήματος, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, το Βέλγιο, η Ιταλία και η Φινλανδία, έχουν σχετικά χαμηλά επίπεδα επιχειρηματικής δραστηριότητας. Δύο ακραίες τιμές είναι η Ιαπωνία, με ένα από τα χαμηλότερα επίπεδα επιχειρηματικής δραστηριότητας, και οι ΗΠΑ, με ένα από τα υψηλότερα επίπεδα επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Ο Naudé (2013) ισχυρίζεται ότι η βελτίωση της ποιότητας της επιχειρηματικής ικανότητας υποδηλώνει όχι μόνο βελτίωση των δεξιοτήτων και της εκπαίδευσης των επιχειρηματιών, του ανθρώπινου κεφαλαίου τους, αλλά και εστίαση στις καινοτόμες ικανότητες των επιχειρηματιών. Είναι η καινοτόμος επιχειρηματικότητα εκείνη που είναι πιο επιθυμητή για την ανάπτυξη. Ως εκ τούτου, μια πολιτική καινοτομίας θα πρέπει να αποτελεί το επίκεντρο της προώθησης της επιχειρηματικότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως συμβαίνει στις προηγμένες οικονομίες. Οι επιχειρηματίες στις αναπτυσσόμενες χώρες έχουν πολύ μεγαλύτερη τάση για καινοτομία από ό,τι συχνά αναγνωρίζεται στη βιβλιογραφία ή από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής.

Όπως εύστοχα σχολιάζουν και οι Taylor & Lybbert (2016, σ.250) «η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα είναι η ψυχή της παγκόσμιας οικονομίας. Η συνεχής οικονομική μεγέθυνση και η πραγματική οικονομική ανάπτυξη απαιτούν υγιείς θεσμούς».

2.2.6 Η κοινωνική προστασία

«Η κοινωνική προστασία ορίζεται ως το σύνολο πολιτικών και προγραμμάτων που έχουν σχεδιαστεί για τη μείωση της φτώχειας και της ευπάθειας προωθώντας αποτελεσματικές αγορές εργασίας, μειώνοντας την έκθεση των ανθρώπων σε κινδύνους και ενισχύοντας

την ικανότητά τους να προστατεύονται από κινδύνους και διακοπή/απώλεια εισοδήματος. Η κοινωνική προστασία αποτελείται από πέντε βασικά στοιχεία: (i) αγορές εργασίας, (ii) κοινωνική ασφάλιση, (iii) κοινωνική πρόνοια, (iv) προγράμματα για την προστασία των κοινοτήτων και (v) προστασία των παιδιών» (Asian Development Bank, 2003, p.1).

Οι στόχοι της κοινωνικής προστασίας και των κοινωνικών πολιτικών γενικά είναι να διασφαλίσουν ότι οι άνθρωποι έχουν τουλάχιστον ένα ελάχιστο αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης και να τους προετοιμάσουν για έναν εποικοδομητικό ρόλο στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή. Η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης θα πρέπει να εξυπηρετεί την επίτευξη αυτών των στόχων, αλλά η κοινωνική προστασία και οι κοινωνικές πολιτικές θα πρέπει – στο μέτρο του δυνατού – να είναι σχεδιασμένες έτσι ώστε να συμβάλλουν στη στήριξη της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης και προώθησης της απασχόλησης (van Ginneken, 2005).

Όπως αναφέρει ο Σούλης (2015), το σύστημα κοινωνικής προστασίας δεν είναι ένας κατοχυρωμένος θεσμός σε όλες τις χώρες και, συνήθως, δεν αφορά το σύνολο του πληθυσμού, ενώ η κάλυψη των κοινωνικοοικονομικών αναγκών δεν προβλέπει όλες τις λειτουργίες και τους κλάδους της κοινωνικής ασφάλειας. Εντούτοις, η κοινωνική προστασία επεκτείνεται σταδιακά από τα τέλη του 19ου αιώνα, ανάλογα με τις επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες.

Υπογραμμίζεται ότι τα καλά ανεπτυγμένα συστήματα κοινωνικής προστασίας είναι μεγάλες και πολύπλοκες δομές που μπορούν να γίνουν αναπόσπαστο μέρος του ιστού μιας κοινωνίας και να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη (Asian Development Bank, 2003).

Σύμφωνα με τις Bhalla et al. (2021), η διεθνής εμπειρία καταδεικνύει ότι η κοινωνική προστασία μπορεί να επηρεάσει τις αποφάσεις παραγωγής, επιτρέποντας στα νοικοκυριά να διαθέσουν αποτελεσματικά και να επενδύσουν πρόσθετους πόρους σε δραστηριότητες και περιουσιακά στοιχεία δημιουργίας εισοδήματος. Αυτές οι αποφάσεις παραγωγής μπορούν να οδηγήσουν σε αυξημένη παραγωγικότητα και ανθεκτικότητα των φτωχών νοικοκυριών. Η αυξημένη οικονομική συνεισφορά των φτωχών νοικοκυριών μπορεί, συνολικά και με την πάροδο του χρόνου, να οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη, χωρίς αποκλεισμούς. Επιπλέον, οι ενισχύσεις κοινωνικής προστασίας, άμεσα και έμμεσα, στηρίζουν την οικονομική δραστηριότητα, όχι μόνο των φτωχότερων νοικοκυριών, αλλά και των νοικοκυριών που ανήκουν σε όλα τα

εισοδηματικά στρώματα. Επιπρόσθετα, μακροπρόθεσμα, η κοινωνική προστασία μπορεί να συμβάλει στη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου και στα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας, δηλαδή στην απασχόληση και τις αποδοχές, γεγονός που με τη σειρά του επιτρέπει την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης.

2.2.7 Η εκπαίδευση

Η εκπαίδευση παίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη οποιασδήποτε χώρας, είτε είναι ανεπτυγμένη είτε αναπτυσσόμενη. Η οικονομική ανάπτυξη, δεν πρέπει να λησμονείται ότι βασίζεται και στο ανθρώπινο κεφαλαίο το οποίο μπορεί να βελτιώνεται μέσω της εκπαίδευσης. Ένα καλό και παραγωγικό εργατικό δυναμικό με τη συνδυαστική χρήση και άλλων πόρων μπορεί να οδηγήσει μια οικονομία στην ανάπτυξη και την ευημερία. Επομένως η εκπαίδευση είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που οδηγούν μια χώρα στη διατήρηση της οικονομικής ανάπτυξης. Ως αποτέλεσμα, η εκπαίδευση έχει καταστεί κρίσιμο συστατικό όλων των κυβερνητικών πολιτικών. Οι οικονομολόγοι σήμερα αναγνωρίζουν ότι η επένδυση στην εκπαίδευση, ή στο ανθρώπινο κεφάλαιο, είναι ένα κρίσιμο συστατικό της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης. Διάφορες μελέτες παρέχουν ισχυρές και συνεπείς αποδείξεις ότι οι πιο μορφωμένοι εργαζόμενοι είναι πιο παραγωγικοί και ότι λαμβάνουν και υψηλότερους μισθούς (Gogoi & Dutta, 2022).

Με βάση τον Woessman (2016), η εκπαίδευση είναι ο κύριος καθοριστικός παράγοντας της οικονομικής ανάπτυξης, της απασχόλησης και των αποδοχών. Η αγνόηση της οικονομικής διάστασης της εκπαίδευσης θα έθετε σε κίνδυνο την ευημερία των μελλοντικών γενεών, με εκτεταμένες επιπτώσεις για τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη βιωσιμότητα των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης.

Η εκπαίδευση παρέχει τη βάση για την ανάπτυξη, πάνω στην οποία χτίζεται μεγάλο μέρος της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας. Είναι το κλειδί για την αύξηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας και της κοινωνικής συνέπειας. Αυτό συμβαίνει διότι μέσα από την εκπαίδευση αυξάνεται η αξία και η αποτελεσματικότητα της εργασίας των ανθρώπων, βοηθώντας έτσι στην αποφυγή της φτώχειας. Η εκπαίδευση, ενισχύει τη συνολική παραγωγικότητα και την πνευματική ευελιξία του εργατικού δυναμικού. Βοηθά, ακόμα, στο να διασφαλιστεί ότι μια χώρα είναι ανταγωνιστική στις

παγκόσμιες αγορές που χαρακτηρίζονται πλέον από μεταβαλλόμενες τεχνολογίες και μεθόδους παραγωγής (Ozturk, 2008).

Σήμερα, η εκπαίδευση δεν θεωρείται πλέον απλώς ένα μέσο επίτευξης οικονομικής μεγέθυνσης. Έχει καταστεί ένα εργαλείο και για τη μείωση της φτώχειας και την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης (Karatzia-Stavlioti & Lambropoulos, 2009).

2.3 Ο ρόλος της διαφθοράς

Οι παραπάνω, αλλά και λοιποί θεσμοί, είναι σε θέση να προάγουν την οικονομική ανάπτυξη εφόσον, όμως, λειτουργούν ομαλά και χωρίς παρεμβάσεις στην νόμιμη λειτουργία τους. Η παρεμβολή της διαφθοράς, για παράδειγμα, μπορεί να υποσκάψει την όποια αναπτυξιακή προσπάθεια των θεσμών.

«Η διαφθορά ορίζεται ως η χρήση του δημόσιου αξιώματος για ιδιωτικό όφελος, ή με άλλα λόγια, η χρήση της επίσημης θέσης, του βαθμού ή της θέσης από έναν φέροντα αξιώματα για δικό του προσωπικό όφελος. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, παραδείγματα διεφθαρμένης συμπεριφοράς θα περιλαμβάνουν: (α) δωροδοκία, (β) εκβίαση, (γ) απάτη, (δ) υπεξαίρεση, (ε) νεποτισμό, (ζ) ιδιοποίηση δημόσιας περιουσίας και ακίνητα για ιδιωτική χρήση και (η) επηρεασμό εμπορίας» (Myint (2000, p.35).

Η διαφθορά μπορεί να είναι ένας πανταχού παρών θεσμός, καθώς δημιουργεί άγραφους κανόνες και προσδοκίες ως προς τις αποδεκτές πορείες δράσης. Η διαφθορά, αλλοιώνει τους κανόνες και ωφελεί ορισμένους ανθρώπους, ενώ βλάπτει άλλους. Μπορεί να δημιουργήσει σοβαρά εμπόδια στην οικονομική ανάπτυξη, αφενός, διοχετεύοντας την ενέργεια των ικανών ατόμων της κοινωνίας στη διαφθορά αντί στις παραγωγικές επιδιώξεις και, αφετέρου, μετατρέποντας νόμους και την εφαρμογή τους σε ευκαιρίες προσωπικού κέρδους, αντί για ένα ευρύτερο κοινωνικό όφελος (Taylor & Lybbert, 2016).

Πιο αναλυτικά, η εμφάνιση της διαφθοράς σε μια χώρα μπορεί να προκαλέσει επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης, αναστολή επενδύσεων και αύξηση του κόστους για τις επιχειρήσεις, μείωση στις ξένες επενδύσεις, μείωση εσωτερικών μακροπρόθεσμων επενδύσεων, αύξηση της ανασφάλειας και των κινδύνων που

αυξάνουν το πραγματικό κόστος για τις επενδύσεις και κατά συνέπεια αύξηση της δυσaréσκειας από την πλευρά των επενδυτών, αβεβαιότητα όσον αφορά την παροχή δικαιωμάτων και την επιβολή του νόμου, παραμόρφωση των δημοσίων επενδύσεων και άλλα (Ahmeti et al., 2012).

Η σημασία όσων έχουν αναφερθεί έως τώρα μπορεί να αναδειχθεί και να καταστεί καλύτερα σαφής όταν εντοπίζεται με βάση πραγματικά γεγονότα και στοιχεία. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, έτσι, μελετάται ο συσχετισμός της ποιότητας των θεσμών και της οικονομικής ανάπτυξης σε συγκεκριμένες χώρες του κόσμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΕ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Όσα αναφέρθηκαν με βάση την θεωρία, στο παρόν κεφάλαιο, εντοπίζονται με βάση υπαρκτά γεγονότα και στοιχεία. Συγκεκριμένα, έχουν επιλεγεί κάποιες χώρες οι οποίες χαρακτηρίζονται διαφορετικά σε σχέση με το στάδιο της ανάπτυξης στο οποίο βρίσκονται και για τις οποίες παρατίθενται δεδομένα που μπορούν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα αναφορικά με την επίδραση των θεσμών που δρουν σε αυτές. Στο τέλος του κεφαλαίου γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην περίπτωση της Ελλάδας. Σημειώνεται, επίσης, ότι τα στοιχεία που παρατίθενται αφορούν, κυρίως, τις αναπτυξιακές τάσεις στον κόσμο κατά τις τελευταίες δύο με τρεις δεκαετίες.

3.1 Ο επιμερισμός των χωρών με βάση το στάδιο ανάπτυξής τους

Όπως είναι εύκολα αντιληπτό, λόγω της ιδιομορφίας της εκάστοτε εθνικής οικονομίας το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης που επιτυγχάνει κάθε χώρα είναι διαφορετικό. Γενικά, όμως, οι χώρες- με βάση το κριτήριο της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης- εντάσσονται σε τρεις βασικές κατηγορίες: τις ανεπτυγμένες, τις αναπτυσσόμενες και τις υποανάπτυκτες χώρες. Διευκρινίζεται ότι οι τρεις αυτές κατηγορίες μπορεί στη βιβλιογραφία να εντοπίζονται και με άλλους όρους, λόγω της εννοιολογικής προσέγγισης που γίνεται από τον εκάστοτε οργανισμό που κατηγοριοποιεί τα κράτη. Για παράδειγμα, οι υποανάπτυκτες χώρες μπορεί να αναφέρονται και ως ελάχιστα ανεπτυγμένες χώρες ή ως αναδυόμενες οικονομίες. Στα πλαίσια της παρουσίας εργασίας, όμως, οι τρεις βασικοί όροι είναι αυτοί που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Σημειώνεται ότι για την κατάταξη μιας χώρας σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες λαμβάνονται υπόψη διάφορα κοινωνικοοικονομικά μεγέθη όπως είναι το κεφαλήν εισόδημα, ο δείκτης Gini, οι τυχόν δομικές αλλαγές στην οικονομία, το επίπεδο αστικοποίησης, οι δημογραφικές μεταβολές, οι περιβαλλοντικές συνθήκες, το

εξωτερικό εμπόριο, οι δείκτες ανθρώπινης ανάπτυξης, τα επίπεδα ελευθερίας και το πολιτικό καθεστώς (Congressional Research Service, 2002).

Όπως μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό, ως ανεπτυγμένες θεωρούνται οι χώρες εκείνες οι οποίες έχουν υψηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα και, άρα, χαμηλότερα επίπεδα φτώχειας. Οι χώρες αυτές, εισήλθαν στο μεταβιομηχανικό στάδιο διαμόρφωσης της πληροφοριακής κοινωνίας κατά το τέλος του προηγούμενου αιώνα, όπου τη βάση των παραγωγικών δυνάμεων αποτελούν οι τεχνολογίες καινοτομίας και τα πληροφοριακά συστήματα. Στις χώρες αυτές ζει το 1/6 του πληθυσμού του πλανήτη παράγονται τα 3/4 του παγκόσμιου Α.Ε.Π. (Σίσκος, 2017).

«Μια ανεπτυγμένη χώρα -που ονομάζεται επίσης βιομηχανοποιημένη χώρα- έχει μια ώριμη και εξελιγμένη οικονομία, που συνήθως μετριέται με το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) ή/και το μέσο εισόδημα ανά κάτοικο. Οι ανεπτυγμένες χώρες διαθέτουν προηγμένη τεχνολογική υποδομή και έχουν διάφορους βιομηχανικούς τομείς και τομείς υπηρεσιών. Οι πολίτες τους απολαμβάνουν συνήθως πρόσβαση σε ποιοτική υγειονομική περίθαλψη και τριτοβάθμια εκπαίδευση» (Business Development Bank of Canada, 2023).

Από την άλλη, οι αναπτυσσόμενες χώρες χαρακτηρίζονται από χαμηλά επίπεδα διαβίωσης και χαμηλά εισοδήματα, έντονες κοινωνικές ανισότητες, χαμηλή παραγωγικότητα, μη επιθυμητά επίπεδα δημόσιας υγείας, υψηλή ανεργία και ατελείς αγορές (Σίσκος, 2017). Μια αναπτυσσόμενη χώρα χαρακτηρίζεται από ορισμένα χαρακτηριστικά ενός ανεπτυγμένου έθνους, αλλά και ορισμένα από ένα υπανάπτυκτο έθνος. Χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία έχουν εξέχοντα χαρακτηριστικά μιας ανεπτυγμένης χώρας που περιλαμβάνουν επαρκείς επενδύσεις σε θεσμούς, εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, υποδομές, γεωργία και στον ιδιωτικό τομέα, προωθώντας έτσι την επιχειρηματικότητα. Ωστόσο, οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν, επίσης, πολλά χαρακτηριστικά υπανάπτυκτων χωρών, όπως ένα σημαντικό ποσοστό πολιτών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας (Banerjee, 2020).

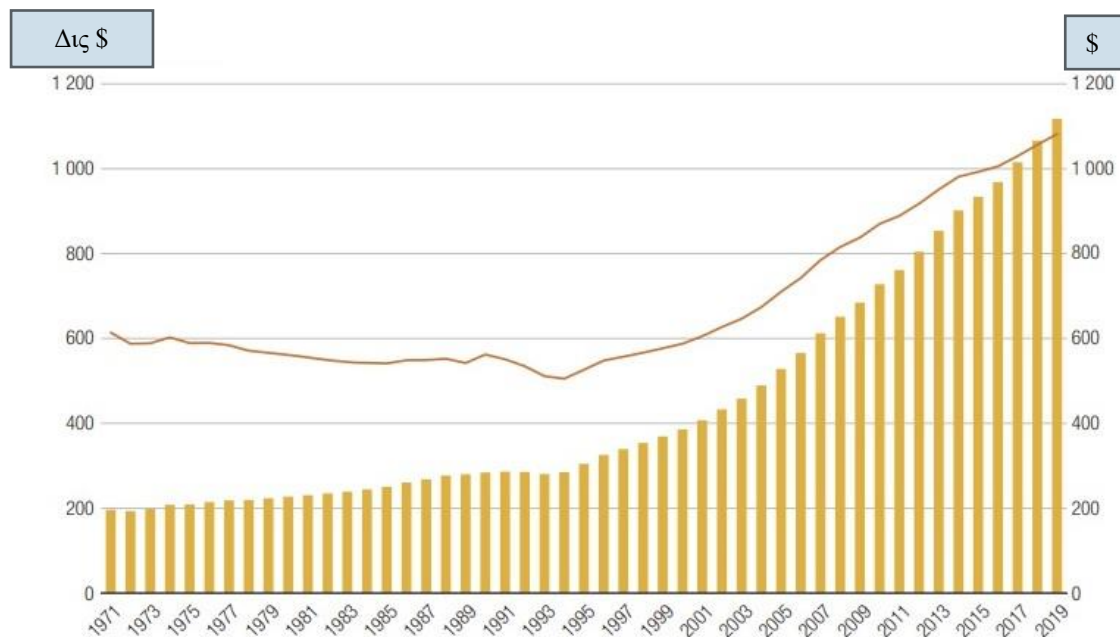
Οι αναπτυσσόμενες χώρες βρίσκονται στο στάδιο του μετασχηματισμού των εθνικών τους οικονομιών, μεταρρυθμίζοντας το σύστημα οργάνωσης των εργασιακών σχέσεων κι εκσυγχρονίζοντας την παραγωγική βάση, με την αφορμή των νέων τεχνολογιών κι εξοπλισμού που εισάγονται από τις ανεπτυγμένες χώρες. Στις χώρες αυτές κατοικεί το 1/2 του παγκόσμιου πληθυσμού και παράγεται το 1/5 του παγκόσμιου Α.Ε.Π.

Υπογραμμίζεται ότι τη μεγαλύτερη επιρροή στην παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική πολιτική έχουν οι συντονισμένες ενέργειες των κρατών της λεγόμενης ομάδας G8 στις οποίες περιλαμβάνονται οι Η.Π.Α., η Ιαπωνία, η Γερμανία, η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, ο Καναδάς και η Ρωσία. Το μερίδιο των χωρών αυτών στο παγκόσμιο Α.Ε.Π. ανέρχεται σε 48%, ενώ κατέχουν και το 36% του διεθνούς εμπορίου (Σίσκος, 2017).

Στα χαμηλότερα επίπεδα ανάπτυξης τοποθετούνται οι λεγόμενες ελάχιστα ανεπτυγμένες ή υποανάπτυκτες χώρες. Για τις περισσότερες από αυτές, η δεκαετία του 1950 και οι αρχές της δεκαετίας του 1960 σηματοδότησε το τέλος της εποχής της αποικιοκρατίας. Έτσι, οι εθνικές οικονομίες ήταν ανοργάνωτες και μετά βίας μπορούσαν να δημιουργήσουν αρκετά φορολογικά έσοδα και εγχώριες αποταμιεύσεις για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης, με αποτέλεσμα αυτές οι χώρες να βασιστούν σε εξωτερικούς πόρους για να καλύψουν τα αντίστοιχα αναπτυξιακά χρηματοδοτικά κενά τους. Στη συνέχεια έγινε απολύτως σαφές ότι το διεθνές εμπόριο προσέφερε τη δυνατότητα παροχής πόρων για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης. Ωστόσο, τα κράτη αυτά δεν είχαν μια εγχώρια οικονομική δομή που θα μπορούσε να τους προσφέρει ένα μέτρο ευελιξίας και ικανότητας να ανταγωνίζονται σε παγκόσμιο επίπεδο (United Nations, 2021).

Σε αντίθεση με τις δυτικές δημοκρατίες, ο πολιτικός έλεγχος στις υποανάπτυκτες χώρες, επίσης, τείνει να κατέχεται από μια σχετικά μικρή πολιτική ελίτ. Αυτή η ομάδα περιλαμβάνει όχι μόνο άτομα που άμεσα ή έμμεσα διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κυβέρνηση –πολιτικούς ηγέτες, παραδοσιακούς πρίγκιπες και αρχηγούς, υψηλόβαθμους στρατιωτικούς, ανώτερους δημοσίους υπαλλήλους και διοικητικούς υπαλλήλους και στελέχη σε δημόσιες εταιρείες – αλλά και μεγάλους γαιοκτήμονες, μεγάλες επιχειρήσεις και εξέχοντες επαγγελματίες. Ακόμη και ένας αυταρχικός ηγέτης δεν μπορεί να κυβερνήσει χωρίς κάποια συναίνεση μεταξύ αυτής της ελίτ με επιρροή, εκτός εάν χρησιμοποιήσει αστυνομική και στρατιωτική καταστολή, ίσως με την υποστήριξη μιας ισχυρής ξένης δύναμης (Nafziger, 2012).

Στο γράφημα που δίνεται στη συνέχεια, αποτυπώνεται η πορεία του Α.Ε.Π. στις υποανάπτυκτες χώρες του κόσμου, μεταξύ 1971 και 2019.

Πραγματικό Α.Ε.Π. (αριστερός άξονας)

Κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. (δεξιός άξονας)

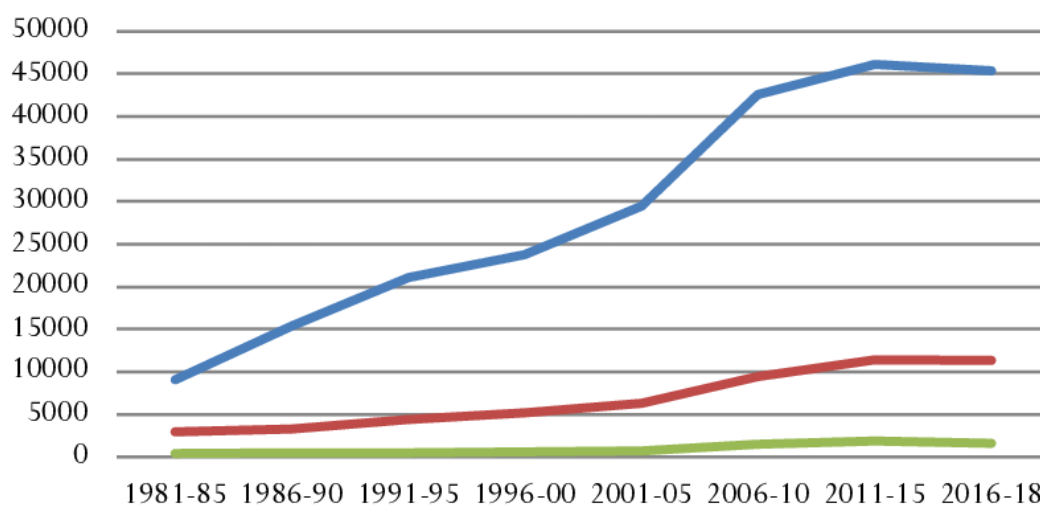
Πηγή: United Nations, 2021.

Γράφημα 3.1 Το Α.Ε.Π. στις υποανάπτυκτες χώρες, 1971-2019

Η πορεία του Α.Ε.Π. στις υποανάπτυκτες χώρες υπήρξε στα ίδια επίπεδα για πάνω από 20 χρόνια. Από το τέλος της δεκαετίας του 1990 άρχισε να ενισχύεται κάτι που προφανώς οφείλεται στην εμπλοκή ξένων παραγόντων, όπως τα οικονομικά προγράμματα ενίσχυσης που αναφέρθηκαν και παραπάνω.

Παρόλα αυτά, τα προγράμματα μακροοικονομικής σταθεροποίησης και προσαρμογής, η ξένη βοήθεια και οι ξένες επενδύσεις δεν είναι πιθανό να είναι αποτελεσματικά εργαλεία στην ώθηση της ανάπτυξης μιας χώρας εάν οι οικονομικοί και πολιτικοί θεσμοί είναι ανεπαρκώς ανεπτυγμένοι. Η οικοδόμηση θεσμών και η επένδυση σε υποδομές είναι ουσιαστικής σημασίας για την τόνωση των επενδύσεων σε άμεσα παραγωγικά επενδυτικά έργα. Οι υποανάπτυκτες και άλλες ευάλωτες χώρες πρέπει να αναπτύξουν ένα νομικό σύστημα, νομισματικά και δημοσιονομικά ιδρύματα, αγορές κεφαλαίων, γης και συναλλάγματος, ένα στατιστικό σύστημα και μια κοινωνία πολιτών ανεξάρτητη από το κράτος, όπως ιδιωτικές και μη κυβερνητικές οντότητες, εργατικά συνδικάτα, θρησκευτικές οργανώσεις, εκπαιδευτικές και επιστημονικές κοινότητες και μέσα ενημέρωσης για την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης (Nafziger, 2012).

Η σημαντική υστέρηση- λόγω της έλλειψης θεσμών- στις υποανάπτυκτες χώρες αποτυπώνεται ξεκάθαρα στο γράφημα που δίνεται στη συνέχεια και αφορά στο κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. στις τρεις βασικές κατηγορίες χωρών για τα έτη 1981-2018.

Ανεπτυγμένες χώρες

Αναπτυσσόμενες χώρες

Υποανάπτυκτες χώρες

Πηγή: Hussain et al., 2019.

Γράφημα 3.2 Κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. στις ανεπτυγμένες, αναπτυσσόμενες και υποανάπτυκτες χώρες, 1981-2018 (σε \$)

Στις ανεπτυγμένες χώρες, το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. φαίνεται ότι ενισχυόταν συνεχώς κατά την αναφερόμενη περίοδο. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, η ενίσχυση υπήρξε ελάχιστη ενώ στις υποανάπτυκτες το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. εντοπίζεται πάντα στα χαμηλότερα δυνατά επίπεδα.

Στον πίνακα που δίνεται στη συνέχεια, αναφέρονται ενδεικτικά κάποιες χώρες οι οποίες έχουν επιμεριστεί με βάση το αναπτυξιακό τους επίπεδο.

Πίνακας 3.1 Ανεπτυγμένες, αναπτυσσόμενες και υποανάπτυκτες χώρες

Ανεπτυγμένες χώρες	Αναπτυσσόμενες χώρες	Υποανάπτυκτες χώρες
Αυστραλία	Αλγερία	Κονγκό
Η.Π.Α.	Αργεντινή	Αιθιοπία
Γερμανία	Μαρόκο	Γουινέα
Ελβετία	Περού	Λιβερία
Ιαπωνία	Τουρκία	Μαδαγασκάρη
Ελλάδα	Τυνησία	Μαλάουι
Ισπανία	Γουατεμάλα	Νιγηρία
Γιβραλτάρ	Βιετνάμ	Ρουάντα
Σουηδία	Ινδία	Σενεγάλη
Ισλανδία	Μεξικό	Σομαλία
Καναδάς	Πράσινο Ακρωτήριο	Ουγκάντα

Πηγή: United Nations, 2021.

Για κάποιες από τις πιο πάνω χώρες, γίνεται σύνδεση των θεσμών με την οικονομική τους ανάπτυξη σε επόμενες ενότητες του κεφαλαίου.

3.2 Γεγονότα του 21^{ου} αιώνα που επέδρασαν στην οικονομική ανάπτυξη των κρατών

Η οικονομική ανάπτυξη των χωρών δεν επηρεάζεται μόνο από το εσωτερικό περιβάλλον, αλλά και από εξωγενείς παράγοντες. Ακόμα, δηλαδή, και αν υπάρχει ένα ισχυρό εθνικό θεσμικό πλαίσιο, μπορεί να ανακύπτουν ξαφνικά γεγονότα που επιδρούν στην ανάπτυξη.

Κατά τον 20^ο αιώνα, υπήρξε έντονη ανομοιομορφία μεταξύ της οικονομικής και κοινωνικής προόδου των χωρών του κόσμου. Η επιβράδυνση των ρυθμών αύξησης της παγκόσμιας οικονομίας κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, καθώς και η μακροπρόθεσμη μείωση της παραγωγής κατά το μετασχηματισμό των οικονομιών των μετασοσιαλιστικών χωρών της Ανατολικής Ευρώπης και των νέων ανεξάρτητων κρατών που προέκυψαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας, άλλαξαν ουσιαστικά τους όρους της δημιουργίας, της μεταφοράς

και της χρήσης των εθνικών και των διεθνών πόρων για την οικονομική ανάπτυξη. Αυξήθηκε ο ανταγωνισμός στις παγκόσμιες αγορές αγαθών και υπηρεσιών και δυσκόλεψαν οι συνθήκες για την προσέλκυση των άμεσων ξένων επενδύσεων. Η παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη επιβραδύνθηκε, επίσης, λόγω της ύπαρξης πολλών εστιών εμπόλεμων συγκρούσεων και της ενίσχυσης της διεθνούς τρομοκρατίας (Σίσκος, 2017).

Ένα ατυχές πρότυπο του τρέχοντος οικονομικού συστήματος είναι ότι δημιουργεί πολλές κρίσεις και αποτυγχάνει να τις επιλύσει, είτε είναι ενδογενείς είτε εξωγενείς. Τα τελευταία 50 χρόνια έχουν αναδυθεί κρίσεις κλίματος, βιοποικιλότητας, οικονομικών, υγείας και υπερκατανάλωσης. Στη περίπτωση των οικονομικών κρίσεων δημιουργούνται επιβαρύνσεις στις κυβερνήσεις που αναλαμβάνουν το κόστος, ενώ κάποιες κρίσεις, όπως η κλιματική, παραμένουν ως συνεχείς και άλυτες προκλήσεις. Έτσι, αρκετοί είναι εκείνοι που αναγνωρίζουν την ανάγκη ανασυγκρότησης της οικονομίας με τρόπο που να μπορεί να προσφέρει ευημερία σε όλους, στο παρόν και στο μέλλον, δημιουργώντας ταυτόχρονα υλικό πλούτο. Τις τελευταίες δεκαετίες, το οικονομικό σύστημα έχει ήδη δημιουργήσει πολλές μεγάλες βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες παγκόσμιες κρίσεις. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-08. Οι κρίσεις που μπορούν να προκαλέσουν μεγάλη μακροπρόθεσμη ζημιά, επιπρόσθετα, περιλαμβάνουν την εξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα που οδηγεί σε μια κλιματική κρίση που απειλεί την επιβίωση του πλανήτη, η καταπάτηση των φυσικών ενδιαιτημάτων που προκαλεί κρίση βιοποικιλότητας φέρνοντας ένα εκατομμύριο είδη στο χείλος της εξαφάνισης, μια άνιση συσσώρευση κεφαλαίων με αποτέλεσμα μια κρίση ανισότητας και μια τραγική δίδυμη κρίση υγείας ασθενειών του τρόπου ζωής λόγω της υπερκατανάλωσης στις ανεπτυγμένες χώρες και του υποσιτισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες (Impact Economy Foundation, 2020).

Σίγουρα η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 υπήρξε ένα από τα πλέον καθοριστικά γεγονότα της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης των κρατών. Η οικονομική κρίση ξεκίνησε στις Ηνωμένες Πολιτείες το 2007 και ενέπλεξε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα σε πολλές χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. Μόνο όταν η κρίση μετατράπηκε σε παγκόσμια οικονομική ύφεση επηρεάστηκαν οι αναπτυσσόμενες και οι υποανάπτυκτες οικονομίες της αγοράς, κυρίως μέσω του εμπορικού καναλιού και σε ορισμένες περιπτώσεις μέσω της πτώσης των εμβασμάτων των εργαζομένων. Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, οι

οικονομικές συνέπειες αυτών των έμμεσων επιπτώσεων ήταν τόσο σοβαρές όσο οι άμεσες επιπτώσεις στις ανεπτυγμένες χώρες. Η παγκόσμια ύφεση, η πρώτη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησε σε μείωση του παγκόσμιου Α.Ε.Π. κατά 0,6% εκατό το 2009. Επιπλέον, η κρίση είχε διάφορες άλλες επιπτώσεις. Μια πτώση του Α.Ε.Π. σε υπανάπτυκτες χώρες του ίδιου μεγέθους με αναπτυγμένες χώρες μπορεί να έχει πολύ πιο σοβαρό κοινωνικό αντίκτυπο στις πρώτες. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην αναζωπύρωση της φτώχειας, η οποία είναι πιθανό να εμποδίσει την επίτευξη των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετίας, ιδίως τη μείωση της φτώχειας στην Αφρική και τη Λατινική Αμερική. Οι ροές εμβασμάτων και ξένης βοήθειας μειώθηκαν, αν και λιγότερο από το αναμενόμενο. Παρόλο που η παγκόσμια οικονομία ανέκαμψε σχετικά γρήγορα, οι προοπτικές για βιώσιμη ανάκαμψη υπήρξαν δυσοίωνες. Για αρκετό διάστημα υπήρξε υψηλός βαθμός αστάθειας και αβεβαιότητας στην παγκόσμια οικονομία, η οποία εμπόδιζε σημαντικά την ανάπτυξη και την ανάκαμψη (Dullien et al., 2010).

Η οικονομική κρίση του 2008 ήταν το πιο σοβαρό σοκ που έπληξε την παγκόσμια οικονομία εδώ και περισσότερα από 70 χρόνια. Η πιο οξεία φάση της κρίσης ακολούθησε την κατάρρευση της επενδυτικής τράπεζας Lehman Brothers στις 15 Σεπτεμβρίου 2008. Ο αγώνας για την διασφάλιση ρευστότητας μετά τη πτώση της τράπεζας και ο επακόλουθος πανικός -που χαρακτηρίστηκε από δυσμενείς πωλήσεις περιουσιακών στοιχείων, αναλήψεις καταθέσεων από τράπεζες και κεφάλαια της χρηματαγοράς και το πάγωμα των πιστώσεων- προκάλεσε κατάρρευση στο διασυνοριακό εμπόριο και οδήγησε στη χειρότερη παγκόσμια ύφεση των τελευταίων δεκαετιών. Κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2008 και το πρώτο τρίμηνο του 2009, η ύφεση εξαπλώθηκε γρήγορα σε χώρες που αρχικά δεν επηρεάστηκαν από την τραπεζική κρίση. Ανεξάρτητα από το αν μια χώρα υπέστη τραπεζική κρίση κατά το πρώτο διάστημα, οι αυστηρότερες χρηματοπιστωτικές συνθήκες μετά την κρίση ανέδειξαν τον κεντρικό ρόλο των χρηματοοικονομικών τρωτών σημείων πριν από την κρίση στον επηρεασμό των επιδόσεων παραγωγής μετά την κρίση. Αυτή η επιρροή αντανακλάται σε γενικό επίπεδο στη διακύμανση της απόδοσης του προϊόντος ως συνάρτηση των αρχικών μακροοικονομικών και χρηματοοικονομικών ανισορροπιών και σε πιο συγκεκριμένες διαστάσεις, όπως ο ρυθμός της πιστωτικής αύξησης πριν από την κρίση (Chen et al., 2019).

Η πανδημία Covid-19 ξεκίνησε το 2020 ήταν, σαφώς, ένα ακόμα κρίσιμο γεγονός που έπληξε την αναπτυξιακή πορεία του συνόλου των κρατών του κόσμου.

Η οικονομική ύφεση το 2020 δεν ήταν τόσο αρνητική όσο αρχικά είχε εκτιμηθεί, εν μέρει λόγω της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής που υιοθέτησαν οι κυβερνήσεις. Στις περισσότερες χώρες, η οικονομική ανάπτυξη μειώθηκε απότομα το δεύτερο τρίμηνο του 2020, ανέκαμψε γρήγορα το τρίτο τρίμηνο και υπήρξε κυρίως θετική από τότε. Η παρατεταμένη φύση της υγειονομικής κρίσης, εντούτοις, επηρέασε την παγκόσμια οικονομία με δυνητικά μακροχρόνιες και εκτεταμένες επιπτώσεις. Οι οικονομικές προβλέψεις αντανάκλωναν τους συνεχιζόμενους κινδύνους για μια βιώσιμη παγκόσμια ανάκαμψη που προκαλείται από την αναζωπύρωση μολυσματικών κρουσμάτων και τις πιθανές πληθωριστικές πιέσεις που συνδέονται με τη κλειστή καταναλωτική ζήτηση που τροφοδοτείται από την αύξηση των προσωπικών αποταμιεύσεων. Από την πλευρά της προσφοράς, οι ελλείψεις αντικατόπτριζαν τις παρατεταμένες διαταραχές στις αγορές εργασίας, τα σημεία συμφόρησης στην παραγωγή και την αλυσίδα εφοδιασμού, τις διαταραχές στις παγκόσμιες αγορές ενέργειας και τους περιορισμούς στη ναυτιλία και τις μεταφορές που επιτείνουν τις πληθωριστικές πιέσεις. Καθώς ορισμένες ανεπτυγμένες οικονομίες άρχισαν να ανακάμπτουν, οι κεντρικές τράπεζες και οι εθνικές κυβερνήσεις στάθμισαν τον αντίκτυπο και το χρονοδιάγραμμα της μείωσης της νομισματικής και δημοσιονομικής στήριξης ως αποτέλεσμα των ανησυχιών για πιθανές πληθωριστικές πιέσεις έναντι της προοπτικής επιβράδυνσης του ρυθμού ανάκαμψης. Οι μεγάλες προηγμένες οικονομίες, που αποτελούν το 60% της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας, προβλέπεται να λειτουργήσουν κάτω από το δυνητικό επίπεδο παραγωγής τους τουλάχιστον έως το 2024, γεγονός που υποδηλώνει χαμηλότερη εθνική και ατομική οικονομική ευημερία σε σχέση με τα προ πανδημίας επίπεδα. Σε σύγκριση με τη συγχρονισμένη φύση της παγκόσμιας οικονομικής επιβράδυνσης το πρώτο εξάμηνο του 2020, η παγκόσμια οικονομία έχει δείξει σημάδια ανάκαμψης δύο ταχυτήτων που ξεκίνησε το τρίτο τρίμηνο του 2020 και χαρακτηρίστηκε από μια εκκολαπτόμενη ανάκαμψη στις ανεπτυγμένες οικονομίες όπου τα ποσοστά των εμβολιασμών ήταν υψηλά, αλλά με βραδύτερο ρυθμό ανάπτυξης στις αναπτυσσόμενες οικονομίες όπου τα ποσοστά εμβολιασμού ήταν χαμηλά (Jackson et al., 2021).

Η καταστροφική πανδημία που, ουσιαστικά, έπληξε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες, αποκάλυψε την έλλειψη ετοιμότητάς τους για ένα τέτοιο γεγονός. Σε αντίθεση με

προηγούμενες κρίσεις, η πανδημία δεν περιορίστηκε στις αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά προκάλεσε μια έντονη κρίση στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης σε όλο τον κόσμο. Η έλλειψη ετοιμότητας αποκαλύφθηκε με τρόπο που ανέδειξε και την έλλειψη τεχνικής ικανότητας συντονισμού των προσπαθειών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Αυτές οι ελλείψεις οδήγησαν σε αύξηση του αριθμού των κρουσμάτων, του αριθμού των θανάτων και της καθυστέρησης του συντονισμού και της συνεργασίας που απαιτείται για τον περιορισμό της πανδημίας. Η πρόσφατη πανδημία του ανέδειξε αδυναμίες, συμπεριλαμβανομένης της έλλειψης εθνικής και διεθνούς συνεργασίας, ακόμη και μεταξύ των πιο ανεπτυγμένων εθνών. Το πιο σημαντικό, αποκάλυψε την έλλειψη μελέτης της ίδιας της πιθανότητας μιας καταστροφικής παγκόσμιας κρίσης στον τομέα της υγείας. Μέσα στο πλαίσιο που διαμόρφωσε η πανδημία οι ανεπτυγμένες χώρες νοούνταν πια και αυτές ως αναπτυσσόμενες, καθώς λόγω της απότομης κάμψης του Α.Ε.Π. που προκλήθηκε, το μέτρο αυτό δεν θα μπορούσε πια να θεωρείται ως αξιόπιστο κριτήριο για την ανάπτυξη (Freed et al., 2020).

Το 2020, το παγκόσμιο Α.Ε.Π. μειώθηκε κατά 3,4%, ενώ η πρόβλεψη – πριν την εκδήλωση της πανδημίας- ανέφερε αύξηση της τάξης του 2,9%. Μέσα από τις εκτενείς πρωτοβουλίες των κυβερνήσεων, το Α.Ε.Π. αυξήθηκε ξανά το 2021 κατά 5,8% και πάνω από 3% το 2022. Το 2022, όμως, ξέσπασε ο πόλεμος ανάμεσα στην Ρωσία και την Ουκρανία, διαμορφώνοντας νέες εκτιμήσεις για επιβράδυνση της ανάπτυξης του παγκόσμιου Α.Ε.Π. (Dyvik, 2023).

Στον πίνακα που δίνεται στη συνέχεια, αναφέρονται στοιχεία για την ποσοστιαία μεταβολή του Α.Ε.Π. σε επιλεγμένες ανεπτυγμένες κι αναπτυσσόμενες χώρες, για την περίοδο 2019-2021.

Πίνακας 3.2 Ποσοστιαία μεταβολή Α.Ε.Π. σε επιλεγμένες χώρες, 2019-2021 (σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο)

Χώρα	2019	2020	Α τρίμηνο 2021	Β τρίμηνο 2021
Αυστραλία	-0,3	-2,5	1,9	0,7
Καναδάς	1,9	-5,3	1,4	-0,3
Γαλλία	1,8	-7,9	0,0	1,1
Γερμανία	1,1	-4,6	-2,0	1,6
Ελλάδα	1,9	-8,2	4,5	3,4
Ιρλανδία	4,9	5,9	8,7	6,3
Ιταλία	0,3	-8,9	0,2	2,7
Ιαπωνία	0,3	-4,8	-1,1	0,5
Μεξικό	-0,1	-8,2	1,1	1,5
Σαουδική Αραβία	0,3	-4,1	-0,5	2,8
Σουηδία	2,0	-2,8	0,8	0,9
Τουρκία	0,9	1,8	2,2	0,9
Ηνωμένο Βασίλειο	1,4	-9,8	-1,6	4,8
Η.Π.Α.	2,3	-3,4	1,5	1,6

Πηγή: Jackson et al., 2021.

Με εξαίρεση την Ιρλανδία και την Τουρκία, όλες οι αναφερόμενες χώρες υπέστησαν μείωση στην ανάπτυξη του Α.Ε.Π. τους το 2020 σε σχέση με το 2019. Οι μεγαλύτερες μειώσεις εντοπίζονται στην Ιταλία και το Ηνωμένο Βασίλειο ενώ ακολουθούν η Ελλάδα και το Μεξικό. Το 2021 εντοπίζεται μια γενική βελτίωση.

Πριν από τον Covid-19, η αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας ήταν σημαντική και επείγουσα, αλλά ακόμα προαιρετική. Οι επιπτώσεις της, όμως, σε κάποιες περιπτώσεις υπήρξαν τόσο έντονες που χρειάζεται η οικονομία να ανασυγκροτηθεί με μαζική κρατική παρέμβαση. Επιπλέον, η πανδημία κατέδειξε την ανάγκη για μια οικονομία που είναι πολύ πιο ανθεκτική απέναντι στις συσσωρευμένες κρίσεις που ήδη

είναι υπαρκτές, καθώς και στις νέες προκλήσεις που συνοδεύουν τον 21^ο αιώνα (Impact Economy Foundation, 2020).

Όπως ήταν μάλλον αναμενόμενο, η πανδημία έχει αναδείξει δραματικά τις θεσμικές, οικονομικές και κοινωνικές αδυναμίες της αναπτυξιακής πορείας που ακολουθούν οι περισσότερες υποανάπτυκτες χώρες. Αν και η υγειονομική κρίση επηρέασε το σύνολο των χωρών, ο αντίκτυπος στις υποανάπτυκτες χώρες ήταν ιδιαίτερα σοβαρός λόγω της μειωμένης ανθεκτικότητάς τους και της μειωμένης ικανότητάς τους να αντιδρούν σε τέτοια μορφή σοκ και στις συνέπειές του. Επίσης, η πανδημία εμφανίστηκε σε μια περίοδο που η αναπτυξιακή πρόοδος ήταν ήδη αργή και μη ικανοποιητική. Η χαμηλή ανθεκτικότητά τους αντικατοπτρίζεται στα εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά εμβολιασμού κατά του Covid-19, εφόσον από τα μέσα του 2021, μόνο το 2% του πληθυσμού είχε εμβολιαστεί, σε σύγκριση με το 41% στις ανεπτυγμένες χώρες. Πολλές υποανάπτυκτες χώρες κινδυνεύουν να υστερήσουν σημαντικά σε σχέση με την ανάκαμψη και να επιτύχουν μικρή πραγματική πρόοδο αναφορικά με τους Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2020. Η παρούσα κατάσταση είναι επομένως ιδιαίτερη και απαιτεί αποφασιστική δράση τόσο από τη διεθνή κοινότητα όσο και από τις ίδιες τις υποανάπτυκτες χώρες για την αντιμετώπιση των κινδύνων υστέρησης και μιας χαμένης δεκαετίας (United Nations, 2021).

Το πιο πρόσφατο ιστορικό γεγονός που έχει κλονίσει πολλές οικονομίες και την πορεία της ανάπτυξής τους είναι ο πόλεμος μεταξύ Ουκρανίας και Ρωσίας.

Ο πόλεμος προκαλεί παγκόσμιες επιπτώσεις μέσω πολλαπλών καναλιών, συμπεριλαμβανομένων των αγορών εμπορευμάτων, του εμπορίου, των χρηματοοικονομικών ροών, των εκτοπισμένων ανθρώπων και της εμπιστοσύνης στις αγορές. Η ζημιά στην οικονομία της Ρωσίας θα επιβαρύνει τις ροές εμβασμάτων σε πολλές γειτονικές χώρες. Διαταραχές στις περιφερειακές αλυσίδες εφοδιασμού και στα χρηματοπιστωτικά δίκτυα, καθώς και οι αυξημένες αντιλήψεις για τον κίνδυνο των επενδυτών, θα αποδυναμώσουν την περιφερειακή ανάπτυξη. Ο πόλεμος έχει διαβρώσει σημαντικά τις βραχυπρόθεσμες παγκόσμιες οικονομικές προοπτικές. Ο αρχικός παγκόσμιος οικονομικός αντίκτυπος οφείλεται κυρίως στις αγορές εμπορευμάτων. Οι τιμές για τα εμπορεύματα που προμηθεύουν η Ρωσία και η Ουκρανία, συμπεριλαμβανομένης της ενέργειας, του σιταριού, των λιπασμάτων και ορισμένων μετάλλων, είναι σημαντικά υψηλότερες. Σε πολλές αναδυόμενες αγορές και

αναπτυσσόμενες οικονομίες, οι αυξανόμενες τιμές των τροφίμων και της ενέργειας επιδεινώνουν τη φτώχεια και, σε ορισμένες περιπτώσεις, την επισιτιστική ανασφάλεια και ενισχύουν τις πληθωριστικές πιέσεις που ήδη υπήρχαν. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές στις περιοχές αυτές ήταν ασταθείς εν μέσω αυξανόμενης αβεβαιότητας και γεωπολιτικής έντασης. Πολλές αναπτυσσόμενες χώρες που εισάγουν εμπορεύματα έχουν δει εκροές κεφαλαίων και σημαντικά υψηλότερο κόστος δανεισμού. Η αναμενόμενη νομισματική σύσφιξη στις προηγμένες οικονομίες έχει, επίσης, επιταχυνθεί, αυξάνοντας την ευπάθεια στις χρηματοοικονομικές πιέσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες (Guénette et al., 2022).

Ως αντίδραση στην εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, η πλειονότητα των δυτικών εθνών της έχουν επιβάλει οικονομικές κυρώσεις σε μια προσπάθεια να υπονομεύσουν την οικονομία της και να την πείσουν να σταματήσει την επίθεση. Αυτές οι κυρώσεις στοχεύουν τους τέσσερις βασικούς οικονομικούς τομείς, τον τραπεζικό και τον χρηματοπιστωτικό τομέα, τον ενεργειακό, τον στρατιωτικό και τον εμπορικό τομέα που είναι οι πιο σημαντικοί για κάθε χώρα (Al- Saadi, 2023).

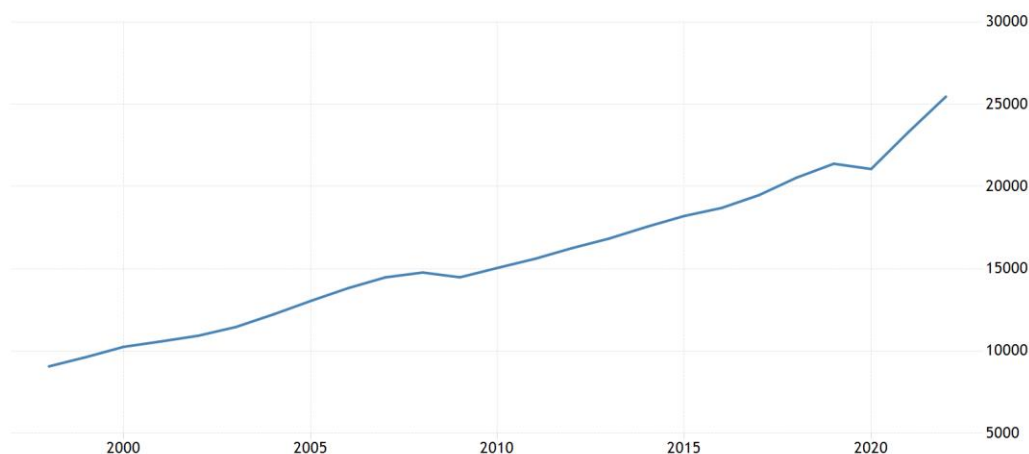
3.3 Ο αναπτυξιακός ρόλος των θεσμών σε επιλεγμένες εθνικές οικονομίες

Στις πιο κάτω υποενότητες δίνονται πιο λεπτομερείς πληροφορίες για την πορεία της ανάπτυξης και την ποιότητα των θεσμών σε επιλεγμένες χώρες οι οποίες προέρχονται και από τις τρεις κατηγορίες της αναπτυξιακής κατάταξης. Ως βασικό οικονομικό μέγεθος που αποτυπώνει την οικονομική ανάπτυξη έχει επιλεγεί το Α.Ε.Π.

3.3.1 Θεσμοί και ανάπτυξη στις Η.Π.Α.

Η οικονομία των Η.Π.Α. είναι η ισχυρότερη στον κόσμο, γεγονός που μάλλον οφείλεται στην ύπαρξη ισχυρών και ικανών θεσμών στη χώρα.

Στο γράφημα που ακολουθεί, εμφανίζεται η πορεία του Α.Ε.Π. των Η.Π.Α. μεταξύ 2000 και 2022.

Πηγή: *Trading Economics, 2023a.*

Γράφημα 3.3 Το Α.Ε.Π. των Η.Π.Α., 2000-2022 (σε δις \$)

Όπως διαφαίνεται, ακόμα και κατά το 2008 που ξεκίνησε από τη χώρα η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση το φαινόμενο αυτό έκαμψε ελάχιστα το Α.Ε.Π. των Η.Π.Α. Το 2022, το Α.Ε.Π. ήταν υπερδιπλάσιο σε σχέση με δύο δεκαετίες πριν.

Η σημαντική αύξηση στο Α.Ε.Π. της χώρας κατά το 2022 οφειλόταν σε παράγοντες που προέρχονταν τόσο από τον ιδιωτικό όσο και από τον δημόσιο τομέα. Πιο αναλυτικά, η αύξηση του πραγματικού Α.Ε.Π. το 2022 αντανάκλούσε αυξήσεις όχι μόνο στις καταναλωτικές δαπάνες, αλλά και στις εξαγωγές, τις επενδύσεις ιδιωτικών αποθεμάτων και τις πάγιες επενδύσεις σε προϊόντα εκτός κατοικιών. Η αγορά εργασίας, επίσης, ήταν ισχυρή το 2022 και συνέχισε να παρουσιάζει δυναμική στις αρχές του 2023. Το 2022 δημιουργήθηκαν κατά μέσο όρο 399.000 νέες θέσεις εργασίας το μήνα και προστέθηκαν 4,8 εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας σε ετήσια βάση, ενώ το ποσοστό ανεργίας έκλεισε το έτος σε ιστορικό χαμηλό 3,5%. Τα τελευταία χρόνια, επιπρόσθετα, οι τράπεζες έλαβαν έναν σημαντικό όγκο νέων καταθέσεων από αποταμιεύσεις και κίνητρα της εποχής της πανδημίας και αύξησαν τα περιουσιακά τους στοιχεία με ομόλογα και άλλες επενδύσεις σταθερού επιτοκίου, όπως ομόλογα του Δημοσίου και τίτλους με υποθήκη. Οι προσωπικές καταναλωτικές δαπάνες αυξήθηκαν κατά 1,0% το τέταρτο τρίμηνο του 2022, μετά από αύξηση κατά 2,3% το τρίτο τρίμηνο. Τονίζεται ότι η συμβολή στην ανάπτυξη προήλθε εξ ολοκλήρου από τον τομέα των υπηρεσιών, καθώς οι δαπάνες για διαρκή και μη διαρκή αγαθά ήταν σχεδόν σταθερές, με τις δαπάνες διαρκών αγαθών να μειώνονται ελαφρά και τις δαπάνες μη διαρκών

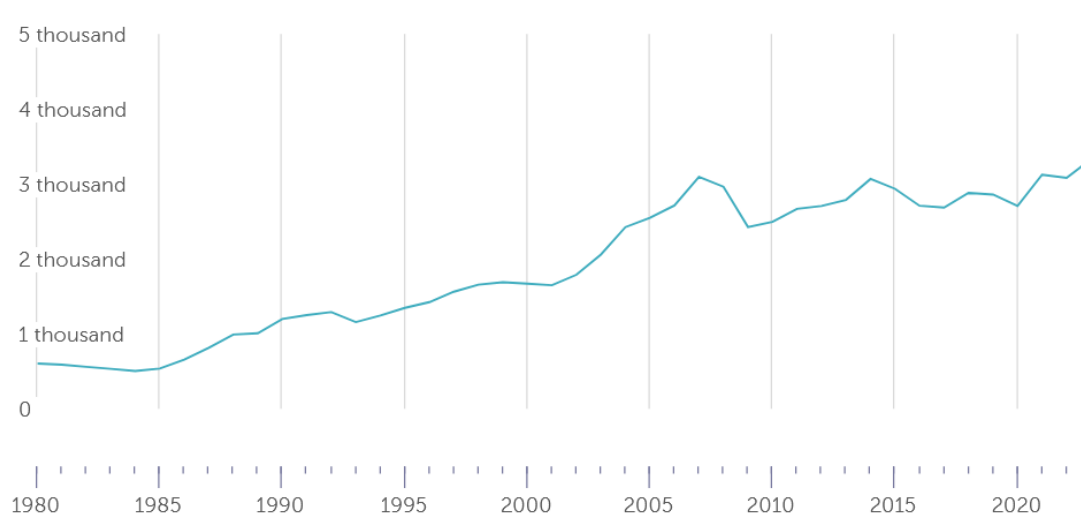
αγαθών να αυξάνονται αντισταθμιστικά. Οι κρατικές δαπάνες, ακόμα, αυξήθηκαν κατά 3,8% το τέταρτο τρίμηνο του 2022, μετά από αύξηση κατά 3,7% το τρίτο τρίμηνο και πέντε τρίμηνα πτώσης, κάτι που συνέβαλε θετικά στην ανάπτυξη το τέταρτο τρίμηνο. Συνολικά, οι κρατικές δαπάνες πρόσθεσαν 0,65% στην ανάπτυξη το τέταρτο τρίμηνο του έτους. Αξίζει να αναφερθεί και το γεγονός ότι η κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών κατέγραψε μείωση ρεκόρ στα ομοσπονδιακά ελλείμματα κατά το δημοσιονομικό έτος του 2022. Η αύξηση των φορολογικών εσόδων —χάρη σε μια ισχυρή οικονομία που προσέλκυσε περισσότερους ανθρώπους στην αγορά εργασίας, αυξάνοντας το ποσό που εισπράττεται σε ατομικούς και εταιρικούς φόρους— και η μείωση των δαπανών για την πανδημία, συνέβαλε στη μείωση του δημοσιονομικού κενού κατά 50%. Συγκεκριμένα, το ετήσιο έλλειμμα του προϋπολογισμού ανήλθε σε 1,37 τρισεκατομμύρια δολάρια, σε σύγκριση με τα 2,77 τρισεκατομμύρια δολάρια που υπολογίστηκε κατά το προηγούμενο οικονομικό έτος (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2023).

Οι εξελίξεις στην οικονομία των ΗΠΑ, λόγω του μεγέθους και των διεθνών δεσμών της, είναι βέβαιο ότι έχουν ουσιαστικές επιπτώσεις στην παγκόσμια οικονομία. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι η μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο - σε συναλλαγματικές ισοτιμίες της αγοράς- αντιπροσωπεύοντας σχεδόν το 22% της παγκόσμιας παραγωγής και πάνω από το 1/3 της χρηματιστηριακής κεφαλαιοποίησης. Ταυτόχρονα, η παγκόσμια οικονομία είναι σημαντική για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι θυγατρικές πολυεθνικών των Η.Π.Α. που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό και οι θυγατρικές ξένων εταιρειών που βρίσκονται στις Ηνωμένες Πολιτείες αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό μερίδιο της παραγωγής, της απασχόλησης, του διασυνοριακού εμπορίου και των χρηματοοικονομικών ροών. Το 1/6 των αγορών καταναλωτικών αγαθών από τους καταναλωτές των Η.Π.Α. αφορά εισαγόμενα αγαθά, με ακόμη υψηλότερο μερίδιο σε αυτοκίνητα και ηλεκτρονικά είδη ευρείας κατανάλωσης. Οι χρηματοπιστωτικές αγορές των Η.Π.Α. είναι σε μεγάλο βαθμό ενοποιημένες με τις παγκόσμιες αγορές. Η αγορά μετοχών και ομολόγων των Η.Π.Α. είναι η μεγαλύτερη του κόσμου. Μετά από μια ταχεία επέκταση σε διάστημα τριών δεκαετιών, έως το 2014, τα διεθνή περιουσιακά στοιχεία και υποχρεώσεις της χώρας ήταν κατά μέσο όρο τριπλάσια του ΑΕΠ, σε γενικές γραμμές σύμφωνα με αυτά άλλων προηγμένων οικονομιών (Kose et al., 2017).

3.3.2 Θεσμοί και ανάπτυξη στο Ηνωμένο Βασίλειο

Η οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου συγκαταλέγεται στις ισχυρότερες όχι μόνο της Ευρώπης, αλλά και του κόσμου.

Στο γράφημα που ακολουθεί, αποτυπώνεται η πορεία του Α.Ε.Π. της χώρας για τα έτη 1980-2022.

Πηγή: IMF, 2023a.

Γράφημα 3.4 Το Α.Ε.Π. του Ηνωμένου Βασιλείου, 1980-2022 (σε δις \$)

Το Α.Ε.Π. του Ηνωμένου Βασιλείου ακολούθησε σταθερά ανοδική πορεία με μια μικρή κάμψη μεταξύ 2008 και 2010, λόγω προφανώς της επίδρασης της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης.

Ο χρηματοπιστωτικός τομέας της χώρας είναι ιδιαίτερα ισχυρός. Το Ηνωμένο Βασίλειο είναι ένας σημαντικός παγκόσμιος χρηματοπιστωτικός κόμβος και ο κλάδος των χρηματοοικονομικών και συναφών επαγγελματικών υπηρεσιών αποτελεί στρατηγικό εθνικό πλεονέκτημα. Η βιομηχανία των χρηματοοικονομικών και των συναφών επαγγελματικών υπηρεσιών του Ηνωμένου Βασιλείου απασχολεί 2,2 εκατομμύρια άτομα σε ολόκληρη τη χώρα, δημιουργεί μεγάλα φορολογικά έσοδα και συμβάλλει σε μεγάλο εμπορικό πλεόνασμα στον τομέα των υπηρεσιών. Εξασφαλίζει, επίσης, εντυπωσιακά επίπεδα εσωτερικών επενδύσεων στο Ηνωμένο Βασίλειο, βοηθώντας στη χρηματοδότηση επιχειρήσεων σε ολόκληρη τη χώρα και τοποθετώντας την ως βασικό

κόμβο για στρατηγικούς, μακροπρόθεσμους κλάδους όπως η τεχνολογία και οι βιοεπιστήμες (The City UK, 2023).

Για το 2021, ο κλάδος αυτός στο Ηνωμένο Βασίλειο ήταν ο τέταρτος μεγαλύτερος μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ και συνέβαλλε στο οικονομικό αποτέλεσμα της χώρας κατά 8,3% (Hutton, 2022).

Ο θεσμός της εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος στο Ηνωμένο Βασίλειο και στη χώρα εδρεύουν μερικά από τα σημαντικότερα πανεπιστήμια του κόσμου. Τα βρετανικά πανεπιστήμια προσελκύουν εθνική και διεθνή χρηματοδότηση η οποία έχει θετικό τοπικό αντίκτυπο. Παραδοσιακά στηρίζονται στη συνεργασία και στη δημιουργία νέων συνεργασιών σε όλο τον κόσμο, καθώς και στην ανταλλαγή νέων ανακαλύψεων για δημόσιο όφελος. Τα πανεπιστήμια είναι άμεσα συνδεδεμένα, επίσης, με τις επιχειρήσεις. Μέσα από την συνεργασία με τους εργοδότες, τα κολέγια, το Εθνικό Σύστημα Υγείας και τον πολιτιστικό και εθελοντικό τομέα, τα πανεπιστήμια είναι ικανά να επιταχύνουν την οικονομική και κοινωνική ανάκαμψη από την πανδημία και να αυξήσουν τις ευκαιρίες σε ολόκληρο το Ηνωμένο Βασίλειο. Μέσω της καινοτομίας, της κατάρτισης και της ανταλλαγής γνώσεων, τα πανεπιστήμια μπορούν να στηρίξουν την παραγωγικότητα και να τονώσουν την ανταγωνιστικότητα, καθώς και να βελτιώσουν το βιοτικό επίπεδο των πολιτών (Ransom, 2021).

Αξίζει να αναφερθεί ότι η σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη που βιώνει το Ηνωμένο Βασίλειο δεν είναι ένα τυχαίο γεγονός, αλλά οφείλεται στην ιστορική εξέλιξη σημαντικών γεγονότων και θεσμών στη χώρα. Δεν πρέπει να λησμονείται ότι η Βιομηχανική Επανάσταση στην Ευρώπη ξεκίνησε από την χώρα αυτή. Η αύξηση της παραγωγικότητας και η ραγδαία εκβιομηχάνιση δημιούργησαν πρωτοφανείς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Όχι μόνο η κατά κεφαλήν παραγωγή αυξήθηκε θεαματικά, αλλά οι αυξήσεις της παραγωγικότητας μέσω της τεχνολογίας επέτρεψαν στην οικονομία να διατηρήσει ραγδαίους ρυθμούς ανάπτυξης. Ως αποτέλεσμα, το βιοτικό επίπεδο αυξήθηκε κάθετα. Η εποχή αυτή θεωρείται ως η πρώτη φορά που οι άνθρωποι μπορούσαν να γίνουν μάρτυρες σημαντικών αλλαγών στις συνθήκες διαβίωσης και στον πλούτο μέσα σε μια γενιά. Σε σύγκριση με τους πολλούς αιώνες όπου η ανθρώπινη ζωή εξαρτιόταν από την επιβίωση, η Βιομηχανική Επανάσταση ήταν μια αξιοσημείωτη νέα εποχή για τον ανθρώπινο πολιτισμό, μετασχηματίζοντας τις κοινωνικές και οικονομικές δομές, δημιουργώντας πρόοδο. Μέχρι το τέλος του 20ου αιώνα, η

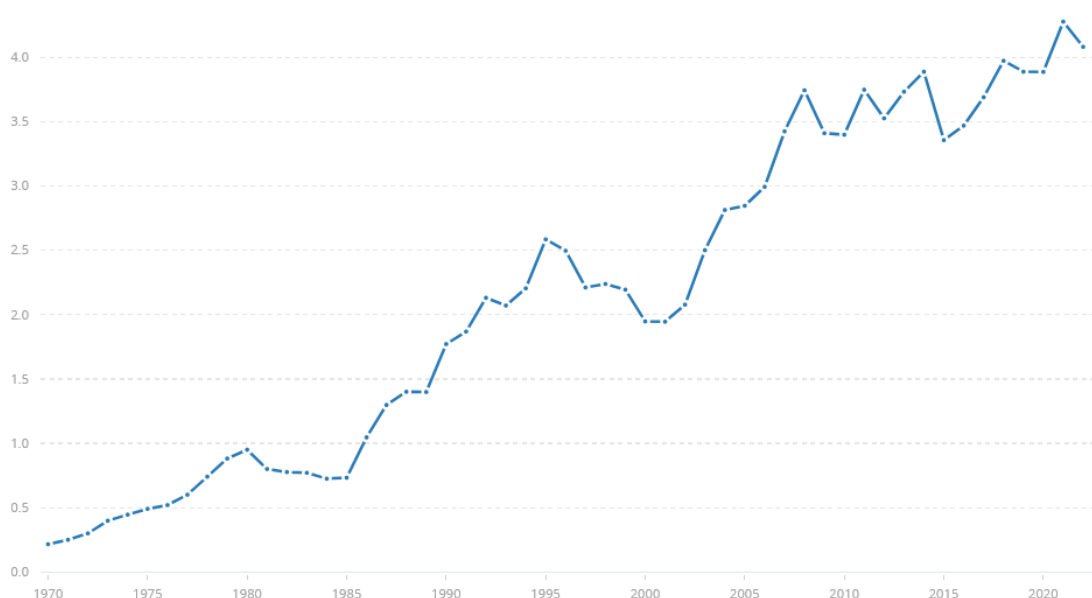

Βρετανία δεν ήταν πλέον η μοναδική χώρα που βίωνε ταχεία διαρκή αύξηση της παραγωγικότητας ανά εργαζόμενο, άρα και οικονομική ανάπτυξη. Η δεύτερη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης οδήγησε τη Βρετανία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά πολλά από τα εμπορικά της σήματα παρέμειναν ως βασικές πτυχές της βρετανικής βιομηχανίας μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα (Wardley-Kershaw & Schenk-Hopré, 2022).

3.3.3 Θεσμοί και ανάπτυξη στη Γερμανία

Η Γερμανία είναι αναγνωρισμένη ως μια από τις πιο έντονα βιομηχανικές κοινωνίες. Κατά την περίοδο των βιομηχανικών αλλαγών στη χώρα τον 19ο αιώνα, υπάρχουν αρκετά στοιχεία που συνέβαλαν στη δημιουργία επιχειρηματικότητας στον πληθυσμό που κατοικούσε, κυρίως, στις πόλεις. Σε θεσμικό επίπεδο, περιελάμβαναν την προοπτική οικονομικών ευκαιριών, τον σεβασμό και την ανοχή των ανεξάρτητων εμπορικών δραστηριοτήτων που στοχεύουν στο κέρδος. Αυτό το κυρίαρχο θεσμικό σύστημα υποστηρίχθηκε από την προσπάθεια, παρά τα εμπόδια, για επιτυχία στη λειτουργία μιας επιχείρησης για το καλό της οικογένειας ή εκείνων των μελών που είχαν μεγαλύτερη ανάγκη (Olczyk, 2019).

Το πιο κάτω γράφημα, αποτυπώνει το Α.Ε.Π. της χώρας, μεταξύ 1970 και 2022.

Πηγή: *The World Bank, 2023a.*

Γράφημα 3.5 Το Α.Ε.Π. της Γερμανίας, 1970-2022 (σε τρις \$)

Χάρη στην έντονη βιομηχανική παραγωγή της, η Γερμανία έχει καταφέρει σημαντική πρόοδο στην αύξηση του Α.Ε.Π. της που το 2022 ξεπέρασε τα 4 τρισεκατομμύρια ευρώ σε αξία.

Η διαρκής εξαγωγική επιτυχία της Γερμανίας αποδίδεται στην τεχνολογική πολυπλοκότητα ενός ευρέος φάσματος συνεχώς αναβαθμισμένων προϊόντων από καθιερωμένες βιομηχανίες, όπως αυτοκίνητα, χημικά και εργαλειομηχανές. Είναι σε αυτούς τους τομείς που η ικανότητα της Γερμανίας να καινοτομεί αποτελεί εδώ και καιρό πηγή κερδών ευημερίας από ενδογενή συγκριτικά πλεονεκτήματα, τα οποία όμως η είσοδος νέων βιομηχανικών χωρών στην παγκόσμια αγορά άρχισε σταδιακά να διαβρώνει σε ορισμένους από αυτούς τους τομείς (Siebert & Stolpe, 2001).

Η Γερμανία είναι μια χώρα με μακρά παράδοση αποκέντρωσης και φεντεραλισμού που θα μπορούσε να αναχθεί στον Πρώιμο Μεσαίωνα και στη συναινετική διακυβέρνηση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ως εκ τούτου, δεν πρέπει να αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι υποεθνικές κυβερνήσεις έχουν μεγάλη διακριτική εξουσία. Η οικονομική ανάπτυξη νοείται στη Γερμανία ως μέρος των δημοσίων υπηρεσιών και ως συμβολή στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών. Οι ομοσπονδιακές πολιτείες, οι περιφέρειες και οι δήμοι είναι υπεύθυνοι φορείς για τη δημιουργία ενός ευνοϊκού πλαισίου για την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων που εγγυώνται την ποιότητα των συνθηκών εργασίας και διαβίωσης στην επικράτειά τους. Ο γερμανικός βασικός νόμος (Grundgesetz) παρέχει τη νομιμοποίηση της αυτοδιοίκησης τόσο για τα κράτη όσο και για τις περιφερειακές και δημοτικές κυβερνήσεις (European Association of Development Agencies, n.d.).

Οι περισσότεροι οικονομικοί ιστορικοί συμφωνούν ότι η εκβιομηχάνιση και η επακόλουθη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της Γερμανίας καθορίστηκαν σημαντικά από την άνοδο των εκπαιδευτικών και επιστημονικών θεσμών της Γερμανίας και την επιτυχημένη συνεργασία τους με ιδιώτες επιχειρηματίες και την κυβέρνηση (Mroczkowski, 2014).

Επιπρόσθετα, η Γερμανία ήταν η πρώτη χώρα που εισήγαγε την έννοια του κράτους πρόνοιας. Επρόκειτο για μια σημαντική κοινωνική καινοτομία της δεκαετίας του 1880, κάτι που κρίθηκε απαραίτητο για την κοινωνική σταθερότητα και, επιπλέον, ένα πολιτικό τέχνασμα για την αποτροπή του ανερχόμενου σοσιαλιστικού κινήματος. Η

παροχή αυτών των μέτρων, που περιελάμβαναν την υγειονομική περίθαλψη και την ασφάλιση μητρότητας (που εισήχθη το 1883), την ασφάλιση έναντι εργατικών ατυχημάτων (1884) και τη σύνταξη γήρατος (1889), συνέβαλε στην επίτευξη υψηλότερου επιπέδου κοινωνικής ένταξης. Το κράτος πρόνοιας συνέβαλε, έτσι, στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της καινοτομίας διευκολύνοντας τη διάδοση της τεχνολογίας και τις προσαρμογές της αγοράς εργασίας. Η άνοδος της καινοτομίας και της εκβιομηχάνισης στη Γερμανία του 19ου αιώνα διευκολύνθηκε επομένως από ένα διευρυνόμενο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας (Naudé & Nagler, 2022).

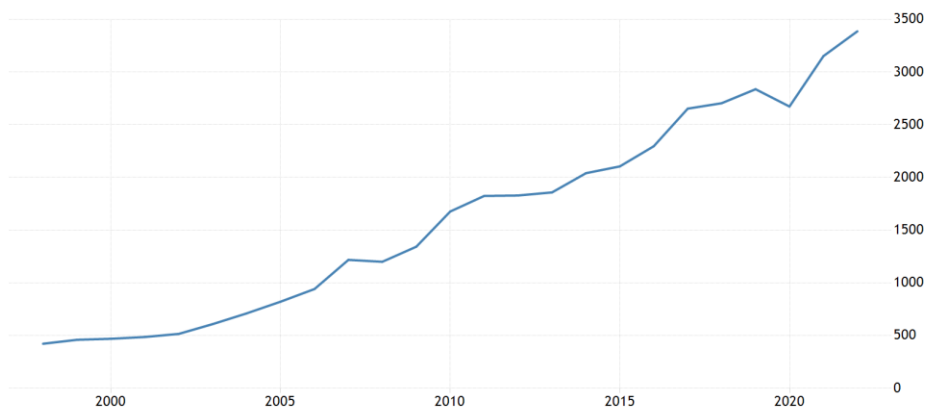
Αξίζει να αναφερθεί ότι στη Γερμανία υπάρχει ένας ικανός αριθμός αναπτυξιακών οργανισμών που βοηθούν τους ενδιαφερόμενους σε σχέση με την ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο. Για παράδειγμα, ο Οργανισμός Οικονομικής Ανάπτυξης του Βραδεμβούργου είναι ο κόμβος επικοινωνίας στην πόλη για επενδυτές, επιχειρηματίες και νεοφυείς επιχειρήσεις με προσανατολισμό στην τεχνολογία. Με τις εξειδικευμένες γνώσεις τους, τις επαφές και τη στενή δικτύωσή τους με τους συνεργάτες τους, καθώς και εξατομικευμένα πακέτα υπηρεσιών, οι υπεύθυνοι του φορέα προσφέρουν όλες τις υπηρεσίες για την προώθηση της επιχειρηματικότητας και της απασχόλησης από μία μόνο πηγή, μεμονωμένα, εμπιστευτικά και δωρεάν. Ο οργανισμός bw-i παρέχει υποστήριξη σε εγχώριες και ξένες εταιρείες, ερευνητικά ιδρύματα και πανεπιστήμια χρησιμεύοντας ως το κεντρικό πρώτο σημείο επαφής σε όλα τα ζητήματα που σχετίζονται με τη διεθνοποίηση. Ακόμα, η Bayern Innovativ, που ιδρύθηκε το 1995 από εκπροσώπους της πολιτικής, των επιχειρήσεων και της επιστήμης της Βαυαρίας αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής καινοτομίας της, για πάνω από 25 χρόνια. Επικεντρώνεται, κυρίως, σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, καθώς συχνά σε αυτές λείπουν οι πόροι για τη σύνθετη διαχείριση της καινοτομίας. Η Bayern Innovativ τους δίνει τη δυνατότητα να εφαρμόσουν τις ιδέες τους πιο γρήγορα και με επιτυχία με προσαρμοσμένες υπηρεσίες καινοτομίας. Η ZENIT ιδρύθηκε το 1984 και είναι μια εταιρική σχέση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και της πολιτείας, η ZENIT υποστηρίζει κυρίως μικρές και μεσαίες εταιρείες με τεχνολογικό προσανατολισμό, καθώς και πανεπιστήμια και ερευνητικά ιδρύματα στις δραστηριότητες καινοτομίας και διεθνοποίησης και συγκεντρώνει πιθανούς εταίρους από την επιχειρηματικούς και επιστημονικούς τομείς. Ο κύριος στόχος της ZENIT είναι να προωθήσει τις καλές νέες ιδέες για εμπορεύσιμα προϊόντα και υπηρεσίες, καθώς και να τις βοηθήσει να επιτύχουν ακόμα και διεθνή

επιτυχία. Προκειμένου να ικανοποιηθεί αυτή η απαίτηση, δημιουργούνται και χρησιμοποιούνται περιφερειακά, εθνικά και διεθνή δίκτυα (European Association of Development Agencies, n.d.).

3.3.4 Θεσμοί και ανάπτυξη στην Ινδία

Η οικονομία της Ινδίας είναι από τις πλέον ταχέως αναπτυσσόμενες των τελευταίων δεκαετιών. Η πορεία που έχει διαγράψει μέχρι σήμερα, σαφώς, οφείλεται στο αποικιοκρατικό καθεστώς της. Κάτω από τη βρετανική αποικιακή κυριαρχία, οι πρώτες ύλες της Ινδίας αξιοποιήθηκαν και η χώρα έγινε μια τεράστια αγορά για τα βρετανικά προϊόντα. Ωστόσο, οι αποικιακοί άρχοντες επένδυσαν σχετικά περισσότερα στη διαδικασία οικοδόμησης κράτους στην Ινδία σε σύγκριση με ορισμένες άλλες χώρες υπό την κυριαρχία τους, οι οποίες άφησαν τη χώρα με μια σύγχρονη συγκεντρωτική κρατική δομή. Μετά την ανεξαρτησία της, η Ινδία κληρονόμησε ένα συγκεντρωτικό κράτος που είχε μονοπώλιο, μια συνταγματική κοινοβουλευτική κυβέρνηση και μια κοινωνική δομή όπου οι δημόσιοι και ιδιωτικοί τομείς διαχωρίστηκαν μέσω ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού που χτίστηκε πάνω σε μια λειτουργική δημόσια υπηρεσία. Επιπλέον, η βρετανική αποικιακή κυριαρχία είχε ήδη δημιουργήσει μια εθνική αγορά, βασικές υποδομές και μια ανοιχτή εμπορική οικονομία, δηλαδή, θεσμούς που όλα ευνοούν την οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά, η ικανότητα του κράτους να επιδιώκει αναπτυξιακές πολιτικές ήταν περιορισμένη κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την ανεξαρτησία, κυρίως λόγω της σημαντικής ποσότητας εξουσίας που κατείχαν οι τοπικές ελίτ και της πολιτικής κινητοποίησης διαφόρων εθνικιστικών ομάδων (Kohli, 2004).

Το πιο κάτω γράφημα, αποτυπώνει την πορεία του Α.Ε.Π. της Ινδίας μεταξύ 2000 και 2022.

Πηγή: *Trading Economics, 2023b.*

Γράφημα 3.6 Το Α.Ε.Π. της Ινδίας, 2000-2022 (σε δις \$)

Αξίζει να αναφερθεί ότι η Ινδία παρουσιάζει αξιοσημείωτη ανάπτυξη από τότε που η χώρα έγινε πιο φιλική προς τις επιχειρήσεις. Αυτή η επιτυχημένη αναπτυξιακή στρατηγική που ξεκίνησε από τη δεκαετία του 1990 βασίστηκε σε τρία βασικά κινητήρια στοιχεία, τη βιομηχανική αδειοδότηση που επέτρεψε στον ιδιωτικό τομέα να παράγει ό,τι ήθελε, την υποτίμηση της ρουπίας που έκανε τις ινδικές εξαγωγές πιο ανταγωνιστικές στην παγκόσμια αγορά και την απελευθέρωση των δασμών και τις προτιμησιακές εμπορικές συμφωνίες που όχι μόνο μείωσαν τις τιμές των ινδικών προϊόντων, αλλά ώθησαν, επίσης, το κράτος και τις ινδικές εταιρείες να γίνουν πιο ανταγωνιστικές (Mukherji, 2009).

Η ύπαρξη σημαντικών θεσμών στην Ινδία οφείλεται σε εξέχουσες προσωπικότητες της χώρας, όπως ο Γκάντι. Αυτοί οι θεσμοί διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στην ανάκαμψη των πρόσφατων οικονομικών επιδόσεων της Ινδίας, γεγονός που επισκιάστηκε από, και λόγω, της αναγκαίας μείωσης της ιδιοκτησίας και των ρυθμιστικών λειτουργιών των δημόσιων ιδρυμάτων, μια διαδικασία που συνήθως περιγράφεται ως μεταρρύθμιση της πολιτικής. Με την πάροδο του χρόνου, ωστόσο, δεν είναι προφανές ότι οι δημόσιοι θεσμοί της Ινδίας συμβαδίζουν με τις απαιτήσεις μιας ταχέως εξελισσόμενης οικονομίας. Παρόλα αυτά, πρέπει να αναγνωριστεί ότι έχουν γίνει σημαντικά βήματα στη χώρα που βοηθούν στην προώθηση της ανάπτυξής της. Για παράδειγμα, οι θεσμοί στη χώρα υποβάλλονται σε δημόσιο έλεγχο, χάρη στην έκρηξη στην ποσότητα και την ποιότητα των μέσων ενημέρωσης. Η κοινωνία των πολιτών, επίσης, έχει γίνει μια

δυναμική παρουσία στην Ινδία κι έχει αναλάβει τουλάχιστον δύο ρόλους: έναν άμεσο, στην παροχή αναπτυξιακών αποτελεσμάτων και έναν έμμεσο, που προσπαθεί να καταστήσει υπεύθυνους τους δημόσιους φορείς. Η κοινωνία των πολιτών έχει σημειώσει πολλές σημαντικές επιτυχίες - από την πολύ ορατή του καθαρισμού του περιβάλλοντος του Δελχί μέσω δικαστικών διαφορών δημοσίου συμφέροντος, έως τις εκπληκτικές προσπάθειες στον τομέα της εκπαίδευσης. Η κοινωνία των πολιτών, έτσι, μπορεί τώρα να περιγραφεί δίκαια ως ο πέμπτος πυλώνας της ινδικής πολιτικής. Με μεγαλύτερη αποκέντρωση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, επιπρόσθετα, έχει απελευθερωθεί η υγιής δυναμική του ανταγωνισμού μεταξύ των περιφερειών. Ταυτόχρονα, όμως, αν και η ανάπτυξη έχει επιταχυνθεί και η φτώχεια έχει μειωθεί σημαντικά, έχουν αυξηθεί και οι αποκλίσεις. Ορισμένες περιοχές και ομάδες επωφεληθεί ελάχιστα, έως καθόλου, από τους καρπούς της οικονομικής ανάπτυξης. Ο δεύτερος σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στην παρακμή των δημόσιων ιδρυμάτων είναι η αυξανόμενη αδυναμία τους να προσελκύσουν ταλέντα. Αυτό, επίσης, έχει βαθύτερες αιτίες, συμπεριλαμβανομένης της αυξανόμενης πολιτικοποίησης της γραφειοκρατίας, ενώ η άνοδος του ιδιωτικού τομέα έκανε τον δημόσιο τομέα λιγότερο ελκυστικό για εργασία. Η κατανομή των ταλέντων έχει γίνει με ανισόρροπο τρόπο μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Ο δημόσιος τομέας στην Ινδία δεν μπορεί να παράσχει τις υψηλές αποδοχές που δίνονται από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και έτσι δεν μπορεί να είναι ανταγωνιστικός ώστε να ελκύει καταρτισμένους εργαζόμενους. Το στοιχείο αυτό είναι αρκετά κρίσιμο για την βελτίωση των δημόσιων θεσμών, καθώς πάντοτε η λειτουργία τους εξαρτάται από τους ανθρώπους (Subramanian, 2007).

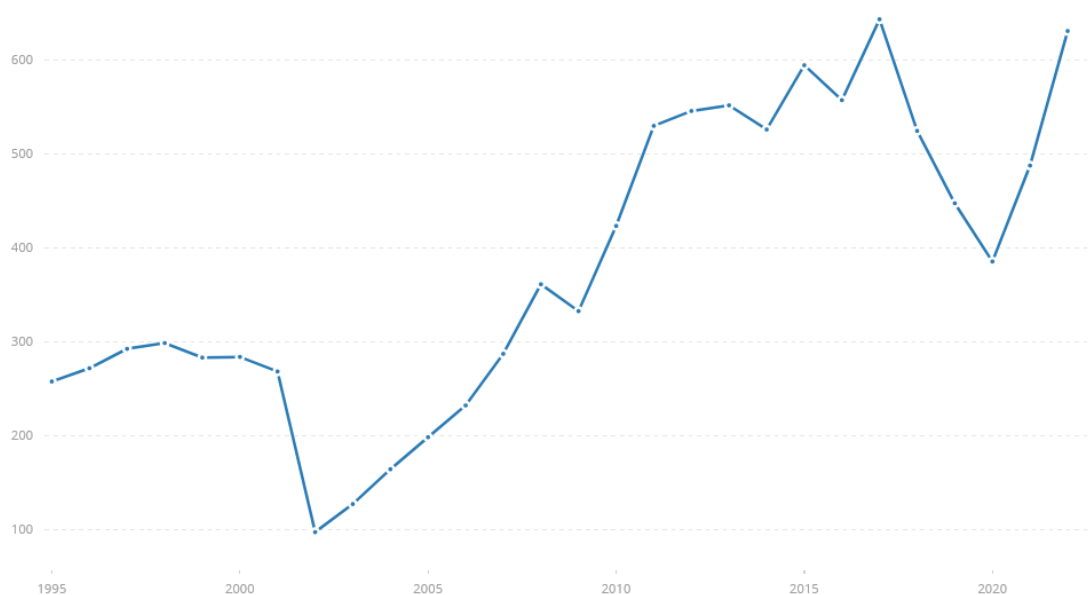
3.3.5 Θεσμοί και ανάπτυξη στην Αργεντινή

Η οικονομία της Αργεντινής έχει διέλθει από πολύ έντονες κρίσεις οι οποίες επηρέασαν βαθιά και την κοινωνία της χώρας. Αποτελεί μια από τις πιο πολύπαθες οικονομίες του σύγχρονου κόσμου, με έντονες πολιτικές διαμάχες στη κοινωνία.

Το Σύνταγμα που εισήχθη στη χώρα το 1853 κατοχύρωσε πολλές αρχές που περιλαμβάνονταν στο ρεπουμπλικανικό μοντέλο των Η.Π.Α. και η Αργεντινή ξεκίνησε την πορεία της Belle Époque. Πέτυχε αξιοσημείωτους ρυθμούς οικονομικής

ανάπτυξης, αλλά δεν ολοκλήρωσε ποτέ τη μετάβασή της στη δημοκρατία. Δεκαετίες εκλογικής νοθείας, πολιτικών παρατυπιών και νομοθετικού κακοκαταμερισμού σταμάτησαν το 1912 με την ψήφιση του νόμου Sáenz Peña, ο οποίος απαγόρευσε τη νοθεία και εισήγαγε μυστική, υποχρεωτική ψηφοφορία στους άνδρες. Ο νόμος αυτός, επίσης, υπήρξε η απαρχή για αναδιανομή εισοδήματος και πλούτου, αλλά και βοήθησε στο να ανοίξει ο δρόμος για τις δημόσιες πολιτικές λαϊκιστικού τύπου προκαλώντας θεσμικές καταρρεύσεις αργότερα. Η μετάβαση της Αργεντινής στη δημοκρατία παραβιάστηκε επισήμως με το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1930, το οποίο προκάλεσε μια δεκαετία εκλογικής νοθείας, επέφερε την κατάρρευση των ελέγχων και των ισορροπιών και αργότερα οδήγησε στην άνοδο του Χουάν Περόν στην εξουσία. Η απομάκρυνση της Αργεντινής από το σύστημα ελέγχων και ισορροπιών και η εγκατάλειψη του κράτους δικαίου πυροδότησε μια σειρά επίμονων θεσμικών καταστροφών και είχε μακροχρόνιες επιπτώσεις για την ανάπτυξη και την μεγέθυνση της χώρας για πολλά χρόνια (Spruk, 2019).

Η εξέλιξη της πορείας του Α.Ε.Π. της χώρας, δίνεται για το διάστημα 1995-2022 στο γράφημα που ακολουθεί.

Πηγή: The World Bank, 2023b.

Γράφημα 3.7 Το Α.Ε.Π. της Αργεντινής, 1995-2022 (σε δις \$)

Όπως εντοπίζεται, η εξέλιξη του Α.Ε.Π. της Αργεντινής δεν υπήρξε ομαλή και χαρακτηρίζεται από έντονες αυξομειώσεις.

Παρά το γεγονός ότι η χώρα έχει τεράστια αγροτική παραγωγή και παράγει σημαντικές ποσότητες ενέργειας, δεν έχει καταφέρει να αξιοποιήσει επαρκώς το δυναμικό της. Σε σύγκριση με αντίστοιχες χώρες, οι μακροπρόθεσμες οικονομικές επιδόσεις της Αργεντινής έχουν υπάρξει απογοητευτικές, επηρεάζοντας την ικανότητα της χώρας να μειώσει τη φτώχεια και να αυξήσει τα εισοδήματα των πολιτών της. Η μέση μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη στην Αργεντινή έχει υπολογιστεί μόνο σε 2,7%, περίπου η μισή από αυτήν των χωρών με υψηλές επιδόσεις στην περιοχή και λιγότερο από το 1/3 του επιπέδου των αναδυόμενων χωρών στην Ασία. Ως αποτέλεσμα, η χώρα έχασε σταθερά έδαφος σε σχέση με τις πλούσιες οικονομίες. Το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π., το οποίο ήταν παρόμοιο με τον μέσο όρο μιας ομάδας πλούσιων οικονομιών στις αρχές του 20ου αιώνα, έπεσε στο 38% της οικονομικής παραγωγής ανά άτομο αυτών των πλούσιων χωρών σήμερα. Δεδομένης της σημαντικής πτώσης του από σχετικά υψηλά επίπεδα κατά κεφαλήν εισοδήματος, η Αργεντινή μπορεί να αναφερθεί ως μια μοναδική χώρα που δεν αναπτύχθηκε, αλλά μάλλον έπεσε σε καθεστώς μεσαίου εισοδήματος και παρέμεινε εκεί. Επιπλέον, το 40% του πληθυσμού της εξακολουθεί να είναι σήμερα ευάλωτο στη φτώχεια και η ανάπτυξη έχει γίνει εις βάρος της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Η έλλειψη δημιουργίας θέσεων εργασίας στην Αργεντινή τα τελευταία χρόνια περιόρισε τη σημαντική πρόοδο που σημειώθηκε σχετικά με τη φτώχεια και την κοινή ευημερία κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, καθώς η αγορά εργασίας επιδεινώθηκε σημαντικά από το 2012 (International Bank for Reconstruction and Development & The World Bank, 2018).

3.3.6 Θεσμοί και ανάπτυξη στην Τουρκία

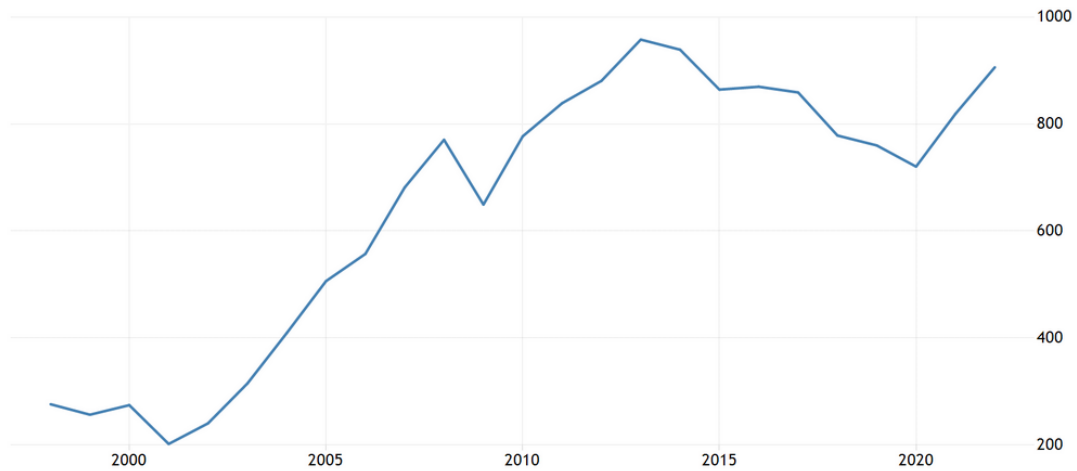
Οι μακροπρόθεσμοι ρυθμοί ανάπτυξης της Τουρκίας υστερούσαν σε σχέση με εκείνους των βιομηχανικών χωρών με υψηλότερα εισοδήματα μέχρι και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Από τότε, ωστόσο, υπήρξαν συγκρίσιμοι και ελαφρώς υψηλότεροι από αυτούς της Δυτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών. Ομοίως, οι ρυθμοί ανάπτυξης της Τουρκίας ήταν κάτω από τους παγκόσμιους μέσους όρους μέχρι το 1950 και ήταν ελαφρώς πάνω από αυτούς από το 1950. Αντίθετα, οι ρυθμοί ανάπτυξης της

Τουρκίας ήταν ελαφρώς υψηλότεροι από τους μέσους όρους για τις αναπτυσσόμενες χώρες μέχρι την δεκαετία του 1980. Εν ολίγοις, οι μακροπρόθεσμες οικονομικές επιδόσεις της Τουρκίας μέχρι το 1980 ήταν κοντά στο μέσο όρο. Σαφώς, η Τουρκία δεν είχε μια κακή απόδοση, αλλά ούτε και υπήρξε μια από τις ανθηρές οικονομίες του 20^{ου} αιώνα (Pamuk, 2010).

Όπως υποστηρίζει ο Çetin (2010), αν και μπορεί να λεχθεί ότι η Τουρκία εισήλθε σε μια διαδικασία μετάβασης με οικονομικές και θεσμικές αλλαγές, η εμπειρία δείχνει ότι η χώρα δεν μπόρεσε να την επιτύχει. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, τα οικονομικά ζητήματα είχαν προσπαθήσει να επιλυθούν στο πολιτικό πεδίο με τις κυβερνήσεις συνασπισμού και όχι με επιχειρηματικές διαδικασίες στην οικονομία. Ως εκ τούτου, οι πολιτικοί και οι γραφειοκράτες χρησιμοποίησαν τις πολιτικές διαδικασίες για να αποσπάσουν και να μεταφέρουν προσόδους στους ίδιους και στις λοιπές ομάδες συμφερόντων. Σε αυτές τις διαδικασίες, οι δημόσιοι πόροι μεταφέρθηκαν από αποτελεσματικές περιοχές σε αναποτελεσματικές και έτσι σπαταλήθηκαν. Από την άλλη, η νομική θεσμική δομή αντιστάθηκε και συνεχίζει να αντιστέκεται στην αλλαγή, παρά τις μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες των τελευταίων κυβερνήσεων. Σαφώς, η αλληλεπίδραση μεταξύ των πολιτικών θεσμών στην Τουρκία αυξάνει το κόστος των συναλλαγών και υποδαυλίζει την αξιόπιστη δέσμευση και ως εκ τούτου δημιουργεί μια ισχυρή αντίσταση ενάντια στην οικονομική αλλαγή. Ως αποτέλεσμα, οι μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες είχαν επιφέρει αναποτελεσματικά και ασταθή οικονομικά αποτελέσματα παρά την επιτυχημένη οικονομική αλλαγή στη χώρα.

Ακολουθεί γράφημα με την πορεία του Α.Ε.Π. της Τουρκίας, μεταξύ 1998 και 2022.

Πηγή: *Trading Economics, 2023c.*

Γράφημα 3.8 Το Α.Ε.Π. στη Τουρκία, 2000-2022 (σε δις \$)

Κατά τον 21^ο αιώνα, η Τουρκία κατάφερε να ενισχύσει σημαντικά το Α.ΕΠ. της. Όμως, από το 2012 και μέχρι το 2020 εντοπίζεται μια πτωτική πορεία η οποία ανακόπηκε την επόμενη διετία.

Ενώ η οικονομική ισχύς έχει μετατοπιστεί από την Άγκυρα στην Κωνσταντινούπολη και πιο πρόσφατα σε νέους βιομηχανικούς ομίλους στις επαρχίες, η μετατόπιση της πολιτικής εξουσίας και η κίνηση προς μια πιο πλουραλιστική πολιτική δεν ήταν καθόλου εύκολη ή απλή στη χώρα. Το πολιτικό σύστημα της Τουρκίας συχνά παρήγαγε εύθραυστους συνασπισμούς και αδύναμες κυβερνήσεις που προσπάθησαν να ικανοποιήσουν τις βραχυπρόθεσμες απαιτήσεις διαφόρων ομάδων καταφεύγοντας σε δημοσιονομικά ελλείμματα, δανεισμό και πληθωριστική χρηματοδότηση. Η πολιτική και μακροοικονομική αστάθεια οδήγησε και στην επιδείνωση του θεσμικού περιβάλλοντος. Το κράτος δικαίου και τα δικαιώματα ιδιοκτησίας επλήγησαν και οι δημόσιες επενδύσεις συμπεριλαμβανομένων των δαπανών για την εκπαίδευση μειώθηκαν απότομα. Οι αδύναμες κυβερνήσεις ήταν πολύ ευαίσθητες σε πιέσεις από διαφορετικές ομάδες ή ακόμη και μεμονωμένες επιχειρήσεις ή επιχειρηματίες που αναζητούσαν διευκολύνσεις. Ως αποτέλεσμα, η επιδίωξη ευεργετημάτων ή προνομίων από τις τοπικές και εθνικές κυβερνήσεις ήταν μια πιο δημοφιλής δραστηριότητα για τους παραγωγούς από την επιδίωξη βελτίωσης της παραγωγικότητας ή του ανταγωνισμού στις διεθνείς αγορές (Pamuk, 2010).

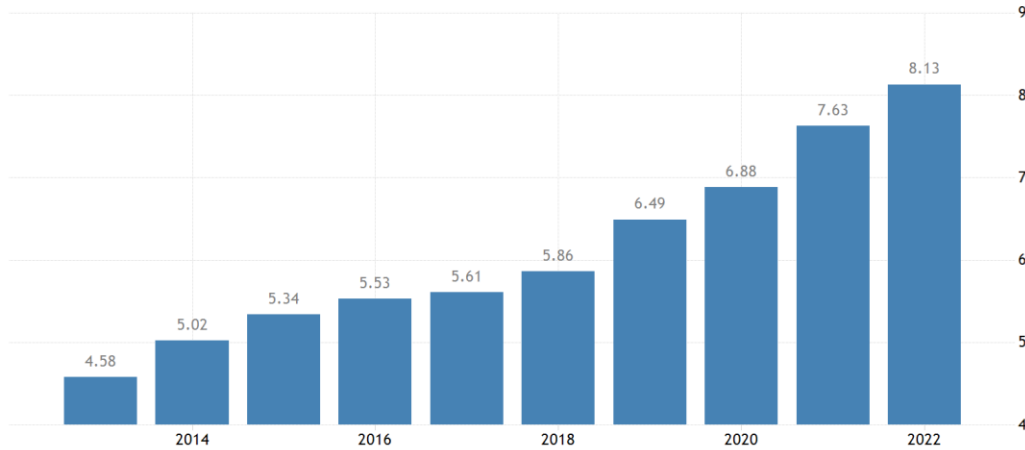
3.3.7 Οι χώρες του τρίτου κόσμου

Οι χώρες του λεγόμενου τρίτου κόσμου προσδιορίστηκαν εννοιολογικά κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και αφορούν σε κράτη με υψηλά ποσοστά φτώχειας, οικονομική ή και πολιτική αστάθεια και υψηλά ποσοστά θνησιμότητας. Σήμερα, ο όρος αυτός θεωρείται ταυτόσημος με τις ελάχιστα ανεπτυγμένες χώρες, δηλαδή, τις υποανάπτυκτες (Corporate Finance Institute, 2015).

Σε αυτή την κατηγορία υπάγονται, κυρίως, αφρικανικές χώρες οι οποίες διαθέτουν πολύ αδύναμα δημόσια και ιδιωτικά θεσμικά πλαίσια. Η Υποσαχάρια Αφρική, συγκεκριμένα, γνώρισε την πιο αργή οικονομική ανάπτυξη από οποιαδήποτε άλλη περιοχή στον κόσμο, με τη φτώχεια να είναι μεγάλη και να βαθαίνει. Οι λόγοι για τους οποίους οι θεσμοί μπορεί στις περιοχές αυτές να είναι από αδύναμοι έως ανύπαρκτοι είναι ποικίλοι. Λόγου χάρη, οι θεσμοί μπορεί να αδύναμοι επειδή οι κανόνες απλώς απουσιάζουν, δεν είναι βέλτιστοι ή εφαρμόζονται ανεπαρκώς. Όπου υπάρχουν κανόνες, μπορεί να είναι αντιπαραγωγικοί όπως για παράδειγμα, οι υπερβολικοί έλεγχοι των εισαγωγών. Επίσης, χρήσιμοι κανόνες ενδέχεται να μην επιβάλλονται όταν το κόστος παρακολούθησης και επιβολής αποδεικνύεται πολύ υψηλό. Για παράδειγμα, τα συντάγματα αφθονούν στην Αφρική, αλλά πολλά είναι αναποτελεσματικά. Ομοίως, η έλλειψη συσχέτισης μεταξύ της συνταγματικής αυτονομίας της κεντρικής τράπεζας και του χαμηλού πληθωρισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι πιθανό να οφείλεται στην αδυναμία του δικαστικού σώματος στην επιβολή της αυτονομίας (Σίσκος, 2017).

Σύμφωνα με τον North (1990), οι χώρες του τρίτου κόσμου είναι φτωχές επειδή οι θεσμικοί περιορισμοί ορίζουν ένα σύνολο απολαβών για την πολιτική και την οικονομική δραστηριότητα που δεν ενθαρρύνουν την παραγωγική δραστηριότητα. Τέτοιοι κανόνες επηρεάζουν τόσο άτομα όσο και οργανισμούς, που ορίζονται ως πολιτικές οργανώσεις - δημοτικά συμβούλια, ρυθμιστικές υπηρεσίες, πολιτικά κόμματα, συμβούλια φυλών- οικονομικές οργανώσεις - επιχειρήσεις, συνδικάτα, συνεταιρισμοί, εκπαιδευτικές δομές- σχολεία, πανεπιστήμια, κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης- και κοινωνικές οργανώσεις - εκκλησίες, σύλλογοι, ενώσεις πολιτών.

Ενδεικτικά, δίνεται το γράφημα που περιέχει στοιχεία για το Α.Ε.Π. της Σομαλίας κατά την προηγούμενη δεκαετία.

Πηγή: *Trading Economics, 2023d.*

Γράφημα 3.9 Το Α.Ε.Π. της Σομαλίας, 2013-2022 (σε δις \$)

Παρά το γεγονός ότι από έτος σε έτος το μέγεθος του Α.Ε.Π. της χώρας αυξανόταν, η αύξηση αυτή υπήρξε ελάχιστη και απέχει μακράν σε σχέση με τα αντίστοιχα μεγέθη των προαναφερόμενων χωρών.

Η αδύναμη οικονομική επίδοση της χώρας δεν συνιστά τυχαίο γεγονός. Η Σομαλία είναι μια χώρα που έχει βιώσει υπερβολική πολιτική αστάθεια κατά τον 21^ο αιώνα. Η πολιτική αστάθεια συνέβαλε σε τεράστια δεινά και φτώχεια στη Σομαλία, ενώ προκάλεσε μαζική ανεργία και μετανάστευση ανθρώπων από τη χώρα. Σημειώνεται ότι, γενικά, στην Αφρική η πολιτική αστάθεια είναι η μεγαλύτερη πρόκληση για τις αφρικανικές κυβερνήσεις και τους λαούς. Πολλές αφρικανικές χώρες βαθμολογούνται χαμηλά όσον αφορά τη σταθερότητα. Υπάρχουν, μάλιστα, διάφοροι τύποι πολιτικής αστάθειας στην Αφρική όπως επαναστατικά κινήματα για αλλαγή των κανόνων του πολιτικού συστήματος και αναδιανομή εξουσίας και ιδιοκτησίας, αυτονομιστικά κινήματα, πολιτικές δολοφονίες, μαζικές δολοφονίες, απαγωγές, βία, απεργίες με πολιτικά κίνητρα, διαδηλώσεις για το αλλαγή στο καθεστώς ή για άλλα ζητήματα, πλήρης πολιτική κατάρρευση και εμφύλιοι πόλεμοι. Οι κύριες αιτίες αυτής της αστάθειας περιλαμβάνουν τον εθνοτικό κατακερματισμό και τις τριβές στη διάρκεια της ιστορίας, αναποτελεσματικές ή ληστρικές κυβερνητικές ενέργειες την πολιτική απειρία και την επιδείνωση των οικονομικών δυσκολιών (Ali & Mukhongo, 2016).

3.4 Η περίπτωση της Ελλάδας

Κατά τον 20^ο αιώνα, το ελληνικό κράτος μέσα σε λίγες δεκαετίες κατάφερε να βρίσκεται μεταξύ των 30 πιο ανεπτυγμένων κρατών του κόσμου, με ένα από τα δύο ισχυρότερα νομίσματα, με ένα από τα υψηλότερα προσδόκιμα ζωής, με σύγχρονες υποδομές και πόλεις, καθώς και με μια ευρεία ποικιλία πολιτικών, οικονομικών και εκπαιδευτικών θεσμών που δεν διαφέρουν από αυτούς που υπάρχουν στις πλέον προηγμένες δυτικές κοινωνίες. Και, όμως, φάνηκε τελικά- με βάση την εμπειρία της πρόσφατης κρίσης- ότι αυτή η πορεία δεν βασιζόταν σε γερές βάσεις (Σωτηρόπουλος, 2019).

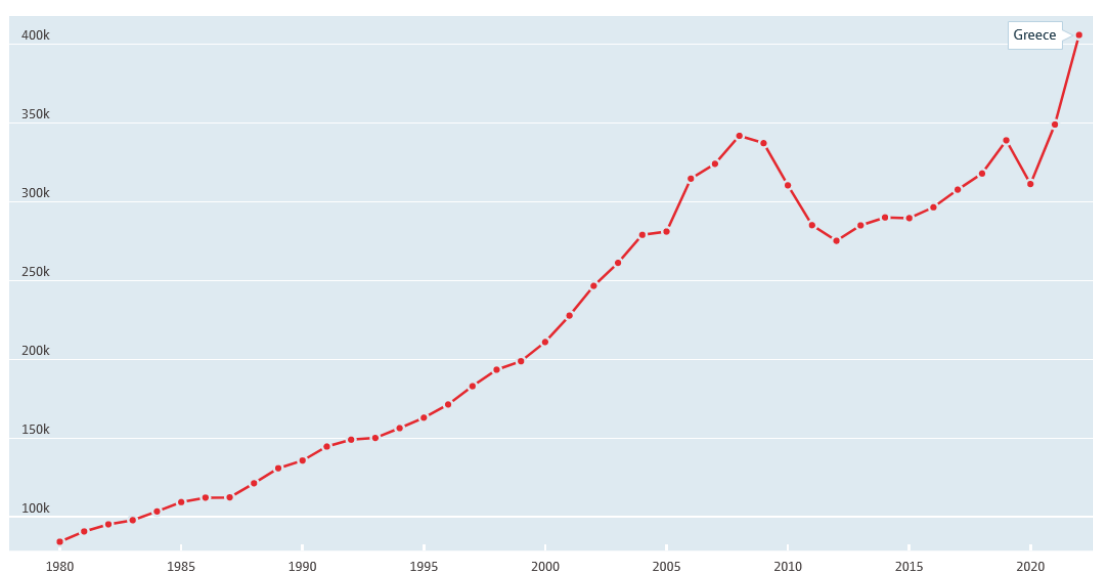
Η ελληνική οικονομία αναπτύχθηκε εντυπωσιακά για είκοσι πέντε χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Μεταξύ της δεκαετίας του 1950 και της δεκαετίας του 1970, η ελληνική οικονομία γνώρισε μια από τις καλύτερες περιόδους σχεδόν αδιάκοπης υψηλής οικονομικής ανάπτυξης και νομισματικής σταθερότητας παγκοσμίως. Μέσα σε είκοσι χρόνια, από μια φτωχή αγροτική οικονομία, η Ελλάδα μετατράπηκε σε μια ανεπτυγμένη μικτή οικονομία, με σημαντικό δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Το κατά κεφαλήν εισόδημα της χώρας ξεπέρασε κατά πολύ αυτό οποιασδήποτε άλλης οικονομίας στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και προσέγγισε γρήγορα το κατά κεφαλήν εισόδημα των ανεπτυγμένων οικονομιών της Δυτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτό δεν ήταν άσχετο με τους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς της (Alogoskoufis, 2023).

Όπως αναφέρει ο Τσαμαδιάς (2014), όμως, η Ελλάδα μεταπολιτευτικά είχε χαμηλή διεθνή ανταγωνιστικότητα, χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης συγκριτικά με την προηγούμενη, μεταπολεμική περίοδο και προβληματικά δημοσιονομικά, τα οποία αποτυπώνονταν στα υψηλά δίδυμα ελλείμματα και στην ταχύτατη συσσώρευση δημόσιου χρέους. Διαχρονικά, παρουσίαζε υστερήσεις και διαρθρωτικές αγκυλώσεις στα πεδία των αξιών, των θεσμών, της πολιτικής, της οικονομίας, της δημόσιας διοίκησης, της αυτοδιοίκησης, της εκπαίδευσης, της υγείας, την κοινωνικής ασφάλισης κ.ο.κ. Τα κυρίαρχα ιδεολογήματα και η επικρατούσα κουλτούρα δυσκόλευαν τις αναγκαίες προσαρμογές. Οι ηγετικές πολιτικές, ακαδημαϊκές κι επιχειρηματικές ελίτ, εν γένει, δεν ανταποκρίθηκαν επαρκώς στο δυνητικό ρόλο τους, ώστε να συμβάλλουν

στην πρόοδο της χώρας. Η συνέργεια όλων αυτών των παραγόντων είχε ιδιαίτερα αρνητικό αποτέλεσμα στην πορεία και την προοπτική της χώρας.

Όπως επισημαίνει, επίσης, και ο Σωτηρόπουλος (2019, σ.141) «οι παθογένειες της δημόσιας διοίκησης παρέμεναν σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο και μάλλον εντάθηκαν από τις διαλυτικές συνέπειες του δικτατορικού καθεστώτος που έμελλε να ζήσει, πριν τη δική του κατάρρευση, το τέλος της χρυσής τριακονταετίας της πανευρωπαϊκής μεταπολεμικής ανάπτυξης».

Στο γράφημα που δίνεται στη συνέχεια, σκιαγραφείται η πορεία του ελληνικού Α.Ε.Π. μεταξύ 1980 και 2022.

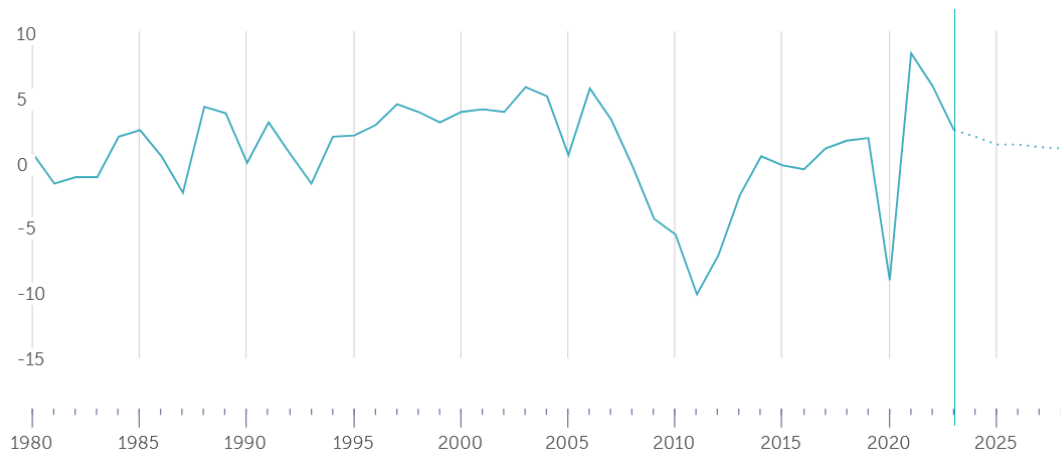

Πηγή: OECD, 2023.

Γράφημα 3.10 Το ελληνικό Α.Ε.Π., 1980-2022 (σε δις \$)

Μέχρι την εκδήλωση της κρίσης του 2008, το ελληνικό Α.Ε.Π. ενισχυόταν συνεχώς, εισερχόμενο σε κάμψη για μια μακρά περίοδο μέχρι να αρχίσει να ανέρχεται και πάλι το 2020.

Στο πιο κάτω γράφημα, αποτυπώνεται ο ρυθμός ανάπτυξης του ελληνικού Α.Ε.Π. κατά τα τελευταία 40 χρόνια.

Πηγή: IMF, 2023b.

Γράφημα 3.11 Ετήσια μεταβολή ελληνικού Α.Ε.Π., 1980-2022

Η επίδραση της κρίσης είναι ξεκάθαρη κι επιδείνωσε την πορεία του Α.Ε.Π. για αρκετά χρόνια, ενώ και η πανδημία υπήρξε επιβαρυντική. Μόλις πρόσφατα ο ρυθμός ανάπτυξης έγινε και πάλι θετικός.

Ο Φιλίνης (2017) αναφέρεται στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια της πρόσφατης κρίσης και σχολιάζει ότι οι επιδόσεις της δεν ήταν ανάλογες των οικονομικών επιδόσεων της Ελλάδας εξαιτίας, κυρίως, μια σειράς στρεβλώσεων που προκαλούσαν οι θεσμοί που ρύθμιζαν την λειτουργία της. Την περίοδο 2010-2014, προωθήθηκαν πολλές και σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, ιδίως όσον αφορά το θεσμικό πλαίσιο προστασίας της απασχόλησης και το σύστημα διαπραγμάτευσης των μισθών. Ωστόσο, οι μεταρρυθμίσεις αυτές έλαβαν χώρα σε ένα εξαιρετικά δυσμενές μακροοικονομικό περιβάλλον, που υπονόμωσε την αποτελεσματικότητά τους. Οι μακροχρόνιες θεσμικές αδυναμίες της ελληνικής αγοράς εργασίας δεν φαίνεται να εξαλείφονται. Ο χρόνιος κατακερματισμός της αγοράς εργασίας εξακολουθεί να υφίσταται με αποτέλεσμα την ύπαρξη απασχολομένων με ίδιες υποχρεώσεις, αλλά πολύ διαφορετικά δικαιώματα, ως αποτέλεσμα του διαφορετικού βαθμού προστασίας τους. Η ενσωμάτωση των άτυπων και παράλληλων αγορών εργασίας στην τυπική ιδιωτική αγορά εργασίας είναι βασική προϋπόθεση επιτυχίας ενός προγράμματος μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα.

Σε πολιτικό επίπεδο, ο Σωτηρόπουλος (2018) αναφέρει ότι η είσοδος των μαζικών πολιτικών κομμάτων από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα, λειτούργησε αντιφατικά.

Αυτό διότι, από τη μια, εξασφάλισε τη δημοκρατική κινητοποίηση των πολιτών για πρώτη φορά, εμβαθύνοντας ουσιαστικά τη δημοκρατία από τα κάτω. Από την άλλη, όμως, η τόσο έντονη κομματοποίηση και σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας ζωής με τον έντονο δικομματισμό είχε αρνητικές επιπτώσεις σε μια σειρά από τομείς, καθώς υπονόμωσε την αξιοκρατία σε όλα τα επίπεδα, διαιώνιζε τις πελατειακές σχέσεις με ολόκληρες συντεχνίες και ομάδες, ενίσχυε τη διαπλοκή του πολιτικού συστήματος με τον επιχειρηματικό κόσμο, αλλοίωνε την αντικειμενικότητα της ενημέρωσης και, κυρίως, δημιουργούσε μια στρεβλή σχέση της εξουσίας με τους πολίτες, άμεση συνέπεια της οποίας ήταν ο γενικευμένος λαϊκισμός, η ακατάσχετη υποσχισιολογία και το πολιτικό ψέμα.

Το ίδιο διάστημα, η επιχειρηματικότητα πέρασε από την προστασία στις επιδοτήσεις, νοοτροπία στην οποία κι εθίστηκε και η μεσαία τάξη των αυτοαπασχολούμενων άρχισε να διαπρέπει στη φοροδιαφυγή. Έκτοτε, ο τομέας των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων συρρικνώθηκε σταδιακά, με ταυτόχρονη διεύρυνση της κατανάλωσης (Τσαμαδιάς, 2014).

Η ελληνική μεταποίηση, που αποτέλεσε την κύρια κινητήρια δύναμη της περιόδου της υψηλής ανάπτυξης κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, εισήλθε σε περίοδο ύφεσης. Αυτή η περίοδος ξεκίνησε με τα δύο διεθνή πετρελαϊκά σοκ της δεκαετίας του 1970 και συνεχίστηκε μετά την ένταξη της Ελλάδας στην πολύ πιο ανταγωνιστική οικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την κατάργηση της δασμολογικής προστασίας έναντι της μεταποίησης. Τα προβλήματα επιδεινώθηκαν από τη μακροοικονομική αποσταθεροποίηση της δεκαετίας του 1980, η οποία οδήγησε σε περαιτέρω μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας (Alogoskoufis, 2023).

Ο Σωτηρόπουλος (2019) επισημαίνει ότι ήδη από την δεκαετία του 1980 είχε αρχίσει να εγκαταλείπεται η βιομηχανική πολιτική που είχε βοηθήσει στην οικονομική άνθηση της χώρας δύο δεκαετίες νωρίτερα. Η εγκατάλειψη αυτή έγινε προς όφελος των αναγκών μιας νέας, καταναλωτικής κοινωνίας η οποία είχε ουτοπικές αντιλήψεις για τις δυνατότητές της και η οποία βασίστηκε σε ένα λανθασμένο και μη ανταγωνιστικό παραγωγικό μοντέλο το οποίο είναι υπεύθυνο για τα χρέη από άρχισε να συσσωρεύει η χώρα από τη δεκαετία του 1990 κι έπειτα.

Η παραοικονομία είναι ένα ακόμα ζήτημα το οποίο υποσκάπτει την ομαλή ανάπτυξη της χώρας και την οποία διαχρονικά οι θεσμοί στη χώρα αποτυγχάνουν να

διαχειριστούν αποτελεσματικά. Η εκτενής παραοικονομία στην Ελλάδα θα μπορούσε να εξηγήσει τόσο την κακή ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών όσο και τη γενική συναίνεση μεταξύ των Ελλήνων ότι οι φόροι είναι πολύ υψηλοί, αφού η επίσημη οικονομία φορολογείται με υψηλότερο συντελεστή. Η αύξηση της συχνότητας των ελέγχων μπορεί να είναι πολύ επωφελής για την οικονομία, καθώς, εάν αυξηθεί η πιθανότητα να συλληφθεί κάποιος ως εμπλεκόμενος στην παραοικονομία, περισσότεροι άνθρωποι θα τηρούν το νόμο- τουλάχιστον θεωρητικά. Από την άλλη, η στόχευση των ελέγχων σε συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων μπορεί να είναι πολύ επιβλαβής για την οικονομία. Οι έλεγχοι δεν θα πρέπει να στοχεύουν σε άτομα που αποτελούν μέρος της παραοικονομίας μόνο και μόνο επειδή δεν μπορούν να επιβιώσουν διαφορετικά, καθώς οι επιπτώσεις στην ευημερία θα είναι επιζήμιες σε τέτοιες περιπτώσεις. Επιπλέον, παρόλο που μπορεί να φαίνεται περιττό, θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι οι έλεγχοι δεν θα απευθύνονται σε νομοταγείς πολίτες. Αυτό συμβαίνει επειδή η ύπαρξη διακριτικής ευχέρειας μπορεί να κάνει τους νομοταγείς πολίτες να χάσουν το εγγενές τους κίνητρο να ενεργούν σωστά (Pickhardt & Prinz, 2014).

Όπως υποστηρίζει ο Λιαργκόβας (2020), η βελτίωση των θεσμών στην Ελλάδα θα είχε ευεργετικές επιπτώσεις στη διαχείριση του ύψους του μεγάλου δημόσιου χρέους με το οποίο διαχρονικά βρίσκεται αντιμέτωπη. Αρχικά, θα βελτίωνε την αποτελεσματικότητα των δημόσιων δαπανών, πολλές από τις οποίες για πολλά χρόνια χρηματοδοτούνται με δημόσιο δανεισμό. Επίσης, θα ενίσχυε την ανάπτυξη μέσω της επιτάχυνσης των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Επιπλέον, ένα καλύτερο θεσμικό σύστημα θα ενίσχυε την κοινωνική δικαιοσύνη και θα βελτίωνε την αποτελεσματικότητα της φορολογικής διοίκησης, μειώνοντας με τον τρόπο αυτό το οικονομικό και κοινωνικό κόστος που σχετίζεται με το υψηλότερο χρέος. Επιπρόσθετα, η βελτίωση της ποιότητας των θεσμών θα διασφάλιζε ότι μεγάλες αυξήσεις χρέους σε κάποια έτη ακολουθούνται από κατάλληλες πολιτικές δημοσιονομικής προσαρμογής σε επόμενες χρονιές.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η οικονομική ανάπτυξη θεωρείται- και δικαίως- ένα από τα σημαντικότερα θέματα που καλούνται να διαχειριστούν όλες οι κυβερνήσεις του κόσμου. Κι αυτό, διότι η οικονομική ανάπτυξη είναι πολυπαραγοντική και προέρχεται από τον συνδυασμό διαφόρων στοιχείων ενώ, αντίστοιχα, επηρεάζει όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας.

Οι διάφοροι θεσμοί που δημιουργούνται και αναπτύσσονται στα κράτη λειτουργούν σε σχέση με όλες τις συνιστώσες της οικονομικής ανάπτυξης, καθώς μπορεί να έχουν πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό ή εκπαιδευτικό χαρακτήρα.

Στα πλαίσια της διερεύνησης της σχέσης ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και την λειτουργία των θεσμών, στην ανάλυση που προηγήθηκε, σκόπιμα έγινε λόγος για επιλεγμένες χώρες που διαφέρουν τόσο σε σχέση με τα επίπεδα της ανάπτυξής τους όσο και αναφορικά με την έκταση και την ποιότητα των θεσμών τους. Όπως αναδείχθηκε, οι ισχυρότερες οικονομίες του κόσμου- όπως οι Η.Π.Α., η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο- είναι κράτη που διαθέτουν ισχυρούς θεσμούς, όπως εύρωστες χρηματοοικονομικές αγορές, πολιτική σταθερότητα και δημοκρατικά καθεστάτα, κοινωνική πρόνοια και ποιοτικά συστήματα υγείας. Από την άλλη, οι φτωχότερες χώρες του κόσμου που βρίσκονται σε στάδιο υποανάπτυξης, έχουν ασθενείς θεσμούς, έντονη πολιτική αστάθεια και βασίζονται στην εξωτερική βοήθεια για να στηρίζουν τους πολίτες τους.

Στο τέλος του κεφαλαίου έγινε ιδιαίτερη αναφορά στην περίπτωση της Ελλάδας η οποία διαθέτει τους απαραίτητους θεσμούς που είναι ικανοί να υποστηρίξουν την ανάπτυξη, αλλά φαίνεται ότι αυτοί δεν επιτελούν επαρκώς το έργο που τους έχει ανατεθεί. Η έντονη πολιτική διαπλοκή και οι πελατειακές σχέσεις με τους πολίτες, η περιορισμένη παραγωγική απόδοση και η σημαντική εξάρτηση από τις εισαγωγές, καθώς και η έντονη παραοικονομία είναι μερικά μόνο από τα δείγματα που φανερώνουν ότι η χώρα έχει ανάγκη για θεσμική αναμόρφωση προκειμένου να μπορέσει να επιτύχει υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, ακόμα και σε κρίσιμες περιόδους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Backhouse, E., R., (2009), *Η εξέλιξη της οικονομικής σκέψης: Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Κριτική.

Γεωργακόπουλος, Θ., Λιανός, Θ., Μπένος, Θ., Τσεκούρας, Γ., Χατζηπροκοπίου, Μ. & Χρήστου, Γ., (2007), *Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία, Έκδοση Ζ'*, Αθήνα: Εκδόσεις Μπένου.

Γιαννέλης, Δ., (2006), *Εισαγωγή στη Μακροοικονομική Θεωρία*, Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.

Ιορδάνογλου, Ι.Χ., (2021), *Η ελληνική οικονομία μετά το 1950*, Αθήνα: Τράπεζας της Ελλάδος.

Λιαργκόβας, Π., (2020), *Δέκα χρόνια κρίση, τρία μνημόνια και μια πανδημία. Η Ελλάδα αναζητώντας διέξοδο*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Πετράκη- Κώττη, Α. & Κώττης, Γ., Χ., (2008), *Σύγχρονη Μακροοικονομική*, Αθήνα: Εκδόσεις Μπένου.

Σακελλαρόπουλος, Θ., (1999), *Αναζητώντας το νέο Κοινωνικό Κράτος*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Σίσκος, Π., Ε., (2017), *Παγκόσμια και ευρωπαϊκή οικονομία*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Σούλης, Σ., (2015), *Εφαρμοσμένη Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Σωτηρόπουλος, Δ., Π., (2018), Το ιστορικό βάθος της ελληνικής πολιτικής κρίσης, 1961-2012. Εποπτεύοντας στη διαχρονία τις πολιτικές σχέσεις στην Ελλάδα της νεωτερικότητας. Στο: Μπιτσάνη, Ε., Π., Μαυρέας, Κ., Σωτηρόπουλος, Δ., Π. & Τσέκος, Θ., Ν., (Επιμ.), *Θεσμοί και πολιτικές τον καιρό της κρίσης. Διοίκηση, κοινωνία, υγεία και οι επιπτώσεις της κρίσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Σωτηρόπουλος, Π., Δ., (2019), *Φάσεις και αντιφάσεις του ελληνικού κράτους, στον 20^ο αιώνα, 1910-2001*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Taylor, J., E. & Lybbert, T., J., (2016), *Οικονομικά της ανάπτυξης*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Τσαμαδιάς, Π., Κ., (2014), Ο ρυθμός μεγέθυνσης της οικονομίας, το δημόσιο έλλειμμα και το δημόσιο χρέος κατά τις διακυβερνήσεις της μεταπολιτευτικής περιόδου: Συγκριτική αξιολόγηση. Στο Ρουκανάς, Α., Σ. & Σκλιάς, Γ., Π., (Επιμ.), *Η Ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ONE στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη.

Φιλίνης, Κ., (2017), Είναι αλήθεια ότι οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις που προωθήθηκαν στην αγορά εργασίας αρκούν για τη βελτίωση των επιδόσεών της; Στο: Κατσίκας, Δ., Χ., Φιλίνης, Κ. & Αναστασάτου, Μ., (Επιμ.), *Κατανοώντας την ελληνική κρίση*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Ξενογλώσση

Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson, J., (2004), *INSTITUTIONS AS THE FUNDAMENTAL CAUSE OF LONG-RUN GROWTH*, Working Paper 10481, USA: NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH.

Acs, Z., (2006), How is entrepreneurship good for economic growth, *Innovations*, 1(1), 97-107.

Acs, Z., J., Desai, S. & Hessels, J., (2008), Entrepreneurship, economic development and institutions, *Small business economics*, 31, 219-234.

Ahmeti, S., Gjonbalaj, F., Blyta, E. & Lumezhi, L., (2012), Corruption and Economic Development, *ILIRIA International Review*, 2(1), 91-102.

Akintola, A.A, Oji-Okoro, I., & Itodo, I.A., (2020), Financial Sector Development and Economic Growth in Nigeria: An Empirical Re-Examination, *Central Bank of Nigeria Economic and Financial Review*, 58(3), 59-84.

Al- Saadi, N., (2023), Russian-Ukrainian War's Effects on the World Economy, *International Journal of Economics and Business Administration*, XI(1), 77-94.

Ali, A., A. & Mukhongo, A., L., (2016), Factors Influencing on Economic Development of Somalia, *Finance Management*, 99, 42775-42784.

Alogoskoufis, G., (2023), *The State and the Economy of Modern Greece Key Drivers from 1821 to the Present*, Hellenic Observatory Discussion Papers on Greece and Southeast Europe, Paper No. 184.

Asian Development Bank, (2003), *SOCIAL PROTECTION*.

Banerjee, S., (2020), Developing Countries: Modern Perspectives on Ideas for Upliftment. In: Filho, W.L., (Ed.), *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*, Springer.

Bergström, L., (2006), *Development of Institutions is Created from the Inside*, Stockholm: SWEDISH INTERNATIONAL DEVELOPMENT COOPERATION AGENCY.

Bhalla, G., Kangasniemi, M. & Winder- Rossi, N., (2021), The effects of social protection on economic development. In: Schüring, E. & Loewe, M., (Eds.), *Handbook on Social Protection Systems*, Elgar.

Carree, M., A. & Thurik, A., R., (2010), *The impact of entrepreneurship on economic growth*, New York: Springer.

Çetin, T., (2010), THE ROLE OF INSTITUTIONS OVER ECONOMIC CHANGE IN TURKEY. In: Çetin, T. & Yilmaz, F., (Eds.), *Understanding the Process of Economic Change in Turkey*, Nova Science Publishers, Inc.

Chen, W., Mrkaic, M. & Nabar, M., (2019), *The Global Economic Recovery 10 Years After the 2008 Financial Crisis*, IMF Working Paper WP/19/83, International Monetary Fund.

Clemens, E., S. & Lu, W., Z., (2020), States as Institutions. In: Janoski, T., De Leon, C., Misra, J. & Martin, I., (Eds.), *The New Handbook of Political Sociology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Congressional Research Service, (2002), *Developing Countries: Definitions, Concepts and Comparisons*, USA.

Drăgoi, D., (2020), Economic growth versus economic development, *ATLANTIC REVIEW OF ECONOMICS*, 4(1), 1-11.

Dullien, S., Kotte, D., J., Márquez, A. & Priewe, J., (2010), Introduction. In: Dullien, S., Kotte, D., J., Márquez, A. & Priewe, J., (Eds.), *The Financial and economic crisis of 2008-2009 and developing countries*, Geneva: United Nations.

Dyvik, E., H., (2023), “Forecasted global real GDP growth 2019-2024”, Statista, διαθέσιμο στο: <https://www.statista.com/statistics/1102889/covid-19-forecasted-global-real-gdp-growth/>, ανακτήθηκε την 03/12/2023.

Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), (2023), *United States economic outlook: 2022 year-in-review and early 2023 developments (LC/WAS/TS.2023/2)*, Santiago.

European Association of Development Agencies, (n.d), *Regional Development Agencies in Germany*, Brussels.

Feldman, M., Hadjimichael, T., Lanahan, L., & Kemeny, T., (2016), The logic of economic development: a definition and model for investment, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 34(1), 5-2.

Freed, J., S., Kwon, S., Y., Jacobs, E., I., H, Gottlieb, M. & Roth, R., (2020), Which Country is Truly Developed? COVID-19 has Answered the Question, *Ann Glob Health*, 86(1), 51, doi: 10.5334/aogh.2894.

Gogoi, S., J. & Dutta, R., (2022), Role of Education in Economic Development: An Analysis Highlighting the Evidences across Countries, *International Journal of Mechanical Engineering*, 7, (Special Issue, Jan.-Feb.), 364-369.

Greenwood, G. & Smith, B., D., (1997), Financial markets in development, and the development of financial markets, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 21, 145-181.

Guénette, J., D., Kenworthy, P. & Wheeler, C., (2022), *Implications of the War in Ukraine for the Global Economy*, World Bank Group.

Hodgson, G., M., (2006), What Are Institutions?, *JOURNAL OF ECONOMIC ISSUES*, XL(1), 1-25.

Hussain, B., Yaseen, M., R. & Anwar, S., (2019), Estimating Convergence (and Divergence) among Developing, Emerging and Developed Economies, *Global Social Sciences Review*, IV(III), 349-363.

Hutton, G., (2022), *Financial services: contribution to the UK economy*, UK: The Commons Library.

Impact Economy Foundation, (2020), *RECONSTRUCTING THE ECONOMY FOR THE 21ST CENTURY*.

International Bank for Reconstruction and Development & The World Bank, (2018), *ARGENTINA: Escaping crises, sustaining growth, sharing prosperity*, Washington.

Ivic, M., M., (2015), ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT, *Journal of Process Management – New Technologies, International*, 3(1), 55-62.

Jackson, J., K., Weiss, M., A., Schwarzenberg, A., B., Nelson, R., M., Sutter, K., M. & Sutherland, M., D., (2021), *Global Economic Effects of COVID-19, USA*: Congressional Research Service.

Johnson, N., D. & Koyama, M., (2017), States and economic growth: Capacity and constraints, *Explorations in Economic History*, 64, 1-20.

Karatzia-Stavlioti, E. & Lambropoulos, H., (2009), EDUCATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT: EVALUATIONS AND IDEOLOGIES. In: Cowen, R. & Kazamias, A., M., (Eds.), *International Handbook of Comparative Education*, Springer Science + Business Media B.

Karimi, M.S., & Daiari, E.H., (2018), Does Institutions Matter for Economic Development? Evidence for ASEAN Selected Countries, *Iran. Econ. Rev.*, 22(1), 1-20.

Keizer, P., (2008), *The Concept of Institution: Context and Meaning*, The Netherlands: Tjalling C. Koopmans Research Institute.

Keman, H., (2011), *Encyclopedia of Life Support Systems*.

Kim, J., Castillejos-Petalcorin, C., Jinjarak, Y., Park, D., Quising, P. & Tian, S., (2022), *ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMIC GROWTH A CROSS-SECTIONAL ANALYSIS PERSPECTIVE*, ADB ECONOMICS WORKING PAPER SERIES, No 672.

Kohli, A. (2004), *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*, Cambridge University Press.

Kose, M., A., Lakatos, C., Ohnsorge, F. & Stocker, M., (2017), *The Global Role of the U.S. Economy: Linkages, Policies and Spillovers*, The World Bank Policy Research Working Paper 7962.

Leftwich, A., (2006), *What are Institutions?*, IPPG Briefing Paper No. One, UK.

Malizia, E., E., (1990), Economic growth and economic development: Concepts and measures, *Review of Regional Studies*, 20(1), 30-36.

Mohammadi, H., Boccia, F. & Tohidi, A., (2023), The Relationship between Democracy and Economic Growth in the Path of Sustainable Development, *Sustainability*, 15(9607), <https://doi.org/10.3390/su15129607>.

Mroczkowski, T., (2014), From Breakthrough to Incremental Innovation Leadership: Lessons from Germany, *Journal of Knowledge Economics*, 5(2), 409–426.

Mukherji, R. (2009), The State, Economic Growth, and Development in India, *India Review*, 8, 81-106.

Myint, U., (2000), CORRUPTION: CAUSES, CONSEQUENCES AND CURES, *Asia-Pacific Development Journal*, 7(2), 33-58.

Nafziger, E.W., (2012), *Economic Development*, UK: Cambridge University Press.

Naudé, W., (2013), *Entrepreneurship and Economic Development: Theory, Evidence and Policy*, IZA DP No. 7507.

Naudé, W. & Nagler, P., (2022), *The Ossified Economy: The Case of Germany, 1870-2020*, IZA DP No. 15607.

Nikoloski, K., (2016), TECHNOLOGY AND ECONOMIC DEVELOPMENT: RETROSPECTIVE, *Journal of Process Management – New Technologies, International*, 4(4), 45-50.

Nikoloski, K., Miceski, T. & Paceskoski, V., (2015), THE IMPACT OF THE CAPITAL ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE DEVELOPING COUNTRIES, *Annals of the Constantin Brâncuși University of Târgu Jiu, Economy Series*, 6, 76-81.

North, D., (1990), *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, New York: Cambridge University Press.

Olczyk, G., (2019), Elements of economic culture as informal institutions in the economic development of Germany, *EKONOMIA I PRAWO. ECONOMICS AND LAW*, 18(2), 233-244.

Osmani, G., (2020), THE IMPACT OF BANKS ON ECONOMIC GROWTH: CASE OF REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA, *International Journal of Economics, Commerce and Management*, VIII(12), 451-457.

Ozturk, I., (2008), *The role of education in economic development: a theoretical perspective*, Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 9023.

Pamuk, S., (2010), ECONOMIC GROWTH AND INSTITUTIONAL CHANGE IN TURKEY BEFORE 1980. In: Çetin, T. & Yilmaz, F., (Eds.), *Understanding the Process of Economic Change in Turkey*, Nova Science Publishers, Inc.

Pickhardt, M. & Prinz, A., (2014), Behavioral dynamics of tax evasion—A survey, *Journal of Economic Psychology*, 40, 1–19.

Ransom, J., (2021), *Universities and the UK's economic recovery: an analysis of future impact*, Universities UK.

Samarasinghe, T., (2019), *The relationship between institutions and economic development*, Munich Personal RePEc Archive, Paper No. 97755.

Siebert, H. & Stolpe, M., (2001), *Technology and Economic Performance in the German Economy*, Kiel Working Paper No. 1035, Kiel Institute of World Economics.

Spruk, R., (2019), The rise and fall of Argentina, *Latin American Economic Review*, 28, <https://doi.org/10.1186/s40503-019-0076-2>.

Subramanian, A., (2007), The evolution of institutions in India and its relationship with economic growth, *Oxford Review of Economic Policy*, 23(2), 196–220.

Terra, F., H., B., Filho, F., F. & Fonseca, P., C., D., (2020), Keynes on State and Economic Development, *Review of Political Economy*, 32(3).

The City UK, (2023), *Key facts about the UK as an international financial centre 2022*, UK.

Todaro, M., P. & Smith, S., C., (2015), *Economic Development, Twelfth Edition*, Pearson.

United Nations, (2021), *The least developed countries in the post-COVID world: Learning from 50 years of experience*, New York: United Nations Publications.

Van, D., T., T. & Linh, N., H., (2019), The Impacts of Financial Inclusion on Economic Development: Cases in Asian-Pacific Countries, *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 22(1), DOI: <https://doi.org/10.2478/cer-2019-0001>.

van Ginneken, W., (2005), *MANAGING RISK AND MINIMIZING VULNERABILITY: THE ROLE OF SOCIAL PROTECTION IN PRO-POOR GROWTH*, Geneva: ILO.

Wang, Y., (2021), State-in-Society 2.0: Toward Fourth-Generation Theories of the State, *Comparative Politics*, October, doi: 10.5129/001041521X16184035797221.

Wardley-Kershaw, J. & Schenk-Hoppé, K., R., (2022), Economic Growth in the UK: The Inception, *World*, 3, 162–174.

Wickramaratne, T., (2020), *Theories of Economic Development in Perspective*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3733774>.

Woessman, L., (2016), The economic case for education, *Education Economics*, 24(1), 3-32.

Yildirim, A., & Gökalp, M.F., (2016), Institutions and Economic Performance: A Review on the Developing Countries, *Procedia Economics and Finance*, 38, 347 – 359.

Διαδικτυακές πηγές

Business Development Bank of Canada, (2023), “Developed country”, διαθέσιμο στο: <https://www.bdc.ca/en/articles-tools/entrepreneur-toolkit/templates-business-guides/glossary/developed-country>, ανακτήθηκε την 01/12/2023.

Trading Economics, (2023a), “United States GDP”, διαθέσιμο στο: <https://tradingeconomics.com/united-states/gdp>, ανακτήθηκε την 10/12/2023.

IMF, (2023a), “United Kingdom GDP, current prices”, διαθέσιμο στο: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/GBR?zoom=GBR&highlight=GBR>, ανακτήθηκε την 10/12/2023.

The World Bank, (2023a), “GDP (current US\$) – Germany”, διαθέσιμο στο: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=DE>, ανακτήθηκε την 12/12/2023.

Trading Economics, (2023b), “India GDP”, διαθέσιμο στο: <https://tradingeconomics.com/india/gdp>, ανακτήθηκε την 12/12/2023.

The World Bank, (2023b), “GDP (current US\$) – Argentina”, διαθέσιμο στο: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AR>, ανακτήθηκε την 14/12/2023.

Trading Economics, (2023c), “Turkey GDP”, διαθέσιμο στο: <https://tradingeconomics.com/turkey/gdp>, ανακτήθηκε την 15/12/2023.

Corporate Finance Institute, (2015), “Third World”, διαθέσιμο στο: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/third-world/>, ανακτήθηκε την 15/12/2023.

Trading Economics, (2023d), “Somalia GDP”, διαθέσιμο στο: <https://tradingeconomics.com/somalia/gdp>, ανακτήθηκε την 15/12/2023.

OECD, (2023), “Gross domestic product (GDP)”, διαθέσιμο στο: <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>, ανακτήθηκε την 15/12/2023.

IMF, (2023b), “Real GDP growth”, διαθέσιμο στο: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/GRC?zoom=GRC&highlight=GRC, ανακτήθηκε την 20/12/2023.